

Монетната циркулация в българските земи под османска власт

Coin circulation in the Bulgarian lands under Ottoman rule

Красимир КРЪСТЕВ, Невян МИТЕВ
Krasimir KRASTEV, Nevyan MITEV

Abstract. *This section analyses the coin circulation during the period of Ottoman rule in the Bulgarian lands. It begins with the cessation of the existence of the Bulgarian state, when the Ottoman coin became the domestic currency for all subjects of the Sultan, including the Bulgarians. European gold and silver issues also circulated together with it, and they differed significantly in the different periods. Special attention is paid to the different types of Ottoman and European coin denominations, monetary reforms, the metal content and the counterfeiting of coins. One of the main points in this study is the presentation for the first time in Bulgarian language of two very rare Ottoman specimens – of Jem Sultan and from the mint in Provadia, which were recently published in foreign periodicals. There is also mention of a very rare gold coin of Selim I, minted in Algeria in 923 AH (1517 – 1518). The issue was published by L. Lazarov and may serve as evidence that these territories were already under Ottoman rule at that time. The authors examine the various coin hoards from that time, which were discovered on the territory of modern Bulgaria. They were hidden under a variety of circumstances – accidental disappearances, during wars and uprisings, etc. The Ottoman mints from present-day Bulgarian lands have been marked, with the currently most certain workshops being Sofia, Plovdiv, Nikopol and Provadia. This is also the first study of its kind, which largely clarifies what the coinage picture was like in the Bulgarian lands under Ottoman rule in the 15th–19th centuries. In the future, more individual and coin hoards from the Bulgarian lands will be published, which will enrich the species diversity of the coins. This will lead to the confirmation of the reasoning expressed in this paper or to new conclusions regarding coin circulation in these geographical latitudes.*

Keywords: Ottoman Balkans; Ottoman coins; Ottoman mints; European coins; Early-modern coins; Coin counterfeiting; Coin hoards; Trade; Finance

Целта на авторите¹ на тази глава е да представят монетите и монетната циркулация в българските земи под османска власт. Акцентът е поставен върху най-често употребяваните османски и чужди монетни номинали, играели съществена роля в икономическия живот на населението в различните периоди, както и върху някои по-редки за съвременните български земи монети. Обърнато е внимание на развитието на османското монетосечение и на европейските златни и сребърни монети, които са в редовна циркулация в Османската империя и с тях е било възможно заплащането дори на държавни данъци и такси.

1. Османски монети в българските земи през XIV – XIX век

През XIV век българските монети, особено тези на цар Иван Александър (1331 – 1371), стават основно разплащателно средство на Балканския полуостров. С идването на османските турци и поэтапното превземане на страните от този географски ареал обаче се променя и монетната картина в региона. Още преди падането на България в края на XIV век² османските монети навлизат в българските земи, а след това се превръщат в „домашна“ валута. Повече от едно столетие нашествениците отсичали два вида монети – сребърното акче и медния мангър. В първите десетилетия под османска власт, до около 1410 – 1420 година, тези емисии циркулирали паралелно с българските образци (Dochev, 2009, р. 23)³.

Началото на османското монетосечение все още води до сериозни дискусии в научните среди. Доскоро дебатът се коренеше в идентификацията на един-единствен екземпляр, който се съхранява в Археологическия музей в Истанбул, а писмена подкрепа за отнасянето на монетата към монетосеченето на Осман I (1299 – 1324) дава в своето съчинение Мехмед Нешири, който упоменава, че владетелят започнал да издава свои емисии като допълнителен

1 Красимир Кръстев е автор на параграфи: 3, 4, 5, 6, 7 и 8.1. от тази глава, а Невян Митев – на: 1, 2 и 8.2. Повечето от използваните изображения в изследването са авторови! Поради редкостта на някои емисии обаче и невъзможността да се набавят илюстрации, са използвани три фотоса от специализирания сайт ZENO.RU (№ 10 – <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=96660>; № 30 – <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=112467&cat=1426&ppuser=&sortby=d&way=desc>; № 42 – <https://www.zeno.ru/showphoto.php?photo=7342&cat=1433&ppuser=&sortby=d&way=desc>), както и един от публикация на И. Петракиев (№ 38 – Petrakiev, 2020, № 15).

2 Според някои проучвания това събитие окончателно се случва през 1422 година след смъртта на император Константин (вж. най-подробно у Pavlov, Туштуундзиев, 1995, pp. 114 – 119).

3 Сред чуждите емисии, които циркулирали във Второто българско царство, били и татарските образци или т.нар. джучидски монети. Те започват да се появяват от XIII век насетне. Л. Лазаров определя два основни периода в постъпването на тези емисии. Първият е във времето между последните две десетилетия на XIII – първото десетилетие на XIV в. Вторият е заключен между 1350 – 1363 година (Lazarov, 2008a, pp. 403 – 422). Смята се, че тези образци постъпват в нашите земи вследствие на общата граница на българската държава и Златната орда, по пътя на търговията, както и заради настаняването на татарски отряди в българските земи (Dochev, 1994, р. 168). За късните екземпляри на Токтѣмаш (1376 – 1406) се приема, че навлизат в тези географски ширини заради търговските връзки с Кримския полуостров (Lazarov, 2001, pp. 36 – 37). Изказано е предположението, че джучидските монети от края на XIV – нач. на XV век се появяват в Османската държава или чрез заселническите вълни, или вследствие на търговските контакти, осъществявани в империята от чуждите търговци (Zheкова, 2006, pp. 48 – 49). През следващите векове татарските монети също имат своето място в монетната циркулация в българските земи, като за това свидетелстват три екземпляра, които са част от една колективна находка, съхранявана в ИМ – Дъгопол, и заведена под инв. № Н 0536. Едната емисия е образец на Джанибек (1610 – 1627; 1635 – 1638), а другите две монети не могат със сигурност да се отнесат към конкретен владетел, но вероятно и те също са от XVII век.

символ на върховната власт (Neshri, 1984, p. 43). В капиталния труд за Османската империя на Фон Хамер се отбелязва, че действително Осман е имал правото да сече монети, но авторът заключава, че той не се е възползвал от него и реално не е извършил собствено монетосечене (von Hammer, 1835, pp. 87; 116 – 118).⁴ На лицевата и опаката страна на въпросното акче се четат идентични надписи: Duribe/Osman bin Ertuğrul.../Abbadehu (?) Allah u Duribe/Osman bin Ertuğrul.... Надписът от двете страни на монетата е ясен и категорично посочва, че става въпрос за Осман – син на Ертугрул. Редица изявени учени в османската нумизматика обаче отхвърлиха това становище, като се позоваваха на паралели с монети от други държавни образувания в Анатолия, както и с начина на изписване на текста, липсата на някои характерни думи за османското монетосечене и пр. (Srećković, 1999, pp. 11 – 12; Sultan, 1977, p. 4) В някои по-нови изследвания тази монета безусловно се приема, че принадлежи на основателя на османската държава – Осман I (Damalı, 2010a, p. 95). Освен това Ролф Елерт направи достояние до научната общност съществуването на още една сребърна монета на този владетел, която към настоящия момент се съхранява в Държавния музей в Доха, Катар. За тази емисия изследователят предполага, че е отсечена в Germiyan (Ehlert, 2013, pp. 5 – 19). Така се оказва, че емисиите, които се свързват с монетосеченето на Осман, са общо две.⁵ С оглед изключителната рядкост на коментираните екземпляри откриването на подобни находки в България би се считало за нещо необичайно и логично – досега нямаме регистрирани такива монети, но не трябва да се изключва възможността в бъдеще все пак да се намерят.

Първото сигурно монетосечене е това на наследника на Осман – Орхан (1324 – 1360). Този владетел отсича сребърни и медни емисии. За първите образци са направени няколко опита за класификация. Може би най-пълната от тях е на Слободан Среќкович. Той определя общо 7 аверсни типа и 8 на опакото (заедно с техни подтипове) (Srećković, 1999, pp. 17 – 18). Атом Дамалъ също прави собствена систематизация, като посочва, че акчетата са от различни типове (Damalı, 2010a, pp. 107 – 128). Р. Елерт изказва малко по-различно мнение относно възприетата терминология. Според него за сребърните емисии на Орхан е по-удачно да се използва номиналът „дирхем“. Въпреки че „акче“ е споменато в хрониката на Сагедин от края на XVI в., авторът сравнява емисиите на османския владетел с тези на съседни емирати, където са се използвали дирхеми, и ги поставя в общата икономическа среда. Той счита, че именно този номинал е най-правилният за обозначаването на въпросните екземпляри. Изследователят ги разделя на 8 типа с техни вариации, а номиналите са дирхем, двоен дирхем и 6 дирхема. Върху някои от емисиите започва да се изписва и името на монетарницата – Бурса. Изказано е предположението, че матриците за монетите са направени именно в централната монетарница, а след това са изпращани в други, локални ателиета, откъдето са се разпространявали (Ehlert, 2013, pp. 30 – 45). Още по-дискусионен е въпросът за медното монетосечене на Орхан. В своя капитален труд за османските мангъри Н. Кабакларлъ упоменава, че не са известни подобни образци от времето на този владетел (Kabaklarlı,

4 В своето съчинение Сагадин обаче пише, че първите османски емисии са отсечени от Орхан под давлението на брат му Алаедин (Kalitsin, 2000, pp. 124 – 126).

5 Някои изследователи свързват с монетосеченето на първия османски владетел и два анонимни мангъра (Pere, 1968, № 1; Ehlert 2013, p. 13), но тъй като няма сигурни доказателства за това и повечето от видните специалисти по темата отхвърлят това мнение, ние също се присъединяваме към последните.

1998, р. 61). Н. Шиндел обаче предлага друго мнение. Според него изключителната близост в стилистиката и като цяло в сребърното монетосечене на Орхан и Саруханския бейлик, показват че е напълно възможно анонимните мангъри, които носят надписи от двете страни на монетите – *hallada Allah mulkaḥi*, и се отнасят към монетосеченето на втория бейлик, в действителност да са емисии именно на османците (Schindel, 2014, pp. 137 – 139). А. Дамалъ пък включва един мангър, на който се чете името Орхан (Damalı, 2010, р. 129). Тази монета е упомената и от Р. Елерт, като останалите анонимни медни емисии, които авторът счита, че са на владетеля, са разпределени в цели 8 типа (Ehlert, 2013, pp. 24 – 27).

В последните години броят на Орхановите монети, които произхождат от българските земи, се увеличи значително. От неговите медни емисии са познати едва няколко екземпляра, за които се предполага, че произхождат от Североизточна България и от района на Стара Загора. Акчетата обаче се откриват значително по-често. Географският ареал на разпространение на тези емисии е добре очертан от Л. Лазаров. За образците, които се откриват в Североизточна България и по Черноморското крайбрежие, той правилно допуска, че постъпват по море, а като разпространители на тези издания счита венецианците. Друг маршрут, по който са постъпвали Орхановите емисии в северна посока, са източно-старопланинските проходи. Но най-масовото разпространение на тези екземпляри, разбира се, започва с военната експанзия на османците в Тракия. По-редки от останалите са монетите от тип G/VIII по С. Сречкович, тип 8 по Елерт, „Orhan tîrî akçe“ по А. Дамалъ, които се датират в края на 50-те – нач. на 60-те год. на XIV век. Като обяснение за постъпването на емисии на Орхан във все още свободните български земи се дава присъствието на османски търговци в тези географски ширини (Lazarov, 2021, pp. 37 – 40).

При Мурад I (1360 – 1389) османската експанзия на Балканския полуостров се разширява, като значителни територии от българското пространство са завзети от нашествениците. Респективно именно емисиите на този владетел започват масово да навлизат по българските земи. Класификацията на сребърните монети на Мурад I в общи линии е изяснена, като екземплярите се разделят на три групи. Първите и най-ранни образци са отсечени през 60-те години на XIV век, вторите – през 70-те, а последните – през 80-те (до смъртта на владетеля през 1389 година). Повечето изследователи определят тези сребърни монети като акчета (Srećković, 1999, pp. 29 – 38; Damalı, 2010a, pp. 141 – 143), но следвайки своята класификация на османските монети, Р. Елерт приема следното разпределение. Първите два вида емисии са определени като „дирхами“, а преименуването им на „акче“ е станало по време на отсичането на третата серия. Интересното е, че според автора именно тези последни сребърни емисии на султан Мурад били отсичани едновременно и като дирхами, и като акчета. Докато първите екземпляри са имали среден диаметър от 15 – 18 мм, то вторите са имали по-малък размер, средно 11 – 13 мм (Ehlert, 2013, pp. 54 – 59). В българските земи рядко се срещат най-ранните емисии на владетеля, които се откриват най-вече в Североизточна България, а относно тяхното постъпване в този географски ареал Лазаров заключава, че „Явно интензитетът на постъпленията от акчетата тип A/I в днешните български земи не се е отличавал много от този на последните два типа акчета на Орхан“ (Lazarov, 2021, р. 42). Като подкрепа на направените от изследователя наблюдения относно географския ареал на разпространение идва наскоро публикуваното съкровище от средновековния Червен. То наброява общо 341 османски монети – 1 бр. от най-късните образци на Орхан, цели

339 бр. от тип А/1 и 1 бр. от тип В/II на Мурад I (Velikov, 2024, pp. 284 – 319)⁶. До публикуването на находката бяха известни едва 30-ина монети от коментираните екземпляри, което даваше основание да се счита, че това са най-редките емисии на този владетел от българските земи. След обнародването на съкровището обаче количеството на познатите образци значително се увеличи, като бройката достигна почти 400. Разбира се, тук става въпрос за колективна находка, която е укрита най-вероятно при превземането на крепостта от османците през 1388 г. Вторите по численост подобни екземпляри също са открити в една колективна находка от Шуменско – 21 бр. (Zheкова, 2008, pp. 77 – 100). Все още единичните образци са едва няколко на брой и затова, по наше скромно мнение, не би трябвало да се счита, че монетите от първи тип на сребърното монетосечене на султан Мурад I влизат масово в монетната циркулация. Логично, през следващите две десетилетия (70-те и 80-те год. на XIV в.) се увеличава и броят на откритите монети както в колективните находки, така и като единични екземпляри. Следващите две серии сребърни монети, отсечени по времето на този султан, се откриват в по-голямата част от страната, като превес имат последните екземпляри. Владетелят отсякъл общо 4 вида медни монети – мангъри. Първите, които са възприети за най-ранни и имат по една хоризонтална разграничителна линия от двете страни на монетите, много наподобяват сребърните емисии на баща му Орхан, както и анатолийските анонимни мангъри. Този тип, както и вторият, който пък има по две линии на лицето и опакото, били отсичани в Мала Азия, вероятно в Бурса, и се откриват значително по-рядко в нашите земи (Lazarov, 2021, pp. 45 – 46). По-често срещани са емисиите от тип III от медното монетосечене на владетеля, а най-многобройни са тези от IV тип, който е познат като „Рамазан“ – върху него е изписана и годината на отсичане 790 по Хиджра (1388 г. по християнското летоброене). Те са разпространени на цялата територия на държавата, особено в Източна България, което е в синхрон с реалната обстановка по това време, а именно превземането на този географски ареал от завоевателите (Lazarov, 2021, pp. 46 – 49; Kuzov, Mitev 2021, pp. 93 – 97).

Прието е, че по време на управлението на султан Баязид I (1389 – 1402) българските земи падат окончателно под османска власт. С новите политически промени идват и съответните икономически такива. Прекъснало се българското средновековно монетосечене, а османските монети окончателно завзели пазарите. Някъде до около 20-те год. на XV век обаче български медни имитативни образци циркулирали паралелно с новата валута. Акчетата на султан Баязид са изключително характерни. Върху лицевата страна на емисиите е изобразена една хоризонтална черта. Надписът на аверса е „Bayezid bin Murad“, а на реверса „Halledi Mulkehi sene“ и годината на отсичане. Именно въз основа на годината на отсичане са познати два вида акчета, единият е от 792, а другият от 793 година по Хиджра. На базата пък на различните характеристики – броя и местоположението на точките и др., първият вид се разпределя на различни подтипове. Познати са също емисии на владетеля със сгрешени години – напр. 762, или пък абсолютно разместени цифри – 627?, за някои от които може да се допусне, че са фалшификати (Srećković, 1999, pp. 41 – 51; Damalı, 2010a, pp. 155 – 159; Ehler, 2013, pp. 63 – 67). За погрешно изписани надписи върху акчета на султан

6 Преди тази публикация на няколко пъти е съобщавано за съкровището, но с грешно идентифицирани монети.

Баязид I, които произхождат от Шуменско, съобщава и д-р Васил Хараланов в едно от писмата си до Тодор Герасимов. Ето какво е записано: „Акчетата на Йълдъръм Баязид са от различни печати, с различни монетарски знаци, обаче надписите им са с грубо очертани букви, някои погрешно начертани. Нямаат вид на фалшификати, но за първи път срещам монети на този султан с подобен алор“ (Zheкова, 2018, р. 235). В едно от най-новите проучвания на Р. Елерт мангърите на султан Баязид I са обособени в три групи (Ehlert, 2013, pp. 61 – 62). В повечето класификации тези емисии се определят в две групи, а посочените от Елерт като два отделни типа мангъри се считат за един вид, но с различни вариации. Това са емисиите, които и от двете си страни имат по три хоризонтални линии⁷. При единия вариант на лицето е изписано “Bayezid bin Murad”, а на опакото: отгоре “Hullede mulkehi”, а отдолу е представена петолъчна звезда. При другия вариант и от двете страни отгоре е поставена шестолъчна звезда, а отдолу е изписана думата “han”. Разликите между двата вида мангъри е очевидна, затова и тук се придържаме към класификацията, направена от Елерт. Върху третия вид медни монети на владетеля е изписана годината на отсичане 794 по Хиджра. Съществуват и други мангъри с неясни надписи и занижени параметри, за които също може да се предполага, че са фалшификати (Lazarov, 2021, pp. 57 – 58). Като цяло, монетите на Баязид I се регистрират навсякъде по българските земи. Те са изключително разпространени и се явяват едни от най-многобройните екземпляри от ранното османско монетосечене.

При султан Баязид I османската държава разширява значително своите територии и се утвърждава като един от хегемоните в тогавашния свят. През 1402 година обаче устремът и амбициите на османците са разбити. Те претърпяват съкрушително поражение в битката при Анкара от монголите на Тамерлан (*Тимур*) (1370 – 1405). След това събитие идва нов период, който продължава до 1413 година и остава в историята като „Междущарстие“. Това било изключително трудно време, при което в борбата за надмощие за османския трон си съперничили Баязидовите синове – Сюлейман, Муса, Мехмед и Мустафа. В този турбулентен период нашите предци трябвало да изживеят поредните ужаси на войната и всички последствия, които тя носела със себе си – разорения, грабежи, изнасилвания и пр. Най-големият син – Сюлейман, който е познат като Сюлейман Челеби (1402 – 1411), след сражението при Анкара успял да вземе съкровището от Бурса и се прехвърлил в Едирне, където установил своята власт и станал властелин на Румелия. Първите акчета, които отсякъл, били с дата 805 по Хиджра. Върху тези емисии била изобразена за първи път „тугратата“, която представлявала името и титлата на владетеля в символичен дизайн. Предполага се, че той отсичал образците в своята столица – Едирне. Подобни емисии били емитирани и с годините 806 и 808. Съществуват и монети със сгрешени години – напр. 207 и др. Вторият тип сребърни образци са отсечени през 812 и 813 г. по Хиджра⁸. При него на лицевата страна са изписани името на султана, годината на отсичане и традиционните благопожелания, а

7 В колекцията на читалищната сбирка при с. Гроздьово, обл. Варна, се съхраняват общо около 100 османски монети. Една част от тях вече бе публикувана. Поради някакво недоразумение обаче има размивания и някои от образците са описани погрешно, затова се възползваме от случая да коригираме това. Екземплярите, представени в каталога като емисии на Мурад I (№ 5 – 6), реално са медни образци на Баязид I, които от двете страни имат по три хоризонтални линии (Mitev, 2014a, № 5 – 6). Монетите под номера 11 и 12, които пък са отнесени към Баязид, са на Мурад II и Ахмед I (Mitev, 2014a, № 11 – 12).

8 В историографията е публикуван и един дискуссионен екземпляр, който е отсечен през 811 година. Тук няма подробно да се спираме на този въпрос.

на опако, за разлика от първия тип, освен различния надпис е посочена и монетарницата – Едирне (Srećković, 1999, pp. 63 – 83; Damali, 2010a, pp. 171 – 180; Ehlert, 2013, pp. 79 – 86). Сребърните екземпляри на Сюлейман се откриват по-малко в сравнение с емисиите на неговия баща, което е и логично с оглед на драматичните събития през този период, но все пак те се локализируют в широк географски ареал. В повечето случаи емисиите, които се откриват в съкровища, се явяват и най-късните образци, което респективно говори за факта, че находките са укривани по неговото време. Единичните екземпляри на владетеля отново са най-силно концентрирани в Северна и Североизточна България (Lazarov, 2021, p. 60). Медните мангъри на Сюлейман са познати с две години – 806 и 808 година (Kavaklarlı, 1998, pp. 87 – 90; Ehlert, 2013, pp. 75 – 77). В количествено отношение те се откриват по-често в българските земи в сравнение с неговите сребърни екземпляри. Като цяло обаче, се припокриват с географския ареал на разпространение. В началото на XV век избухва въстанието на Константин и Фружин. Допуска се, че за известен период Видин, а и като цяло Северозападна България са придобили статут на независимост⁹. Кое то пък обяснява малкото количество или пък пълната липса на османски монети от това време в този регион. За сметка на това обаче Североизточна България е населена с повече мюсюлмани¹⁰, които са използвали именно тези парични знаци като основни разплащателни средства и поради това тук османските монети се откриват в големи количества (Lazarov, 2021, p. 63).

Следващият владетел на Румелия се казвал Муса Челеби (1411 – 1413). Той успял да победи брат си Сюлейман и през 1411 година се възкачил на трона в Одрин. В народната памет остава с прозвището „Кесаджия“ (*Звяр*), заради жестокостите, които извършил над местното население. В началото на двубоя му със Сюлейман той бил подкрепен както от българите, така и от редица турски първенци. След като спечелва сблъсъка обаче, Муса се обръща и срещу тези, които го подкрепили, като извършил изключителни издевателства над тях – и над българи, и над турци. Владетелят отсякъл в Одрин само сребърни емисии – акчетата, върху опако на които е изписана годината на възкачването му на престола – 813 (Srećković, 1999, pp. 97 – 99; Damali, 2010a, pp. 196 – 197; Ehlert, 2013, pp. 100 – 101). Те сравнително по-рядко се откриват в българските земи. Към настоящия момент са регистрирани само в две колективни находки, а като единични екземпляри се намират най-вече в Източна България с някои малки изключения. (Lazarov 2004a, pp. 32 – 35; Mitev, 2014b, pp. 199 – 200; Mitev, 2014c, pp. 515 – 526 и др.). Малкото достигнали до наши дни образци от този владетел се обясняват

9 Съвсем наскоро тази версия беше подкрепена с една сребърна емисия, която на лицевата си страна има изписан пет редов надпис: „В Христа Бога благоверни цар Костадин“, а на опако е представен Исус Христос на трон с облегалo. Първоначално тази монета беше определена като образец на Константин Драгаш. След внимателен исторически и нумизматичен анализ обаче Т. Попов отхвърли това становище. Според него екземплярът по-скоро може да се свърже с цар Константин, сина на цар Иван Срацимир. Въз основа на анализа на иконографията и тегловния стандарт, Попов допуска два хронологически периода, в които е възможно да е кована монетата – 1372/1373 година или след 1402 г. Той стига до заключението, че „...изписаната царска титла не може да се свърже със сръбската история. Тази царска титла може да е само българска“. Изследователят допуска, че екземплярът е отсечен в някоя монетарница под контрола на деспот Стефан Лазаревич в първото десетилетие на XV век, а емисията има пропагандна цел. Както отбелязва и самият Попов обаче, това все още е хипотеза, която тепърва трябва да бъде потвърдена или оборена! (Попов, 2025, pp. 81 – 124).

10 Но все още преобладаващото население било християнско.

с тяхната последваща забрана за употреба и бързо оттегляне от пазара, което било свързано с мрачния спомен за този владетел (Lazarov, 2001, pp. 63 – 65)

През 1413 година Мехмед Челеби (1403 – 1413) успял да разбие войските на Муса и по този начин се превърнал в единствен господар на османската държава. Той излязъл като победител в гражданската война в страната и бил провъзгласен за султан под името Мехмед I (1413 – 1421). Още преди това обаче владетелят отсякъл свои монети. След битката при Анкара Мехмед се установил в Амасия, сключил споразумение с Тимур и засвидетелствал своята васална зависимост към него, като пуснал в обращение сребърни емисии, носещи неговото име. Това били дирхеми (според някои изследователи включително половин дирхеми и/или акчета), отсечени през 806 и 808 година по Хиджра (Damalı, 2010a, pp. 182 – 184; Ehler, 2013, pp. 68 – 72). Към настоящия момент не ни е известно да има регистрирани от тези ранни емисии на Мехмед от българските земи. От първата посочена година обаче са известни медни и сребърни емисии, отсечени в Бурса, върху които са изписани имената на двамата владетели. Засега има само една подобна медна емисия, произхождаща от България (Lazarov, 2021, p. 69). Самостоятелното монетосечене на владетеля започнало в самото начало на неговото управление в Амасия, което е засвидетелствано от сребърна емисия, отсечена още през 806 година, върху която е изписано само неговото име, без това на Тимур. До 816 година по Хиджра, или 1413 г. по християнското летоброене, Мехмед отсякъл сребърни и медни монети, като първите емисии са с години 808, 810 и 813 по Хиджра. След 816 година започнали да се отсичат образци и в новите европейски монетарници. Сребърните емисии били продукт на Амасия, Аяшлък, Балад, Бурса, Едирне, Карахисар, Сируз и носили годините 816 и 822 (Damalı, 2010a, pp. 221 – 230; Ehler, 2013, pp. 103 – 120). В българските земи съвсем естествено повечето от екземплярите са от неговия период като османски султан, отсечени след 1413 година. Въпреки това обаче присъстват, макар и в доста ограничено количество, образци, които са емитирани преди това. Като цяло обаче, неговите монети се откриват значително по-рядко от тези на емир Сюлейман. Лазаров посочва като евентуална причина за това неправилното идентифициране на голяма част от находките¹¹, но в същото време, авторът пише, че не може само с това да се обясни резкият спад на османски емисии в българските земи и тепърва трябва да се проучи този въпрос (Lazarov, 2021, p. 71). Може би освен грешното определяне една от основните причини за тази констатация е negliжирането, като цяло, на османските монети и незаинтересоваността към тях. При всички положения, ако усилията на изследователите се насочат към тяхното издирване и проучване, картината коренно би се променила. Напълно възможно е така да стои и въпросът с емисиите на Мехмед I.

Мустафа Челеби (1415 – 1422) бил най-малкият (*пети*) син на султан Баязид I. Той останал и единственият претендент за трона, след като Мехмед I успял да спечели гражданската война в държавата и да стане султан. С помощта на Византия през 1416 година Мустафа превзел Серез, където отсякъл и своите първи монети като независим владетел, върху които била означена монетарницата (Srećković, 1999, p. 101; Damalı, 2010a, p. 200; Ehler, 2013, p. 102). По това време Мехмед I се намирал в Анатолия, но узнавайки за действията на

¹¹ Емисията от с. Гроздьово, която е описана като екземпляр на Мехмед Челеби, е образец на Мурад II (Mitev, 2014a, № 13).

брат си, той успял да се организира и да се завърне в Румелия. От своя страна, Мустафа избягал при византийците. След това османският владетел и византийският император сключили договор, според който последният се ангажирал със задържането на претендента за престола на о. Лемнос, а Мехмед трябвало да плаща по 300 000 акчета на година. Възползвайки се отново от отсъствието на османския султан, византийците още веднъж проявили своята хитрост и подкрепили Мустафа за трона. През 1419 година той успял да превземе Одрин, където отсякъл втората си емисия монети. Надписите и дизайнът били същите като на първия тип. На лицевата страна е изписано “Mustafa bin Bayezid”, а на опакото “Hullide mulkehi duribe...” и монетарницата – Одрин, която се различавала от предходната. Новото при тези емисии било изписването на годината 822, а към нея била добавена и цифрата „4“. Мустафа заимствал тази практика от брат си Муса, който използвал същия приём при отсичането на своите емисии. Въпросната цифра означавала съответната година на управление (Srećković, 1999, p. 102; Damalı, 2010a, p. 198; Ehlert, 2013, p. 102). Т.е., комендираните емисии са отсечени в четвъртата година от управлението на владетеля. След това политическата обстановка се променила за пореден път. Мехмед успял да отвоюва Одрин, и сключил споразумение с византийците. Според него Мустафа трябвало да остане техен затворник до смъртта на Мехмед. Това се случило през 1421 година, но тронът бил наследен от неговия син Мурад II. В отговор византийците отново подкрепили претенцията на Мустафа, който заедно със свои последователи и византийски войски успял да завладее Галиполи и Одрин. Той пуснал в обращение своята трета серия монети, като този път годината била 824 по Хиджра (Srećković, 1999, p. 102; Damalı, 2010a, p. 199; Ehlert, 2013, pp. 102). Гражданската война в османската държава се развихрила с пълна сила. В крайна сметка обаче, групировката около Мурад II успяла да надделее, а през юни 1422 година Мустафа бил обезглавен. По този начин се сложил окончателен край на борбата за османския трон, започнала още през 1402 година.

Емисиите на Мустафа Челеби са рядкост по българските земи. Негови екземпляри обаче са регистрирани в съкровището от с. Маломир, Ямболско – общо 18 броя. Тук са представени и трите типа акчета, които отсякъл владетелят (Lazarov, 1992, p. 47; Penchev, 2006, pp. 244 – 245). С оглед локализацията на монетарниците – Серез и Одрин, изглежда по-вероятно тези образци да са разпространени в южните части на българското пространство и да се срещат по-рядко на север от Балкана. Като аргумент в тази насока може да се посочи, че владетелят не успял да се установи като пълновластен господар на Румелия. Неговите три опита да превземе престола, чийто частичен успех продължава изключително кратко време, в крайна сметка, се оказват неуспешни. Все пак са съобщени няколко единични екземпляра от североизточните българските земи (Lazarov, 2021, p. 72), за които обаче не може безрезервно да се счита, че са именно на този владетел. Но е факт, че макар и малко на брой, тези емисии имат своето място в монетната циркулация на Балканския полуостров.

Мурад II (1421 – 1444; 1445 – 1451) се възкачил на османския трон през 1421 година. Както вече бе отбелязано, неговото начално управление било трудно, но той успял да се справи с междоусобиците в страната. Въпреки многобройните сражения, които водил ту с европей-

ските войски, ту с размирните анадоолски бейлици, най-вече с Караман¹², владетелят успял да стабилизира държавата и да я укрепи икономически. В историята е прието, че има два периода на неговото управление. Първият е от 1421 година и продължава до 1444, а вторият – от 1445 до 1451 година. Най-сериозната криза, в която изпаднала османската държава по това време, била през 1443 – 1444 година, когато се осъществили кръстоносните походи на крал Владислав Варненчик и Янош Хуняди. Османците претърпели редица поражения и действително изглеждало, че те буквално са „на ръба на пропастта“. В крайна сметка обаче, победили в решителното сражение при гр. Варна на 10 ноември 1444 година и по този начин успели да се справят с тежкото положение, в което се намирали. В тази битка загинал младият полско-унгарски крал Владислав, а именно от това събитие насетне започва повтореният възход на османската държава (Tsvetkova, 1979; Mitev, 2020).

През своето дълго управление Мурад II отсякъл значително количество сребърни и медни емисии. Акчетата от неговия първи период на управление носят годините 824, 825, 826 (само някои екземпляри от монетарницата в Гермиян) и 834, а от втория – 848. Тук е интересно да се отбележи, че Якуб бей, емирът на Гермиян, отсякъл монети в името на Мурад (Srećković, 1999, p. 157 – 185; Damalı, 2010a, p. 238 – 259; Ehler, 2013, pp. 130 – 143). Мангърите на османския владетел пък били отсичани в цели 9 монетарници, сред които била и Ладък (дн. Денизли, Турция) (Damalı, 2010, p. 255; Ehler, 2013, p. 127). Това е единствената монета, отсечена в това ателие, през целия период на османската история. Сред медните емисии на султана има и такива, върху които няма изписано име на монетарницата. Екземплярите на Мурад II са силно разпространени в българските земи. В количествено отношение те се доближават, а в някои случаи и надвишават образците на Баязид I.

Следващият османски владетел остава в историята с прозвището „Завоевателя“. Мехмед II (1444 – 1445; 1451 – 1481) успява да превземе през 1453 година столицата на света – Константинопол. Той разширява значително териториите на своята държава, но неговото кратко първо управление не веща подобна слава. Мехмед се възкачил за първи път на османския трон през 1444 година, едва 12-годишен, непосредствено след подписването на Одринско-Сегедския мирен договор с кръстоносците. Неспособността му обаче да се справи с управлението на държавата и с надвисналата опасност, принудила баща му Мурад II да се завърне от Анатолия в Румелия и отново да вземе контрола в свои ръце. Този период най-често се определя в една година – 1444/1445 г. Вторият период от управлението на султан Мехмед II започва през 1451 година и продължава цели 30 години – до 1481 г. Владетелят извършил редица реформи в административната уредба, социалния живот, икономиката и пр. (Inaldzhak, 2000). Част от тази мащабна програма били и монетните реформи. До първото му възкачване на трона през 1444 г., за период от около 150 години, традиционно 260 – 265 акчета били отсичани от 100 дирхема. Няколко пъти обаче владетелят редуцирал теглото на акчетата, а тези операции били наричани „Sikke-i teddid“. Те били издавани със специални султански едикти, чрез които се увеличавал броят на емисиите, които се

12 Монети на бейлика Караман също се намират в българските земи. Един екземпляр е открит в Шуменската крепост (Zheкова, 2006, № 1486), а други няколко емисии са регистрирани в колективни находки от България, които са отбелязани в по-долните редове.

произвеждали от 100 дирхема¹³. След всяко обезценяване се издавали заповеди, с които се нареждало на монетарниците да ограничат старите сребърни монети и да ги превръщат в новите типове. По този начин се внасяли допълнителни приходи в хазната и се увеличавало количеството на циркулиращите монети, а така се осигурявал икономически растеж. С всяко ново монетосечение се увеличавал значително броят на акчетата. Именно тези емисии обслужвали големите търговски операции и плащания на данъци, докато медните мангъри се използвали в ежедневната търговия (Damalı, 2010a, p. 270 – 271). От времето на султан Мехмед II започва да се изплаща и интронизираният бакшиш. Той платил сумата на еничарите в Бурса, които го спрели при неговото връщане от първия му поход през 1451 година срещу бейлика Караман. Това се превърнало в честа практика в османската империя и всеки нов султан, който се възкачвал на трона, трябвало да плаща подобен бакшиш (Damalı, 2010a, p. 272).

Султан Мехмед II отсякъл за първи път в историята на османската държава златна монета, която се наричала “Sultani”. Това се случило в Константинопол през 1477 (882 по Хиджра), 27-ата година от управлението на владетеля. Били емитирани 129 екземпляра от 100 мискала и 23-каратово злато. Златните монети са с години 882, 883 и 885 (Damalı, 2010a, pp. 294 – 295; Ehlert, 2013, pp. 190 – 193). Още през 1470 година (875 по Хиджра) Мехмед отсякъл нов тип сребърна монета с номинал онлук (10 акчета) в ателиетата на Константинопол и Новар (Damalı, 2010a, pp. 297, 300; Ehlert, 2013, pp. 185 – 187). Акчетата на владетеля пък са с години 848, 855, 865, 875, 885 и 886 (Srećković, 2000, pp. 21 – 84; Damalı, 2010a, pp. 272 – 276; Ehlert, 2013, pp. 168 – 184). Последната емисия реално се явява постумна, издадена от великия везир след смъртта на султана през 1481 г. На територията на днешна България монетите на този владетел се откриват както като единични екземпляри, така и в колективни находки. Най-разпространени са неговите сребърни акчета.

Преди 30 години Лъчезар Лазаров констатира интересен факт за намираните в съкровищата от България монети на султан Мехмед II. Авторът заключава, че изключително малкото колективни находки с екземпляри от този владетел (по това време са му известни само 4 съкровища) са свързани с икономическата стагнация в региона и упадък на българските земи по това време. Правилно Лазаров отбелязва, че е възможно да е имало практика старите акчета да са били извадени от обращение, за които се плащало с нови. По този начин населението е запазило старите монети за относително кратък период (Lazarov, 1992, p. 39). Но и тези разсъждения не могат да обяснят малкото находки от 50-те и 70-те години на XV век. През последните три десетилетия броят на коментираните съкровища се увеличи и стана около 10 (Teodosiev, 2017, p. 698; Dimov, 2020, pp. 92 – 98). Това обаче все още е малко количество, което не може да потвърди или отхвърли гледната точка на Лазаров. Със сигурност в бъдеще ще бъдат направени нови открития, които ще внесат повече яснота относно този проблем.

Джем султан (1481) бил най-малкият син на Мехмед II. През 1474 година той бил назначен за санджак бей на Караман, а неговата резиденция бил град Коня. След смъртта на Мехмед II през 1481 г. за османския трон избухнала истинска гражданска война между неговите си-

13 Така например още по време на първото си управление владетелят заповядал от 100 дирхема да бъдат отсечени 290 акчета, което се явява 11,5 % намаление на сребърния стандарт. Това предизвикало и бунта на еничарите през 1445 година.

нове Баязид и Джем. Първият се установил в Константинопол (*Истанбул*), а вторият – в Бурса. След като бил разбит в битката при Лариса, Джем се оттегил първо в Коня, а след това в Кайро. През следващата 1482 г. обсадил Коня, но бил принуден да се изтегли към Анкара. След това отишъл в Родос, където попаднал в плен на рицарите. На по-късен етап е изпратен във Франция, докато през март 1489 г. пристигнал в Рим, където пребивавал до смъртта си през 1495 г. Неговият брат – Баязид, плащал на папата повече от 40 000 златни монети годишно за попечителството му (Freely, 2004). В периода, в който Джем се възкачва на трона в Бурса, от 28 май до 19 юни 1481 г., владетелят отсича един тип акчета с неговото име. Реално обаче той имитирал постумните емисии на своя баща, отсечени в същата година – Н886 (1481), като използвал същия модел на реверса, а на аверса заменил името „Мехмед“ с „Джем“ (Sultan, 1977, pp. 88 – 89; Pere, 1968, p. 95; Srećković, 2000, p. 89; Damalı, 2010a, p. 309; Ehlert, 2013, p. 194). Като цяло, емисиите на Джем султан са редки образци на османското монетосечене, а към настоящия момент са известни не повече от 30 – 40 екземпляра. Конкретно за България е познат само един-единствен образец, който се съхранява във фонда на Парк-музей „Владислав Варненчик“ във Варна. Според информацията, записана в инвентарната книга, монетата е намерена в полето между летище Варна и кв. „Владислав Варненчик“ през пролетта на 1993 г. с металотърсач. Предадена е в музея от анонимен дарител чрез един от бившите директори Шанко Апостолов (Mitev, 2023, pp. 147 – 153). За сравнително малкото количество екземпляри на Джем султан, достигнали до наши дни, освен краткото му управление спомага и още един факт – опитът на султан Баязид II да унищожи неговите емисии. При всички положения обаче може да се очаква, че през следващите години ще бъдат открити нови монети на този владетел.

Баязид II (1481 – 1512) се възкачва на трона през 1481 г., след като побеждава в гражданската война за наследството на султан Мехмед II. Владетелят управлява 31 години. Той сече златни, сребърни и медни монети. Върху реверса на златните емисии на султан Баязид II освен изписвания още от времето на Мехмед II нагнис “Daribü’n-nadri sahibü’l-izzı ve’n-nasrı fı’l-berri ve’l-bahri” започнали да се появяват и грузи: “Sultanü’l-berreyni ve Nakanü’l bahreyni es-Sultan bin Sultan” и “Sahibü’n-nadri ve’n-nasrı fı’l-berri ve’l-bahri” (Dmalı, 2010a, p. 318). Султанът е първият, който отсича златни монети извън Константинопол – в Серез. А в своята столица той пуснал в обращение и сребърна емисия с номинал 10 акчета – онлук. Характерното за неговите акчета е, че всички са от един и същи тип. На лицевата и опаката страна е изобразена права линия в средата. Текстът на аверса от горната страна е “Sultan Bayezid”, а под чертата – “bin Mehmed han”. На базата пък на изписването на думата “han” могат да се разграничат два подтипа. На обратната страна на емисиите е изписано “Azze Nasruhi duribe”, а по-долу – името на монетния двор и “sene 886” (Srećković, 2000, pp. 93 – 125; Ehlert, 2013, pp. 217 – 225). За разлика от сребърните образци обаче неговите медни мангъри са изключително разнообразни. В своя подробен каталог Н. Кабакларлъ е обособил няколко десетки различни типа (Kabaklarlı, 1998, pp. 195 – 241). Монетите на султан Баязид II (особено сребърните), които се откриват в българските земи, са по-многобройни от емисиите на неговите предшественици. Този факт е ясно засвидетелстван в съкровищата и потвърждава мнението, че в края на XV – нач. XVI век започва известен икономически растеж в тази географска област (Lazarov, 1992, pp. 39 – 40).

Султан Селим I (1512 – 1520) успял да разшири териториите на османската държава поч-

ти три пъти. През 1516 г. били превзети редица градове в Източна Анатолия и в Близкия изток, а през 1517 г. паднал и Египет. В голяма част от градовете започнало да се извършва монетосечене. В края на управлението на владетеля в османската държава били отворени около 30 нови монетни ателиета. Златните монети на султана имат тегло от 3,50 г. Те били отсичани в общо 17 монетарници (14 от които били от новозавладените градове). Сребърните емисии на владетеля се приема, че се делят на две групи. По-тежките носят наименованието „медини“, което идва от традиционните сребърни монети, които се използвали в мамелюкските територии. След като успял да ги присъедини, Селим започнал да отсича и такива емисии, които били добре познати сред местното население. Върху реверса на по-малкия номинал сребърни монети – акче, най-често е изписана годината на възкачването на владетеля – 918, но след завладяването на новите земи започват да се срещат и годините от 920-а до края на управлението на владетеля – 926. Медните мангъри пък били отсичани в общо 16 монетни ателиета (Datali, 2010a, p. 343 – 348). От Североизточна България, региона между Шумен и Добрич, произхожда една много рядка златна монета, която към настоящия момент се явява единственият подобен екземпляр, отсечен от султан Селим I. Образецът е част от голяма колективна находка, съдържаща общо 2141 монети, от които османските са 2073 екземпляра. Върху въпросната емисия е изписано името на монетарницата „Cezayir“, което е днешен Алжир, и годината 923 по Хиджра. Монетата може да послужи като доказателство, че още по това време (1517 – 1518 г.) тези територии попадат под властта на османците. Възможно е годината на екземпляра да указва времето, в което Хайредин Барбароса приема върховенството на султана и е назначен за велик адмирал и бейлербей (Lazarov, 2008b, pp. 8 – 9). В нашите географски ширини най-разпространени са акчетата на султан Селим, отсечени в балканските монетарници. По-рядко, но все пак присъстват образци от ателиетата от останалата част на империята.

Сюлейман Великолепни (1520 – 1566) остава в историята като най-известния и най-успешния османски владетел. По време на неговото царуване османската държава се разпростира на три континента и окончателно се превръща в глобална сила. Сред многобройните му успешни военни кампании може би трябва да се изтъкнат три от тях, които му донасят най-голяма слава и са с първостепенно значение за нашия регион. Първата е през 1521 г., когато владетелят успява окончателно да покори Белград. На следващата година тази съдба сполетява и о. Родос, където са разбити рицарите хоспиталиери и са принудени да бягат. През 1526 г. османците успяват да разбият унгарците в битката при Мохач, където намира смъртта си и крал Лайош II (1516 – 1526). След това сражение голяма част от Унгария пада под османска власт (Vake-Gramon, 2011, pp. 157 – 167). Освен със своите военни успехи султан Сюлейман бил известен и с въведените от него правови реформи, за което получил и прозвището „Кануни“. Сред многобройните промени била и паричната реформа от 1536 г., която е известна като „Закон за мините и монетосеченето“. Чрез нея се обяснява всеки етап от монетния процес, указва се точното тегло на среброто, което било необходимо за отсичането на акчетата. Така през 1537 година средното им тегло, с някои изключения, било 0,74 г. Заради политическата необходимост да се заместят емисиите на предходния владетел, както и нуждата да се заплаща на войниците, които вземат участие във военните кампании при Белград и Мохач, в първите години на своето управление Сюлейман отсякъл повече акчета, отколкото през следващите десетилетия. Милиони били екземплярите, продукт

на цели 63 монетни ателиета, а емисиите на този владетел са най-разнообразните в цялото османско монетосечене. Неговите златни екземпляри са сечени в 32 монетарници, пет от тях извършвали тази дейност единствено по времето на Сюлейман: Аген, Джерба, Мараш, Мудава, Таджура. След няколко успешни ирански експедиции османците успели да превземат градовете Амид, Багдад, Ерджиш, Хила, Хизан, Мъсър, Мосул и Тебриз. Именно в тях султанът започнал да отсича нова сребърна емисия „дирхем“, която тежала малко повече от 4 г и наподобявала изключително много сефевидските монети. Тези образци били в обращение в османската държава чак до монетната реформа на Сюлейман II през 1687 (1099) г. (Damalı, 2010b, pp. 470 – 479).

Върху най-многобройните екземпляри, отсичани от османски владетел преди въвеждането на механичната преса, които масово се откриват на територията на османската държава, включително и българските земи, са направени няколко опита за класификация. С. Сречкович разделя три периода на това монетосечене. Първият започва с възкачването на трона на владетеля и продължава до 1540 г., когато е въведена фискалната реформа на Лютфи паша. Вторият период е от 1540 до 1555 г., когато Персия (*Иран*) е завзета отново, сключен е мир и са направени нови допълнителни фискални реформи. Последният период приключва със смъртта на султана през 1566 г. (Srećković, 2003, p. 31). Характерното за акчетата на Сюлейман е, че всички те на лицевата си страна имат изписан някой от следните надписи: 1. Sultan Süleyman Şah bin Selim Şah; 2. Sultan Süleyman Şah bin Selim Han; 3. Sultan Süleyman bin Selim Şah 4. Sultan Süleyman bin Selim Han. При някои от емисиите към този надпис е прибавено и „azze nasrühü“. Надписите са изписвани по различен начин и са придружавани с различни мотиви. Тези характеристики дават на изследователите основания да се правят различни класификации. Върху опакото на емисиите е изписвана годината на възкачване на трона – 926 по Хиджра (Srećković, 2003; Damalı, 2010b; Ehler, 2021). Медните мангъри на владетеля също са много разнообразни, отсичани са в повече от 20 монетарници (Kabaklarlı, 1998, pp. 277 – 393). Тези монети са се използвали най-вече за местни и локални трансакции. За осезаемото присъствие на образците на Сюлейман Великолепи по българските земи е достатъчно да се погледнат броят на колективните находки и количеството на неговите монети в тях. Те са разпространени в цялата страна и наброяват десетки хиляди (Teodosiev, 2017, p. 706)¹⁴. Продължава да се забелязва тенденцията по-голямата част от тях да са продукт на балканските монетарници. Единичните екземпляри на владетеля подкрепят данните от съкровищата. Във всички по-големи български музеи се съхраняват емисии на владетеля, които са откривани при различни обстоятелства – археологически разкопки, дарения и пр. Разбира се, най-многобройни сред тях са акчетата.

За сравнително краткото си осемгодишно управление султан Селим II (1566 – 1574) бил принуден да се изправи пред редица бунтове и междуособици в обширната територия, оставена от баща му. Въпреки заплашителните размери и дори частични успехи, след които се налагало за откъсналите се за кратко и обявили независимост части да бъдат водени истински военни действия, владетелят успял да се справи. Неговото име се свързва и с първата загуба на османския флот срещу обединените европейски войски в битката при

¹⁴ При някои съкровища обаче емисиите на неговия предшественик Селим I са повече, отколкото на Сюлейман I.

Лепанто през 1571 година. Бързо след това обаче той успял да изгради наново своя флот (Vake-Gramon, 2011, pp. 167 – 168). Много често се споменава, че през този период истинската власт била в ръцете на великия везир Мехмед паша. Управлението на султан Селим II е и времето, което бележи края на експанзионистичната политика на Османската империя. Издръжката на огромната армия и преустановяването на нови завладявания на територии допринесли за изпразването на хазната, което, от своя страна, довело до редуциране на теглото на монетите. Експедициите в Източна Анатолия и Иран били прекратени, което спряло и производството на емисии в редица монетарници от тези региони.

Изключително интересен факт е, че големият търговски център Бурса не отсича монети по време на управлението на султан Селим II. Златните образци на владетеля пък били продукт на 20 монетарници, което е значително по-малко в сравнение с 31 монетни ателиета по времето на неговия предшественик. Сребърните емисии, които отсякъл султанът, били три вида. Двата по-големи номинала – дирхем и медини, имали средни тегла от 3,5 г и 1,0 г. Първите били производство на монетарниците в Амид, Багдад, Дамаск и Халеб, докато вторите – в Амид, Халеб, Мъсър и някои йеменски ателиета. За разлика от Сюлейман I, при когото 420 акчета били отсичани от 100 дирхема, при султан Селим II количеството на акчетата се увеличило на 450, което довело до понижаването на тяхното тегло. Една част от дирхемите и акчетата били орязвани и фалшифицирани. Те циркулирали свободно на пазарите в османската държава (Damalı, 2011, pp. 800 – 806). На лицевата страна на акчетата са изписвани два надписа: Sultan Selim Şah bin Süleyman Han и Sultan Selim bin Süleyman Han. На опакото е отбелязвана годината на възкачване на султана – 974. Разбира се, имало емисии и със специален дизайн, които се отличавали от традиционните акчета (Srećković, 2005, pp. 11 – 18; Damalı, 2011, pp. 807 – 812). Любопитно за отбелязване е, че именно по времето на Селим II отваря монетарницата в Охрид поради значимостта на града през този период, тъй като през него преминавал важният търговски път, който започвал от Солун (Damalı, 2011, pp. 876 – 878). По времето на този владетел за първи път в ателието в Ново бърдо започнали да се секат и златни султани (Damalı, 2011, pp. 870 – 871). За разлика от образците на предходните султани Селим I и Сюлейман I монетите на Селим II значително по-рядко се откриват в българските земи. Те са познати само в няколко колективни находки, а и като цяло, в повечето музейни фондове се съхраняват само единични екземпляри. Но все пак те имат своето подobaващо място в монетната циркулация в нашия географски регион.

Мурад III (1574 – 1595) се възкачил на османския трон през 1574 г. след смъртта на баща му Селим II. Новият султан още в самото начало заповядал да бъдат удушени петимата му братя (Inaldzhak, 2006, p. 65). При този владетел започнала дълбока криза в османската държава, обхващаща всички сфери на вътрешната политика, която се засилила при неговия приемник Мехмед III (1595 – 1603). Във външнополитически аспект ситуацията също била напрегната. Османците трябвало да водят войни на няколко фронта, което допълнително задълбочило трудната обстановка в страната (Vake-Gramon, 2011, pp. 168 – 169). Особено силно тази ситуация рефлектирала в негативен план върху икономиката на империята, което довело до девалвация в монетната система (Damalı 2011, pp. 917 – 920). Едно сравнение за броя на акчетата, които са отсичани от 100 дирхема през различни години от това време, е показателно за този факт. През 1579 година 450 акчета са били отсичани от 100

дирхема, през 1585 г. техният брой нараснал на 800, а през 1589 г. стигнал чак до 900. В крайна сметка, акчето се обезценило почти наполовина, а теглото му спаднало до 0,38 г.

При управлението на Мурад III монетосеченето в Османската империя се извършвало в десетки градове. Счита се, че общият брой на монетните ателиета е около 40, а най-многобройни са тези в Румелия и Анатолия.¹⁵ Владетелят е и първият, който изработва прецизен дизайн на туграта, която все по-често започнала да се изобразява най-вече върху сребърните му дирхеми. По това време започнали да се сечат нови типове от този вид монети в източните монетарници. Едно от ателиетата е Джанджа. Монетният двор е смятан за най-важният сребърен ресурс в Анатолия, който черпел сребро от 70 мини (Damalı, 2011, р. 958). Тук обръщаме внимание именно на тази монетарница, тъй като наскоро бяха публикувани два интересни екземпляра от това монетно ателие, които са открити при редовни археологически разкопки във Варна (Kizov, Mitev, 2023, pp. 173 – 183). Най-значимата източна монетарница обаче била Халев. Екземпляри, отсечени в този град, също се откриват в българските земи, включително и в Северночерноморския район (Mitev, 2022, pp. 467 – 474). При всички положения може да се допусне, като една от версиите за достигналите до нас емисии, които се откриват в този географски ареал, че най-вероятно са донесени по море. Другите видове сребърни монети, които отсякъл владетелят, са медини и акчета. Последните могат да се разграничат в две големи групи. Първата – монети, които са отсечени в монетарниците, действали при предишния владетел и продължили да функционират по времето на султан Мурад III. Втората – емисии, отсечени в нови или наново отворили ателиета (Srećković, 2005, pp. 77 – 158; Damalı, 2011, pp. 926 – 933). От този султан има регистрирани редица находки в днешната територия на България, сред които основно място заемат акчетата, но също така се срещат и други негови монети (Krastev, 2015, pp. 98 – 99).

Мехмед III бил 13-ият султан в османската държава. Следвайки традицията за елиминиране на другите претенденти за престола – неговите братя, султанът заповядал те да бъдат екзекутирани. Неговото управление се запомня с войните срещу Австрия и Сефевидите, както и с бунта на източноанадолските провинции. Докато войните в Европа се водили с променлив успех, то на Изток османците търпели големи загуби и редица области в региона попаднали под иранско влияние (Bake-Gramon, 2011, pp. 168 – 169). В държавата настъпила сериозна криза, която се задълбочила при управлението на този владетел, а в следващите десетилетия щяла да нараства.

През 1597 г. бюджетният дефицит в хазната достигнал до 600 милиона акчета, което поставило империята в изключително тежка икономическа ситуация. През 1600 година един златен султани достигнал стойност от 220 акчета, по-късно обаче спаднал до 120 броя. Общо 53 монетарници функционирали по време на управлението на султан Мехмед III, а в 21 от тях били отсичани златни монети. Отново през 1600 г. теглото на акчето било редуцирано и достигнало до 0,32 г., като 950 акчета били отсичани от 100 дирхеми (Damalı, 2011, pp. 1153 – 1154). В последните години се изложи тезата, че извън този официален контрол на държавата останали регионите на Източна Мала Азия, Северна Африка и Близкия изток,

15 III. Памук упоменава за 38 монетарници (Pamuk, 2000, р. 45), докато А. Шелингер дава бройката 45 (Schaendlinger 1973, pp. 103 – 104). А. Дамалъ пък пише, че златните емисии на владетеля били отсичани в 24 монетарници, а сребърните акчета – в 34 (Damalı 2011, pp. 922 – 923). По въпроса вж. също и изследването на К. Кръстев – Krastev, 2015, р. 97.

където монетарниците отсичали в различни размери и дизайн тези сребърни емисии. Това се обяснява със слабия контрол на официалната власт над тези територии (Pfeiffer-Taş, Schindel, 2013, pp. 653 – 671). Поради непрекъсващата война с Австрия някои традиционни балкански монетарници, където имало сребърни мини, като Кратова, Кочани, Ново бърдо и Сребреница отсичали лимитирано количество акчета, а държавата се опитала да запълни тази празнина с отварянето на нови ателиета. Дирхемът по времето на Мехмед III тежал от 1,80 до 2,80 г, докато медините – около 1,00 г. Изключение прави монетарницата в Басра, където емисии от първия тип били отсичани с тегло между 4 и 4,80 г., което се обяснява с факта, че градът бил изключително важно пристанище за търговията с Персия, Португалия и Индия, затова и не се усещала липсата на сребро – необходимия ресурс за производството на монетите (Damatlı, 2011, pp. 1155 – 1156). В началото на XVII век се лимитирал изключително много броят на монетарниците, които отсичали медни мангъри в османската държава, като общото им число било по-малко от 10 (Kabaklarlı, 1998, pp. 433 – 440). Емисиите на султан Мехмед III са често срещани в българските земи (Krastev, 2015, pp. 101 – 102). Най-многобройни са неговите сребърни акчета, а сред тях в количествено отношение води монетарницата в Кустантиние.

Ахмед I (1603 – 1618) става султан през 1603 година и управлява до 1618. Този владетел нарушава традицията престолът да се заема от най-големия син, като за свой наследник посочва брат си Мустафа. По време на царуването на Ахмед все още продължавали военните действия по всички фронтове, започнати от неговия баща. В Европа ситуацията се успокоила, след като бил сключен мирният договор с австрийците при Житваторок през 1606 г. Не така обаче стоял въпросът на Изток. През 1612 г. се подписал и мирният договор с Персия, който обаче бил по-благоприятен за Сефевидите. За сметка на това обаче владетелят успял да се справи с бунта в Източна Анатолия и да го потуши (Agoston, Masters, 2009, pp. 22 – 23). По времето на султан Ахмед I функциониращите монетарници в държавата били с 15 по-малко, отколкото при предходния владетел – общо 38. За този драстичен спад си има и логически обяснения. Голяма част от търговските пътища, които осигуряват нуждите на Европа, се преместват през Атлантическия океан. По това време индийските памучни дрехи вземат надмощие на пазара над иранската коприна, което, от своя страна, води до загуби за османците, най-вече на ценни метали, за сметка на Индия. Сребърният дирхем загубил значително от своето тегло и това го доближило изключително много до грамажа на медините. Разграничението между двата вида монети е изключително трудно. А. Дамалъ приема за емисиите, които имат тугра и тежат над 1 г, че са дирхеми, а за тези под това тегло и нямат изобразена тугра – медини. Докато златните монети били отсичани в 18 монетарници, ателиетата, в които са се произвеждали акчета, били общо 23 (Damatlı, 2011, pp. 1313 – 1316). Единствено в Тунис освен златните султани били ковани и сребърни монети, носещи наименованието „насури“ (Damatlı, 2011, pp. 1411 – 1414). В нашите географски ширини емисиите на султан Ахмед I са добре разпространени, това най-вече отново се отнася до неговите сребърни акчета (Krastev, 2015, p. 104). Най-многобройни са тези от столичната монетарница, следвани от балканските ателиета. Разбира се, присъстват и емисии от други региони на империята.

Мустафа I (1617 – 1618; 1622 – 1623) управлява империята два пъти. Първият път е през 1617 – 1618 г., за кратък период от само три месеца. Второто му царуване от 1622 до 1623 г.

продължава 16 месеца. Мустафа I страдал от психично заболяване, възкачването и свалянето му от престола били придружени от множество емоции, а самият владетел прекарал по-голямата част от своя живот в клетка, а не на трона. Поради това емисиите му, като цяло, са редки екземпляри, особено тези от първото му монетосечене (Damalı, 2012, p. 1475; Krastev, 2015, p. 105). Те носят годината 1026 по Хиджра, докато образците от второто му царуване – 1031. Прецедентът с възкачването на трона на брата на владетеля бил представен и върху някои от образците на Мустафа. Това са т.нар. “Аһа” емисии – думата означава „брат“. Върху златните султани от Халеб е изписан надписът “Sultan Mustafa aha Ahmed Han”, а на дирхемите от Амид – “Sultan Mustafa aha Ahmed bin Mehmed Han” (Damalı, 2012a, p. 1475).

Султан Осман II (1618 – 1622) бил син на Ахмед I и племенник на Мустафа I. Той заел престола едва на 14 години, след първата детронация на чичо му. Владетелят бил изключително образован и говорел свободно няколко езика. По време на неговото управление страната трябвало да води военни действия на няколко фронта. През 1618 г. османците претърпели поражение на Изток във войната срещу Иран, след което бил подписан мирен договор. През 1621 г. била предприета мащабна военна кампания срещу Полша, която приключила с битката при Хотин и сключването на мир между страните, според който османците си върнали Хотин и околността му (Ágoston, Masters, 2009, pp. 402 – 403). Във вътрешен план ситуацията била даже още по-тежка. Султанът въвел редица спорни реформи във финансите и ежедневието на империята, което му донесло много врагове. В крайна сметка, владетелят паднал жертва на еничарски бунт, вследствие на който бил заловен, а по-късно и екзекутиран на 21 май 1622. Наред с традиционните емисии – златни султани, сребърни дирхеми, медини, акчета и медни мангъри, през 1620 г. султан Осман II направил монетна реформа, с която се въвела в парично обращение нова монетна единица “onluk osmani”, която трябвало да тежи 10 пъти колкото акчето (Damalı, 2012a, p. 1530). Л. Лазаров предположи, че е възможно столичният монетен двор да е намалил количеството на емисиите си по време на управлението на Осман II и Мустафа I, което довежда до увеличаване на производството на балканските монетни дворове по това време. С този акт авторът обяснява защо тези екземпляри са по-често срещани в българските земи в сравнение с образците от столичната зарбхана (Lazarov, 2004, p. 39).

Султан Мурад IV (1623 – 1640) се възкачил на трона през 1623 година, когато бил само на 11 години. Началото на управлението му било трудно. Страната се клатела от вътрешни размирици, а реалното управление било в други ръце. През този период силна роля изградила майка му Кьосем. С голяма жестокост и твърдост той успял да укрепи властта си и да се справи с междоусобиците. Във външнополитически аспект положението също било сложно. През 20-те години имало редица схватки с казаците и като резултат тяхната флота била разбита. През 1634 г. владетелят успял да сключи мир с Полша. Мурад IV извършил няколко похода срещу Сефевидска Персия, които, в крайна сметка, се оказали успешни. След завръщането си от Багдадската експедиция през 1640 г. той починал (Ágoston, Masters, 2009, pp. 402 – 403). Султанът успял да стабилизира държавата и да въдвори ред в нея. Още в началото на управлението на Мурад IV, за да се избегнат големи еничарски бунтове, купища златни и сребърни предмети от двореца били претопени, а металът бил използван за отсичане на монети, с които да се извършат плащанията. Въпреки това напрежение имало зара-

ди редуцирането на теглото на акчетата (между 0,20 и 0,30 г.) и исканията на войниците да им се плаща в куруши¹⁶, а не в акчета. По времето на този владетел медното монетосечение било силно лимитирано и се извършвало само в няколко монетарници, докато златните и сребърните емисии – в цели 35 различни ателиета (Damalı, 2012, p. 1595), а за около десетина от тях това бил и краят на функционирането им. За известен период сред тях били Никополската и Провадийската монетарница, за които ще стане въпрос в отделна глава, посветена на българските монетарници през османския период. При Мурад IV започнали да се използват нови сребърни номинали. Бешликът бил равен на 5 акчета. Султанът започнал отсичането нова монета – „пара“, която била равна на 2 – 3 акчета (Damalı, 2012a, pp. 1598 – 1599), а в по-късни времена става основната разплащателна единица. Монетите на Мурад IV са силно разпространени в нашата страна. Неговите сребърни акчета са сред основните емисии, циркулирали на пазара през първата половина на XVII век (Krastev, 2015, p. 110).

Ибрахим I (1640 – 1648) наследил брат си Мурад на трона през 1640 година. Той получава прозвището „Дели“ – Лудия, заради сериозните психически разстройства, които имал. При този владетел кризата в османската държава се задълбочила и навлязла в своя апогей. В началото той намерил решение на проблема, като извършил някои важни реформи, които довели до сравнителен баланс между приходите и разходите в хазната на империята. До голяма степен обаче това се дължало на великия везир Кара Мустафа паша. След неговата екзекуция през 1644 г. и последвалата малко след това смърт на Шейх Юл-исляма, реалната власт в държавата попаднала в ръцете на безскрупулни хора и на жените от харема (Ágoston, Masters, 2009, pp. 262 – 263). Все по-увеличаващите се разходи, които се засилвали и от войната с Венеция за о. Крит, изправили държавата пред сериозно политическо и икономическо изпитание. По време на управлението на султан Ибрахим затворили 26 монетарници, а само 8 останали активни: Амид, Багдад, Алжир, Дамаск, Кустантиние, Мъсър, Триполи (Либия) и Тунис. Още по времето на Мурад IV повечето от монетарниците преустановили дейността си, а обезценяването на акчето продължавало с пълна сила. За първи път в османската история не били отсичани монети в балканските зарбхани¹⁷, а златните емисии – единствено извън столицата, в Египет, Алжир, Триполи и Тунис. Цялостната политика на държавата да се справи с фалшифицирането на монетите, се оказала неуспешна. Периодът на монетни реформи, който продължил повече от 50 години, довел до изключителното обезценяване на основното разплащателно средство в държавата, което пък допринесло за увеличаването на циркулацията на чужди емисии по османските пазари. Официалните власти започнали да отсичат повече екземпляри от бешиците и онлуците с цел да запълнят някак дупката в хазната и да излязат от кризата. Но и тази мярка не дала сериозен резултат (Damalı, 2012a, pp. 1695 – 1697). Емисиите на този владетел по-рядко се срещат по българските земи, сравнени с монетите на неговия предшественик, но все пак различни номинали се откриват в региона.

Мехмед IV (1648 – 1687) става султан едва на 7 години, но неговото управление продъл-

¹⁶ До времето на султан Мустафа II с термина „куруш“ са се обозначавали чуждите сребърни емисии.

¹⁷ На науката е известен един дискуссионен екземпляр, който е отсечен в Едирне през 1048 г., тежащ 0,28 г и с диаметър 12 мм. Монетата е публикувана от Panagiotis Kokkas и е определена като пробен екземпляр (Kokkas, 2003, pp. 79 – 82). На по-късен етап обаче се предположи, с голяма доза сигурност, че въпросният образец е по-късен фалшификат (Srećković, 2009, p. 82)

жило цели 39 години и се явявало второто по продължителност след това на Сюлейман Великолепни. Владетелят остава с прозвището „Ловеца“, заради страстта към лова, който практикувал най-вече в околностите на Едирне. Цялостно този период от историята на османската държава се разделя на две части. Първият е време, което е известно като „султанатът на агите“ и се характеризира с голяма нестабилност в страната и конфронтацията между различните групировки, което довежда и до убийството на Кюсем Султан през 1651 година. През втория период от своето управление владетелят успял да се справи с разполагащите с огромна власт аги и екзекутирал 15 от тях, които били откраднали от хазната. Във външнополитически план царуването му било белязано от дългогодишни морски войни с Венеция, най-вече за о. Крит. Името на този владетел обаче, както и на великия везир Кара Мустафа паша, който заема поста през 1656 г., завинаги се свързват с голямата обсада на Виена през 1683 година (Agoston, Masters, 2009, pp. 370 – 371). Османците претърпяват тежко поражение, а след това австрийците подемат контранастъпление на Балканите, вследствие на което в българските земи в края на 80-те годините на XVII век избухват непосредствено едно след друго три въстания – Второ Търновско, Чипровско и Карпошово. Всичките обаче са жестоко потушени (Georgieva, Genchev, 1999, pp. 252 – 256).

През дългото царуване на султан Мехмед IV финансовата структура на империята имала сериозни проблеми. Хората загубили вяра във все по-обезстойносттаващото се акче и затова все повече на пазара влизали чужди европейски монети, които замествали домашната валута. Заплащането пък на заплатите на войниците и еничарите с обезцененото акче довело до големия бунт през 1656 г., който завършил с така известния „Чинарски инцидент“ заради обесването на редица висши чиновници на дърветата на централния площад. Тези дървета наподобявали чинари, затова този епизод остава в историята под това име. При султан Мехмед IV се запазила тенденцията на минимално количество монетарници, които функционирали в империята. На Балканите била отворена отново само Белградската зарбхана, защото султанът останал дълго време в града заради обсадата на Виена. Поради обезценяването на акчето и навлизането масово на талерови монети в османските пазари официалната власт въвела в обращение нова голяма сребърна емисия, която носи името „ирмилик“ и била с номинал 20 акчета. Било планирано и отсичането на други две големи сребърни монети – „куруш“ и „золта“. Друга мярка, която предприел владетелят, била изграждането на модерна монетарница в Кустантиние, в която да се използва за първи път машинната преса при отсичането на златните султани, сребърната пара и медния мангър (Datali, 2012a, pp. 1745 – 1748). Явно, мерките, които се опитал да вземе султанът за справяне на финансовата криза, били закъснели, тъй като междуременно, през 1687 г. той бил свален от трона и заменен с брат си Сюлейман II (1687 – 1691). Монетите на султан Мехмед IV от нашите земи все още не са анализирани детайлно. Все пак те се откриват в колективни находки, и то най-вече неговите акчета. За някои от тези съкровища е направено предположението, че са укрити от някой местен войник, който е призован за големия поход срещу Виена и никога не се връща повече (Teodosiev, 2017, pp. 78 – 79). Емисии от този султан се откриват в българските музеи и в частните колекции.

Султан Сюлейман II поел властта в изключително неприветлива обстановка. В първите две години от своето управление трябвало да преживее еничарски бунт, неуспехите във войната срещу австрийците и т.н. Въпреки всички тези трудности Сюлейман успял да се

справи с тях и започнал редица реформи в държавата, които укрепили централната власт. Част от тези промени била и монетната реформа (Mantran, 2011, р. 262). Продължавайки политиката на своя брат Мехмед IV, който започнал използването на механична преса за отсичането на монети в Константинопол, Сюлейман пуснал в циркулация златни, сребърни и медни емисии с нов дизайн. През този период започнало все повече да се използва името „аширафи“ за златните монети, а наименованието „султани“ останало за образците, отсечени в Северна Африка. Владетелят също така издал непозната дотогава голяма сребърна емисия „золта“, за която станал въпрос в по-горните редове. Тя тежала 6 дирхема (19,2 г.) и имала диаметър от 40 мм. Друга мярка, която целяла запълването на бюджетния дефицит, е масовото отсичане на медния мангър в столицата с новата машина. Това се случило през 1688 година със султанска заповед. 800 мангъра били отсичани от 1 ока (400 дирхема) мед. Всяка монета тежала 1,6 г. След първоначалния добър прием на новите емисии стойността на мангъра достигнала 1 акче, а капацитетът се увеличил до 600 000. Тази реформа обаче не довела до желанния резултат. Изключително голямото количество медни монети довело и до тяхното масово фалшифициране. За първи път при Сюлейман II започнал да се изобразява монетният двор върху монетите, отсечени в Кустантиние (Damalı, 2012b, pp. 1862 – 1875). Любопитно е да се отбележи, че през 1689 г., когато хърватският дук атакувал Босна, се стигнало до нуждата османската власт да отсича медни мангъри в столицата Сараево, за да изплаща заплатите на войниците, които защитават владенията на султана (Damalı, 2012b, р. 1893)¹⁸. За първи път при султан Мурад IV въпросната монетарница издала сребърни акчета с годината 1032 по Хиджра (Damalı, 2012a, р. 1665)¹⁹. Емисиите от това ателие, отсечени по времето на Сюлейман II, се откриват по-рядко. Не е изключено някой от сараевските екземпляри да е бил собственост на обикновен войник от Босна, който след службата си в Западните Балкани продължил живота си в българските земи.

След смъртта на Сюлейман II през 1691 г. на трона застанал брат му Ахмед II (1691 – 1695). Неговото управление е белязано от продължаващите войни с Австрия на Балканите и с Венеция в Егейско море. През 1694 г. морската република успяла да превземе о. Хиос, което донесло голямо безпокойство в Истанбул. Счита се, че именно този инцидент стреснал изключително много владетеля и вследствие на него той починал през февруари 1695 година (Agoston, Masters, 2009, р. 24; Damalı, 2012b, р. 1901). Ахмед II следва политиката на своя предшественик на трона в опита чрез медния мангър да се справи с икономическата криза. Той отсякъл свои емисии с година 1102 по Хиджра. Само няколко месеца след възцаряването му обаче ситуацията коренно се променила. Голяма част от търговците престанали да приемат медните монети за разплащане. Държавата взела решение да спре продукцията и циркулацията на мангърите. Медните емисии били събрани от общността и претопени

18 Реално по това време в региона съществували две монетарници. Върху емисиите, които били отсичани в първата, е изписано Босна и годината 1099, а върху монетите от втората монетарница – Сарай и 1100 година. Предполага се, че официалната власт е предоставила два илтизама на монетните ателиета в региона.

19 От тези сравнително редки монети в българските земи са регистрирани няколко екземпляра (Lazarov, 2004b, pp. 36 – 73; Lazarov, 2004c, pp. 74 – 102). Това е нещо обяснимо, тъй като, както споделя и Л. Лазаров, именно в нашия географски ареал би трябвало да се откриват емисии, които са производство на балканските монетарници. Изказаното мнение се подкрепя и от находката от село Горни Дъбник (Krastev, Ivanov, 2017, pp. 243 – 256).

за метал. С това се сложило край на неуспешната реформа на Сюлейман II. Монетосеченето на Ахмед II се извършвало едва в три монетарници – Кустантиние, Мъсър и Тунис. Той продължил друго нововъведение на брат си – изобразяването на монетния двор върху монетите. Султанът започнал тази дейност и в монетарницата в Египет (Damatli, 2012b, p. 1904 – 1907). За своя под четиригодишен период на управление той отсякъл малко количество монети, затова и неговите емисии са по-рядко срещани.

Султан Мустафа II (1695 – 1703) продължил военните действия в няколко направления. Конфликтът с руснаците се задълбочил, като те успели да вземат Азов. Войната с австрийците и техните съюзници също продължавала, като в крайна сметка, приключила с подписването на Краловацкия (*Карловицкия*) мирен договор през 1699 г. През 1703 г. еничарите вдигнали поредния си бунт, който бил подкрепен и от обществеността в Истанбул. Султанът бил свален от власт, но действията се развили в Едирне, затова въстанието е запомнено като „Случаят Едирне“ (Agoston, Masters, 2009, p. 410– 411). Мустафа II бил решен да се справи с масовото навлизане на чужди емисии по пазарите в неговата държава, затова той заповядал всички подобни монети да бъдат събрани и претопени за метал, който да се използва за османски монети. Междувременно обаче някои от тези екземпляри били препечатвани от матрици на османски монети (*куруши*) и пускани в обращение. По времето на този владетел били отворени монетарниците в Едирне, Измир и Ерзурум, за да се увеличат количеството и качеството на монетосеченето в държавата. Султан Мустафа II отсякъл и нова златна монета, която носи името „Cedid ashrefi“. За първи път върху тези златни емисии е изобразена туграта на султана, която преди това е представяна само върху сребърните и медните образци. Той пуснал в обращение и двойна златна емисия. През този период е отсечена и нова сребърна монетна единица – „куруш“. Приема се, че от това време започват да се изработват медни монети в Кустантиние, използвайки матриците за сребърните монети (*золта*), за да се отговори на нуждата от промяна и да се предостави финансова помощ на бедните в общността. Ролята на акчето в османското монетосечене и паричното обращение намаляла изключително много, а по времето на Мустафа II то било отсичано само в столицата (Damatli, 2012b, p. 1928 – 1934).

Султан Ахмед III (1703 – 1730) се възкачил на трона след „Случая Едирне“ и веднага поел към Истанбул, където бил посрещнат с голяма церемония. Неговото управление било белязано от войни с Австрия, Русия и Иран. Външнополитическата обстановка била напрегната, но във вътрешен план ситуацията била по-различна, особено през последните дванадесет години от управлението на владетеля. Това били години на сравнителен просперитет в държавата, който се дължал най-вече на ефективните действия на великия везир Дамат Ибрахим Паша. Единствено напрежение имало в източните предели на империята. През 1730 г. бил организиран голям бунт. В крайна сметка, самият султан поканил своя племенник Махмуд да седне на трона, а той се оттеглил и живеял цели 5 години след това, когато починал на 62-годишна възраст (Damatli, 2012b, p. 1989 – 1993). По време на управлението на султан Ахмед III златните монети от типа „esrefi“ са имали различни номинали и разновидности. Интересно е да се отбележи, че султанът въвел в обращение нови златни образци, които се наричали „zer-i Mahbub“. Те имали средно тегло ок. 2,60 г, докато класическите „esrefi“ монети – 3,55 г., т.е. с ок. 1 г повече от тях. Вторите емисии се отличават с различен вид на възлите на щастieto, изобразени от дясната страна на туграта на султана, което

е възприето като критерий за разграничаване на различните емисии в каталога на А. Дамалъ (Damalı, 2012b, p. 2054). По времето на султан Ахмед III започват да се секат златни екземпляри, върху които е изписана монетарницата “Islambol”. Въпреки че реално тези емисии били отсичани също в Константинопол, те носели друго име на ателието. Така за значителен период в османското монетосечене съществуват две монетарници, които реално произхождат от едно и също място.

Друго нововъведение е отсичането на златна монета с името “findik”, която също тежала 3,55 g и имала на лицевата си страна изобразена туграта на султана, а на опакото – “duribe fi Islambol” и годината. Може би именно от времето на този владетел започват да се срещат по-често на територията на днешна България златни османски монети, а значително разпространение имат освен образците, отсечени в столичния монетен двор, така и тези от Мъсър (*Egypt*). Реформите на владетеля били значителни и в сребърното монетосечене. Той заповядал на всички поданици, които имат монети с ниска проба сребро, да ги занесат в монетарниците, за да бъдат разменени с новите емисии, които имали по-голяма плътност на метала. Това се отнасяло както до акчетата и парата, така и за куруша и златата. Докато последните се използвали за средните и големите транзакции, то 1,5 и 10 пара били употребявани при малките ежедневни плащания. Акчето се свило дотолкова, че било изключително малко по стойност, за да бъде използвано (Damalı, 2012b, pp. 1993 – 2001).

По времето на султан Махмуд I (1730 – 1754) османската държава трябвало да води едновременно военни действия отново на добре познатите три фронта. Владетелят показал, че може да се справи с тази сложна ситуация, и се стигнало до подписването на няколко примирия между враждуващите страни, които, в крайна сметка, довели до успокояване на ситуацията. По този начин Махмуд успял да се справи с външните проблеми на страната, което пък му осигурило спокойствие, за да изкара последните години от царуването си в строителни, културни, социални и административни работи (Agoston, Masters, 2009, pp. 344 – 345). През този период затворили някои от източните монетарници като Гендже, Тифлис и Гюмюшане. В същото време обаче в този регион било отворено ново ателие – Карс, а емисиите, отсечени в него, се считат за едни от най-редките османски монети. Продължило издаването на медни образци във Ван и Битлис, които също се намират в Източна Анатолия. По това време върху отсечените в Истанбул златни монети било изписано името “Islambol”, докато при сребърните – “Kostantiniye” (Damalı, 2012b, p. 2106). Златните образци, издадени при управлението на султан Махмуд I в Мъсър, се характеризират с голямо разнообразие на дизайна. Много от мотивите, изобразявани около туграта на султана на лицевата страна на монетите, се появяват за пръв път именно при монетосеченето на този владетел (Damalı, 2012b, p. 2150). Дребният сребърен номинал пара е силно разпространен в българските земи, но тук се срещат също емисии от по-големите сребърни образци, медни и златни монети на владетеля. А най-често те са от монетарниците на Кустантиние и Мъсър.

Следващият султан – Осман III (1754 – 1757) управлявал страната по-малко от три години. За този кратък период може би най-съществените събития, които се случили, били двата големи пожара в Истанбул през 1755 и 1756 г. Великият везир пък бил сменен цели седем пъти. Реално през този период не били извършени съществени реформи (Agoston, Masters, 2009, p. 447). На фона на своите предшественици той извършил лимитирано монетосече-

не, което се осъществявало в няколко монетарници – Алжир, Истанбул, Мъсър и Триполи. Медни мангъри пък били издавани и в Арар на Арабския полуостров, който бил под суверенитета на Османската империя (Damalı, 2013, pp. 2260 – 2261). Въпреки краткото управление на Осман III и не чак толкова активното му монетосечене емисиите на този владетел се откриват в нашите географски ширини.

След смъртта на неговия племенник султан Мустафа III (1757 – 1774) се възкачил на османския трон през 1757 г. Той извършил някои важни военни реформи, свързани със създаването на инженерни училища, които обучават артилерийски и флотски офицери. Поради липсата на авторитет към султана в няколко области в страната избухнали въстания – Грузия, Арабия, Кипър и Египет. Но най-същественото по време на управлението на този владетел е войната с Русия. Този голям военен сблъсък завършва с подписването на договора от Кючук Кайнарджа през 1774 г., но поради смъртта на Мустафа III пактът бил подписан от следващия султан Абдулхамид I (1774 – 1789) (Agoston, Masters, 2009, pp. 411 – 412). Основната промяна, която прави владетелят в османското монетосечене, е премахването на въведения от Сюлейман II и Ахмед II знак на монетния двор върху монетите. Последните емисии, които носят подобен символ, са сребърните образци, отсечени през първата година от неговото управление в Кустантиние. Мустафа III започнал да използва година, която посочвала кога точно е отсечена въпросната емисия. Ако годината на възкачването на султана е 1171, то след нея се изписва още една цифра – например, ако е 3, това означава, че е отсечена в третата година от царуването му. Но ако е изписано 86, се посочва, че емисията е от 1186 година (Damalı, 2013, pp. 2296 – 2298)²⁰. Многобройни са монетите на този владетел, които се откриват в колективните находки и се съхраняват в българските музеи. Естествено, най-често срещаните монетарници са Исламбол, Кустантиние и Мъсър.

Абдулхамид I трябвало да поеме страната в много труден момент. Само 6 месеца след сядането на престола той подписал договора от Кайнарджа, който бил неблагоприятен за османците. Счита се, че именно този пакт бележи упадъка на империята в Европа. През 1783 г. Крим окончателно минал под властта на Руската империя, а през 1787 г. избухнала поредната Руско-турска война, в която дейно участие взела и Австрия, като съюзник на руснаците. Османците понесли тежки загуби и от скръб султанът починал през 1789 г. (Agoston, Masters, 2009, pp. 5 – 6). През този период страната изпаднала в икономически колапс. Фактът, че трябвало да заплати през 1775 г. 7 500 000 куруша на Русия, което било 50 % от хазната, бил показателен за тежкото положение. Интересен момент в монетосеченето на този владетел е появата на нова златна монета със стойност от три фандъка, която е отсечена в Цариград. Само че вместо традиционните надписи на града “Islambol” или “Kostantiniye”, върху тази емисия името на монетарницата е изписано по следния начин: Daru’s-Saltanatu’l-Aliyye. Султанът въвел в обращение и нова сребърна монета с номинал 2 куруша. По това време продължило отсичането на медни емисии, които имат същия размер и дизайн като куруша и золтата (Damalı, 2013, pp. 2400 – 2401). Въпреки сложната икономическа обстановка монетосеченето продължило да се извършва регулярно, а емисиите били разнообразни. Този факт е засвидетелстван и от находките в българските земи. Монетите на султана са изключително често срещани тук.

20 След 1180 г. по Хиджра султанът започнал да изписва две цифри, посочващи десетилетието от века.

Управлението на султан Селим III (1789 – 1807) е белязано от изключително тежката външнополитическа обстановка и интензивните вътрешни размирици. Той поел страната в период на продължаваща война с Русия и Австрия, която приключила с подписването на мирните договори през 1791 и 1792 г. В края на XVIII – нач. XIX век в османската държава бил налице изключителен сепаратизъм. Бунтовете в цялата територия не стихвали, а аяните набирали все повече власт. Може би най-известният от тях бил Осман Пазвантоглу, който реално бил самостоятелен владетел в пределите на империята. Неговата столица била Видин. В допълнение към тази криза през 1806 г. избухнало въстание в Сърбия, вследствие на което започнала още една Руско-турска война. В тази сложна ситуация трябвало да се действа с твърда ръка и владетелят извършил някои радикални реформи. През 1793 г. султанът установил *Nizam-i Jadid* (Новият ред), който се изразявал в набирането на 112 000 войници като допълнение на еничарите (Damalı, 2013, pp. 2475 – 2478). За да се справи с големите разходи покрай войните с Австрия и Русия и да изплаща заплатите на всички войници, които се увеличили значително след военните реформи, през същата година се въвела нова финансова доктрина, която се наричала „Съкровищницата на новите приходи“. Приходите от тимарите и маликянето, както и таксите на алкохола, памука и вълната били прехвърлени на новосъздадената институция. В периода от 1793 до 1797 г. в хазната се събрал приход от 18 000 000 куруша. За да се набави необходимият метал за тези крупни суми, султанът заповядал на всички свои поданици да продадат своите златни и сребърни вещи, които да бъдат претопени, а материалът да се използва за отсичането на монети. Взело се решение и за намаляването на теглото и плътността на сребърните емисии. Така курушът от 19,2 грама спаднал на 12,8 г. По времето на този султан била въведена в парично обращение и най-тежката сребърна монета в историята на османското монетосечене – 100 пара, която тежала 32 г и имала диаметър 44 милиметра. През този период за последен път се използвало името „*Islambol*“ върху емисиите на столичната монетарница. В следващите години отново започва да се среща само името „*Kostantiniye*“ (Damalı, 2013, pp. 2480 – 2482).

В края на XVII – XVIII век в османското монетосечене се извършили множество реформи – започнало машинното монетосечене и се въвели нови номинали в монетното обращение, които трябвало да стабилизират икономиката в държавата. Османските монети коренно се променили и през тези години се превърнали в много по-различни екземпляри от предхождащите ги емисии. Монетните дворове се намалили драстично, като тяхното число било сведено до няколко ателиета. Непрекъснато се отнемали територии от империята, особено в края на осемнадесетото столетие. Въпреки това интензивното монетосечене в османската държава продължавало, което се дължало най-вече на модерните технологии. Монети на всички владетели от Сюлейман II до Селим III се откриват интензивно в българските земи. Може да се заключи, че повечето от екземплярите са отсечени в три монетарници – Кустантиние, Исламбол и Мъсър (*Eginet*). Най-многобройни пък са емисиите от малкия номинал „пара“, която, като цяло, през този период била най-разпространената турска монета (Penchev, 2014, p. 131). Срещат се също образци от по-големите сребърни номинали, както и златни, и медни емисии.

Бунтовниците еничари, които свалили от престола султан Селим III, качили на трона Мустафа IV (1807 – 1808). В страната бушувала гражданска война, в която загинали мнозина от висшите държавни чиновници, подкрепящи Новия ред. Търсейки начин да се избави от

бунтовниците, султанът поканил установилия се в Русе Алемдар паша в Истанбул, за да му помогне. Разбирайки обаче, че е в реална опасност да бъде дестронизиран именно от Алемдар, султанът, в своята безизходица, наредил да бъдат екзекутирани Селим III и Махмуд II. Първият бил убит през 1808 г., но вторият успял да избяга и да се качи на трона с помощта на русенския аянин. През това кратко царуване владетелят продължил да отсича същите емисии като Селим III в монетарниците на Кустантиние, Мъсър, Алжир, Триполи и Тунис. Като съществена разлика, както бе отбелязано по-горе, е, че при монетите, отсечени в столичното ателие, започва отново да се изписва „Кустантиние“ вместо „Исламбол“ (Damalı, 2013, pp. 2555 – 2558). Логично е, че за това кратко управление емисиите на владетеля са много по-малко от неговия предшественик. В българските земи рядко се срещат монети на този султан, но все пак присъстват²¹.

Султан Махмуд II (1808 – 1839) управлявал империята цели 32 години. Това били изключително тежки три десетилетия, в които владетелят трябвало да се справи с една от най-сложните ситуации, в която се намирала страната. През този период се водили войни с Русия (1806 – 1812; 1828 – 1829), Иран (1820 – 1828) и Египет (1831 – 1833; 1838 – 1839). В същото време, се вдигнали въстания на Балканите и Анатолия, а гърците и сърбите успели да отцепят свои територии. Султанът трябвало да въведе промени във всяка част от държавната администрация. Той остава в историята като „Реформатора“, а една от най-съществените реформи е премахването на еничарския корпус през 1826 г. (Dimitrov, 2015). Много били промените, извършени в организацията и модернизацията на бюрокрацията, но за нас най-важни са тези в икономическия аспект, и то по-конкретно в монетосеченето. Султан Махмуд II извършил значителни нововъведения в тази сфера, той пуснал в парично обращение редица нови издания. Милиони били емисиите, които се отсекали през този период. Всяка една от монетарниците – Багдад, Алжир, Кустантиние, Египет и Триполи, носи своите особености и характеристики. Някои от златните монети на този султан носят името „махмудии“, което обаче остава като нарицателно сред балканските народи не само за емисиите на този владетел, а и за образите на следващите султани. Може би най-съществено то при сребърното монетосечене е изключителното понижаване стойността на куруша. В началото на управлението на владетеля среброто, което се съдържало в тези емисии, било 5,90 г. Докато в края на неговото царуване то паднало под 1 г, т.е. загубили се около 80 процента от плътността на метала, което реално ги превръща в билонови образци. Изключително разпространено било фалшифицирането на монети. Това се отнася най-вече до златните образци от дребен номинал (половин и четвърт махмудии). Тези емисии са ясно различни от оригиналите, като се отличават с аматьорско изпълнение и нанасянето на някои цифри (760, 860 и др.) и символи (животински фигури, луна и звезди и пр.), каквито няма при автентичните екземпляри²². Подобни монети също се срещат в нашата страна. Много често тези емисии (самостоятелно или заедно с оригинални екземпляри) са пробивани за различни накити.

През 1839 г. тронът наследил синът на Махмуд II Абдулмеджид (1839 – 1861). Този султан

21 В публикацията на една колективна находка от Велико Търново, която съдържа 237 златни западно-европейски и османски монети, са представени две емисии на владетеля (Petraĳiev, 2020, № 15 – 16). Всъщност обаче единият екземпляр (№ 16) е образец на Селим III.

22 Най-подробно за монетосеченето на Махмуд II вж. Damalı, 2014a.

продължил започнатите от баща му реформи, а в края на 1839 г. се поставило началото на ерата на Танзимата. Във вътрешен план страната била раздирана от въстания и междоусобици. А във външен – от голямата Кримска война. Тя започнала през 1853 г., а враждуващите страни били, от една страна, Руската империя, а от друга – голяма коалиция, начело с Франция, Англия и Османската империя (Roussev, 2021). Войната приключила през 1856 г., а през 1861 г. султан Абдулмеджид починал от туберкулоза на 38-годишна възраст. Владетелят извършил истинска революция във финансов аспект. Той въвел използването на ново разплащателно средство в османската държава – банкнотите “kaime” (Uslu, Özgözen, Büyüktuncay, Kayral, 2023, pp. 394 – 467; Damalı, 2014b, pp. 3038 – 3039). Абдулмеджид отворил и първата банка в историята на империята, но също така по негово време бил натрупан и първият външен дълг към Англия. В духа на 19-ия век и следвайки западния модел, била въведена двойната метална монетна система, която се състои от злато и сребро. При тази система характерното е, че цените на златото и среброто се съобразяват със световния пазар за деня, а монетите се отсичали само в контролирани от държавата монетарници с предварително зададена плътност и физически характеристики. Срещу съответната такса всеки поданик на империята можел да занесе своите златни и сребърни предмети в монетарницата, където да бъдат превърнати в монети. В първата година от своето възкачване на престола владетелят отсякъл златни монети със стойност 20, 10 и 5 куруша, сребърни от 6 и 3 куруша, 60, 20, 10 и 1 пара. През 1840 г. той издал имперски едикт за нова монетна реформа “Tashih-i Sikke”, която променя османската монета. Внесени били нови машини от Лондон, а заедно с тях дошли инженери, химици и майстори, които подпомогнали това голямо начинание. През 1843 г. била отсечена златна емисия от 100 куруша. На следващата година започнало отсичането на сребърни монети с плътност на среброто от 830 г. Голямата златна монета от номинал 100 куруша носела името “Mecidiye Altini”, но с времето терминът “Mecidiye” става постоянен за сребърните емисии с номинал 20 куруша (Damalı, 2014b, pp. 3039 – 3044).

След смъртта на султан Абдулмеджид през 1861 г. на османския трон седнал неговият по-малък брат Абдулазис (1861 – 1876). По негово време страната изпаднала в тежка икономическа криза, като в края на управлението му дългът станал толкова голям, че се наложило да се обяви банкрут. За нас, българите, последните месеци от царуването на този владетел са свързани с избухването и жестокото потушаване на Априлското въстание. В крайна сметка, владетелят бил детрониран и заменен с подкрепения от Англия Мурад V (1876). Монетосеченето на Абдулазис било лимитирано само в монетарниците на Кюстантиние, Мъсър и Тунис. Върху няколко златни и сребърни емисии от това време е изписано името Бурса, за да се ознаменува посещението на владетеля в града, но реално и тези образци били продукт на столичната монетарница (Damalı, 2014b, pp. 3134 – 3136).

Мурад V управлявал само три месеца през 1876 г. За този период той отсякъл свои емисии в същите монетарници като своя предшественик (липсвали обаче монети с името Бурса). Въпреки че са машинно сечени, монетите на този владетел са едни от редките в османското монетосечене. Показателен факт за това е, че в каталога на А. Дамалъ всички номинали са представени само с по един екземпляр (общо 11) (Damalı, 2014b, pp. 3202 – 3208)²³, а в спе-

23 Подобна е картината и в други каталози – срв. Uslu, Özgözen, Büyüktuncay, Kayral, 2023, pp. 344 – 345.

циализирания сайт Zeno.ru са качени само 7 образаца на този владетел²⁴. В подкрепа на това становище идват и данни от колективните находки от българските земи. В най-пълния досега опис, направен от Н. Теодосиев, не се споменава за подобна емисия (Teodosiev, 2017). Може да се очаква обаче, че в българските музеи се съхраняват, макар и малко на брой, образци на султан Мурад V. Към настоящия момент не ни е известен подобен факт. Върху емисиите на владетеля е изписана годината 1293 по Хиджра, също като на неговия наследник на трона Абдулхамид II (31 август 1876 – 1909). Не е изключено някои от екземплярите да са отнесени от един султан към друг.

По времето на следващия османски владетел – Абдулхамид II, избухва Руско-турската война от 1877 – 1878 година. На 3 март 1878 г. България се освобождава от чуждото иго, продължило почти цели пет столетия. На 6 септември 1885 г. е провъзгласено Съединението на Княжество България с Източна Румелия. Това е периодът, в който се изгражда новоосвободената българска държава. Султан Абдулхамид II бил свален от власт през 1909 година. През втората половина на XIX век (след откриването на сребърните мини в САЩ) драстично се увеличила цената на среброто, което довело до забраната за отсичане на сребърни монети за известен период в редица европейски държави. Това се случило и в османската държава. През 1881 г. се издал декрет на султана, според който се преминавало от двойната метална система към златния стандарт. Преустановила се продукцията на “Mesidiye” монетите, а монетарницата в Истанбул спряла да работи в периода от 1881 до 1884 г. Пазарната необходимост обаче принудила правителството да започне отсичането на нови монети (Damalı, 2014b, pp. 3220 – 3222). При всички положения до Освобождението османските монети са циркулирали на пазара. Първите български емисии са пуснати в обращение през 1881 г., но вероятно дотогава, а не е изключено и след това, турските монети да са се използвали като разплащателно средство. Със сигурност последното е валидно за Източна Румелия до 1885 г.

Османското монетосечене е един океан в научните изследвания. Издадени са многобройни корпуси и колекции, които обобщават натрупаните знания. Все още те постоянно се допълват и коригират. България е една от страните, в които се откриват най-много подобни емисии. Милиони са екземплярите на османските владетели. За съжаление обаче, трябва да упоменем, че българската историческа наука е в дълг към тази проблематика. Все още липсват обобщаващи изследвания за това време. И ако за периода XV – XVII век в последните 20 – 30 години се направи някакъв пробив в научните дирения, който не е никак достатъчен, то не така стои въпросът с по-късното време. Машинно сечените монети след края на XVII до края на XIX век са напълно negliжирани от археолозите, историците и нумизматите в България. Музейните колекции са пълни с подобни емисии, които чакат своите проучватели!

24 <https://www.zeno.ru/showgallery.php?cat=1433> (актувен на 17.01.2025 г.)

Османски монети в българските земи през XIV – XIX век

1. Акче на Орхан Гази
(1324 – 1362) 16 – 17 мм

2. Акче на Мурад I
(1362 – 1389) 13 – 14 мм

3. Мангър на Мурад I
(1362 – 1389) 14 – 16 мм

4. Акче на Баязид I
(1389 – 1402) 12 – 13 мм

5. Мангър на Баязид I
(1389 – 1402) 13 – 17 мм

6. Акче на смир Сюлейман
(1402 – 1411) 13 – 17 мм

7. Мангър на смир
Сюлейман (1402 – 1411)
13 – 17 мм

8. Акче на Муса Челеби
(1410 – 1413) 11 – 12 мм

9. Акче на Мехмед I
(1413 – 1421) 11 – 14 мм

10. Акче на Мустафа Челеби
(1416; 1419; 1421 – 1422) 16 – 17 мм

11. Акче на Мурад II
(1421 – 1444; 1446 – 1451)
14 – 15 мм

12. Мангър на Мурад II
(1421 – 1444; 1446 – 1451)
15 – 16 мм

13. Акче на Мехмед II
(1444 – 1446; 1451 – 1481) 10 – 11 мм

14. Акче на Дžем султан
(1481)

15. Акче на Баязид II
(1481 – 1512) 10 – 11 мм

16. Мангър на Баязид II
(1481 – 1512) 12 – 13 мм

17. Акче на Селим I
(1512 – 1520) 10 – 11 мм

18. Акче на Сюлейман
Велиçолепни (1520 – 1566)
10 – 11 мм

19. Акче на Селим II
(1566 – 1574) 11 – 12 мм

20. Акче на Мурад III
(1574 – 1595) 11 – 12 мм

21. Дирхем на Мурад III
(1574 – 1595) 19 – 23 мм

22. Акче на Мехмед III
(1595 – 1603) 10 – 12 мм

23. Дирхем на Ахмед I
(1603 – 1617) 14 – 16 мм

24. Акче на Мустафа I
(1617 – 1618) 11 – 12 мм

25. Акче на Осман II
(1618 – 1622) 10 – 12 мм

26. Онлук на Мустафа I
(1622 – 1623) 17 – 19,5 мм

27. Акче на Ибрахим
(1640 – 1648) 11 – 12 мм

28. Дирхем на Мехмед IV
(1648 – 1687) 12 – 13,5 мм

29. Мангър на Сюлейман II (1687 – 1691) 19 мм

30. Золта на Ахмед II (1691 – 1695) 40 мм

31. Золта на Мустафа II (1695 – 1703) 37 – 39 мм

32. Златна монета на Ахмед III (1703 – 1730)

33. Златна монета на
Махмуд I (1730 – 1754) 18 мм

34. Пара на Осман III
(1754 – 1757) 15 – 16 мм

35. Златна монета на
Мустафа III (1757 – 1774)

36. Пара на Абдул Хамид I
(1774 – 1789)

37. 100 пара на Селим III (1789 – 1807) 44 мм

38. Златна монета на Мустафа IV
(1807 – 1808) 19,5 мм

39. Куруш на Махмуд II
(1808 – 1839) 28 мм

40. 40 пара на Абдул Меджид (1839 – 1861) 37 мм

41. 20 пара на Абдул Азис
(1861 – 1876) 32 мм

42. Куруш на Мурад V (1876)

43. 10 куруша на Абдул
Хамид II (1876 – 1909) 27 мм

2. Османски монетарници в днешните българските земи

Първият български изследовател, който се спира на османските монетарници в нашите земи, е Д. Ихчиев. В труда му „Материали за монетното дело в Турция“ се посочва, че още от времето на султан Баязид I били отворени редица ателиета на Балканите, а сред тях са и българските градове София, Видин, Чипровци, Силистра и Кюстендил. Авторът отбелязва, че повечето от тези монетарници обаче не били активни поради липсата на златни, сребърни и медни рудници (Ihchiev, 1911, pp. 95, 137)²⁵. Г. Баласчев добавя към този списък и Варна (Balashev, 1912, p. 220). Към настоящия момент обаче единствените зарбхани, които са познати от нумизматичния материал, са: София, Пловдив, Провадия и Никопол.

Най-дълго просъществувала Софийската монетарница, която отсякла и най-много екземпляри от всички български ателиета от този период. Султан Осман II издал специален ферман от 1618 г. до софийските съдебноадминистративни власти по концесията на софийската зарбхана и начина на нейното управление (Ihchiev, 1911, pp. 203 – 205; Mushmov, 1926, pp. 47 – 49)²⁶. Монетосеченето на това ателие е най-детайлно проучвано в българската историография. Направени са няколко опита за изясняването на времето, в което то е функционирало, като сред част от изследователите доминира мнението, че монетарницата започва да действа още от времето на Сюлейман Великолепни (Ihchiev, 1911, p. 95; Bachvarov, 1981, pp. 32 – 40; Yanchiev, 1993, p. 100). Н. Мушмов посочва, че въпреки приведените от Ихчиев сведения за по-ранното отваряне на монетарницата, към този момент са му известни само емисии на Осман II и Мурад IV, които се съхраняват в Цариградския музей (Mushmov,

²⁵ Д. Ихчиев се базира най-вече на труда на И. Галиб – вж. Galib, 1890.

²⁶ Баласчев публикува два фермана, които се отнасят до същото (Balashev, 1912, pp. 221 – 226).

1926, р. 46). Авторът явно обаче приема мнението за по-ранното отваряне на зарбханата, тъй като в приведения от него каталог е включено описание на екземпляр от Сюлейман I, както и на Селим II (Mushmov, 1926, р. 191). Всички тези изследователи се позовават единствено на екземплярите, съобщени от И. Гелиб и тиражирани от Д. Ихчиев. За крайната дата на производството на софийските монети отново има дискусии. В началото се приемаше, че това е управлението на султан Махмуд I (Ihchiev, 1911, р. 168; Mushmov, 1926, р. 74; 192), по-късно се предложи времето на Сюлейман II (Bachvarov, 1981, р. 38), но в крайна сметка, се наложи мнението за периода на управление на Мурад IV (Yanchev, 1993, р. 101). Въз основа на сигурния нумизматичен материал обаче напоследък хронологическата рамка, в която е функционирала софийската монетарница, се прецизира. Тя отсичала емисии при султаните Мурад III (982), Мехмед III (1003), Осман II (1027; 1028), Мустафа I (1031) и Мурад IV (1032) (Zhekov, 1995, pp. 3 – 6; Srećković, 2002, р. 191; Damalı, 2011a, р. 1061; Damalı, 2011b, р. 1276; Damalı, 2012b, pp. 1509, 1575, 1668). Единствено в това от българските ателиета освен акчета била отсечена и сребърна монета от по-големия номинал „онлук“, което се случило по време на второто управление на султан Мустафа I през 1031 г. по Хиджра (Damyatov, 1999, р. 50 – 52).

Другата по-активна монетарница била тази във Филибе (*Пловдив*). Тя отсичала акчета при Мурад III (982), Мехмед III (1003) и Ахмед I (1012) (Zhekov, 1995, pp. 3 – 6; Srećković, 2002, р. 106; Damalı, 2011b, р. 991; Damalı, 2011a, pp. 1211 – 1212, 1358). Направено е предположението, че среброто за нуждите на тази зарбхана е доставяно от рудниците в Родопите (Yanchev, 1993, р. 97).

Следващите монетарници, тези при Никопол и Провадия, са функционирали само по времето на султан Мурад IV и носят година 1032 по Хиджра. Те се свързват с конкретен повод. Затова и тук ще бъдат разгледани малко по-подробно.

Екземпляр от Никополската монетарница публикува в своя капитален труд още Н. Пере през 1968 г. (Pere, 1968, р. 159). По-късно Г. Жеков обнародва монета от частна колекция (Zhekov, 1995, pp. 3 – 6), С. Сречкович съобщава за две подобни емисии (Srećković, 2009, pp. 47 – 48), а А. Дамалъ включва още един образец (Damáli, 2012, р. 1661).

Първият, който идентифицира монети от Провадийската монетарница, е Метин Ерлоретен. Той публикува общо четири екземпляра от колекцията на Бора Еткер. Анализирайки запазените букви от надписите върху опакоето на монетите, авторът установява, че върху тези емисии е изписана монетарницата PREVADI, която той свързва с днешния град Провадия (Erüreten, 1985, pp. 11 – 14). С. Сречкович обнародва още два екземпляра и въз основа на начина на изписване на буквите разделя тези емисии на два подтипа (Srećković, 2002, р. 173; Srećković, 2009, pp. 53 – 54). Две емисии са включени в обобщаващото проучване на А. Дамалъ (Damáli, 2012, р. 1663), а Господин Жеков съобщава за един образец от българска частна колекция (Zhekov, 1995, pp. 3 – 6).²⁷ В специализирания сайт Zeno.ru са качени общо три емисии от тази монетарница²⁸, две от които са от Сречкович, но те изглежда, че са различни от тези, публикувани от автора в каталога му. Може да се постави под съмнение

27 В публикацията на Жеков е коментирано и изследване на И. Гюнай, в което са публикувани екземпляри от четирите български монетарници (Güney, 1986). Всичките ни опити да намерим това проучване, включително чрез колежи от Турция, се оказаха неуспешни, но конкретно за монетите от Провадия и Никопол предполагахме, че не са повече от 1 – 2 екземпляра.

28 Prevadi <<http://www.zeno.ru/search.php?searchid=44899>>

дали третата монета е от Провадия, тъй като надписът не е изцяло запазен, но все пак изглежда вероятно да е от това ателие. Наскоро беше публикувана подобна монета, която се съхранява във фонда на ИМ – Провадия (Mitev, 2024, pp. 203 – 207)²⁹. Макар и емисията да не е намерена при археологически разкопки, може с голяма доза сигурност да се счита, че произхожда от българските земи, и то именно от сърцето на това монетосечене, от същинската монетарница – Провадия.

Като цяло, монетите от Никополската и Провадийската монетарница се считат за едни от най-редките емисии на османското монетосечене. Направеният преглед не претендира за пълна изчерпателност, но по всичко изглежда, че запазените до наши дни монети на тези ателиета са не повече от 20 – 30 на брой. Отново Ерјуретен пръв обръща внимание на факта, че Провадия стои близо до Никопол, където също е извършвано монетосечене от султан Мурад IV, което пък, от своя страна, подсказва, че въпросните емисии са отсечени по тези места заради експедицията на владетеля в Полша през 1634 г. (1043 г. по Хиджра) (Erüreten, 1985, pp. 11 – 14). Атом Дамалъ посочва, че фактът, че двете монетарници са съществували единствено по времето на този султан, подкрепя изказаната теза за тяхното отсичане (Damalı, 2012, p. 1663).

Не е изключено в бъдеще да се регистрират и други монетарници, функционирали в българските земи през османския период, включително някои от посочените от Ихчиев. Също така е напълно възможно да се намерят емисии от познатите вече ателиета, сечени обаче от други султани. При всички положения, може да се очаква, че османски монети, ковани в български монетни ателиета, ще бъдат откривани както в България, така и извън пределите на страната. Тези артефакти, сами по себе си, са ценни нумизматични паметници, но и от друга страна, спомагат за по-детайлно изучаване на периода на османското владичество както в българските земи, така и като цяло на Балканите.

44. Акче на Мурад IV (1623 – 1640), отсечено в Провадия

3. Европейски монети в българските земи под османска власт (XV – XVII век)

Както в почти всички европейски държави, и в Османската империя чужди монети участват в паричното обращение. Като основна причина за това се изтъква необходимостта от увеличаване на монетните знаци в циркулация, най-вече такива, каквито не се секат по места. Типичен пример в това отношение са златните чужди монети преди появата на османски такива през 1477 г. Освен това чуждите монети улесняват международната търговия.

²⁹ За съжаление, в цитираната статия не е публикувано изображението на монетата, въпреки че беше изпратено от автора. За щастие обаче, тук имаме възможността да включим снимката.

С течение на времето европейски монети навлизат масово в османските европейски територии. Те циркулират свободно, а разнообразието им е голямо. Съществуват редица начини за постъпването им, но вероятно най-разпространеният е чрез търговски операции на османски и чужди търговци. Редица европейски пътешественици отбелязват, че чужди монети циркулират безпроблемно по османските пазари, в което те се уверили с очите си (Tsvetkova, 1975, pp. 158, 253; Penchev, 2011, p. 143). Съществуват и други начини за проникване на европейски монети: военна плячка на османците; средства от васалните държави; суми, плащани като откуп на пленени благородници; пари, донесени от самите европейци при военните им походи, и т.н. Например за златните и сребърните монети на полско-унгарския крал Владислав III Варненчик се счита, че са донесени от участниците в кръстоносните походи от 1443 – 1444 г. (Mitev, 2013, pp. 141 – 142).

Друга причина за навлизането в обращение на европейски монети е липсата на по-едри сребърни османски номинали, особено чувствително след 1585 г., както и значителното обезценяване на основната османска парична единица (сребърното акче) след тази дата. Това, съчетано с почти пълната липса на медни мангъри, значителната стойност на златния алтън, равен тогава на десетки и стотици акчета, довеждат до недостиг на средни по стойност парични знаци в обращение. Плахите опити за запълването на тази празнина чрез отсичане на бешлици (монети от 5 акчета) и онлуци (монети от 10 акчета), както и опитите за по-масово сечене на източните номинали дирхам, пара и др., се оказват неуспешни и количеството на тези монети на Балканите е скромно. Това е една от съществените причини за мащабното навлизане на европейски монети по османските пазари след 1585 г. Изказано е и мнение, че навлизането на европейски монети по османските пазари е напълно умишлено действие от страна на враждебни на османците държави (Hasluck, 1921, pp. 53, 69; Ratuk, 1997, pp. 345 – 346).

Преди разразяването на кризата от 1585 г. количеството на европейските монети е ограничено и играе по-съществена роля единствено в международната търговия в Леванта при сделки между турски и чужди търговци. Употребата на неосмански монети при тези големи търговски операции благоприятства непосредствения контакт между местни и чужди търговци, без услугите на сарафи.

По европейските пазари на Османската империя чуждите монети са слабо разпространени до втората половина на XVI в. Но от този момент нататък огромни количества едри сребърни монети, сечени предимно от американско сребро, навлизат в циркулация. Анализът на публикуваните или съхранени във фондовете на нашите музеи монети, отсечени преди 1585 г., показва, че тяхното количество е изключително ограничено и не е ясно кога те навлизат в българските земи. Тези, които са част от колективни находки, се откриват заедно с по-късни монети, отсечени около и след 1585 г. Възможно е тези по-стари монети да са били съхранени от притежателите им извън територията на империята и да са постъпили на Балканите след 1585 г.

Мащабното навлизане на средни и едри по размер европейски сребърни монети не е характерно само за османските пазари. След откриването и усвояването на нови морски търговски пътища към Изтока паричният поток от Европа към Азия става интензивен. Сребърните монети, отсечени с американско сребро от испанските колонии там, заливат не само османските пазари, а и цяла редица територии, като важните пристанища на Индийския

океан (Ратук, 1997, р. 348), Държавата на Сефевидите в Персия, вкл. и територията на днешен Азербайджан (тогава част от Персия), където са засвидетелствани големи колективни находки от европейски талери от края на XVI и началото на XVII в. (Radzhabli, 1997, р. 102). За райхсталери в Персия се споменава и в записките на пратеничеството на свещения римски император Рудолф II (1576 – 1612) до шах Абас I (1576 – 1629) (Radzhabli, 1997, р. 102). Анализът на монетното обращение в Персия (Radzhabli, 1997, pp. 102 – 103) показва сходството на чуждите монети в циркулация по персийските пазари с тези по османските от същото време.

Счита се, че най-голямо количество европейски монети навлизат в периода 1656 – 1669 г. (Ратук, 1997, р. 353), като данните за тази парична наличност са въз основа най-вече на сведенията на различни европейци, посетили Османската империя. Въз основа на данните на френския пътешественик Таверниер може да се установи, че през османските митници в посочената епоха преминават около 180 000 000 монети, т.е. над 10 000 000 къса испански монети от 8 реала. Изразена в злато, тази цифра съответства на повече от 6 000 000 венециански дуката (Ратук, 1997, р. 350). Всяка година в пристанището на Смирна пристигали средно по 22 кораба, натоварени изцяло със сребърни монети (Tavernier, 1677).

Характерен момент, касаещ обращението на чуждите монети на територията на Османската империя, е, че те циркулират без никаква санкция или каквато и да е друга форма на намеса от страна на властта. Местните и чуждите монети циркулират заедно, но с различна интензивност в отделните ѝ части и територии. В азиатските и африканските територии на империята още преди завладяването им от османците циркулират значителни количества чужди монети, предимно златни. На първо място сред всички тях се нарежда венецианският дукат. Османското им завоевание не донася значителни промени, с тази разлика, че вече върху монетите се изписвало името на османския султан. Ситуацията започва да се променя през последната четвърт на XVI в., когато войните с австрийските Хабсбурги на запад и с персийските Сефевиди на изток изпразват султанската хазна (Ратук, 1997, р. 353). Ситуацията още повече се влошава от сребърната инфлация през XVI в. (Barkan, 1975, pp. 3 – 28), предизвикана от големите количества сребро, добивани в американските испански владения, и доставянето на това сребро в Европа. Османската икономика не могла да компенсира това поради липсата на нови големи сребърни находища на своя територия. И въпреки че добивът на сребро на османска територия не спада значително, намаляването на неговата стойност се отразява неблагоприятно. Изследванията показват, че в края на XVI и през целия XVII в. в османската хазна се наблюдава почти постоянен дефицит (Ратук, 1997, р. 354, Tab. 1). Така през 1650 г. отрицателният баланс в османската хазна е 154 300 000 акчета, а след слабо стабилизиране през следващите години достига дефицит от 200 600 000 акчета през 1687 – 1688 г. Още по-стряскащо е, че през същата година всички приходи в османската хазна са 700 400 000 акчета (Ратук, 1997, р. 354, Tab. 1). Този недостиг на средства според Шефкет Памук бил запълван с финансови наличности, натрупани през предходните периоди (Ратук, 1997, р. 353).

В началото на XVII в. чувствително започва да се усеща доминирането на океанската търговия към Азия в сравнение със сухоземната (Ратук, 1997, р. 353). От своя страна, това довежда до бърз и чувствителен спад на търговската керванна активност между Средиземноморието и Изтока. Всички търговски градове в Леванта от началото на XVI в., както

и самите търговски пътища са под османска власт и спагът на търговската активност неминуемо засяга и османската икономика в цялост и в голяма част от търговските пристанища започва спад на търговската активност (Steenstgaard, 1974, p. 9).

Кризата в икономиката и търговията засяга силно и областта на монетното дело. Въпреки че османското акче едва ли някога е спадало към стабилните парични единици, след 1585 г. започва да бележи впечатляващи спадове и същински обезценявания. Докато през 1500 г. от един дирхам³⁰ (в случая – мярка за тегло, но също и монетен номинал) сребро се отсичат 420 акчета, през 1586 г. те са 800, а през 1618 г. – 1000 (Ратук, 1997, p. 355, Tab. 2). Освен това, въпреки че според тези официални стандарти акчето би трябвало да има номинално тегло от 0,31 г, анализът на нумизматичен материал от тази епоха (единични екземпляри и колективни находки от България) показва, че реалното средно тегло след края на управлението на султан Ахмед I (1603 – 1617) е между 0,23 и 0,26 г, но често се срещат монети с тегло едва 0,10 – 0,12 г.

След всяка държавна операция по намаляване стойността на акчето османската власт се опитвала чрез различни похвати да понижи цените на отделните продукти, което се наблюдава и в Западна Европа (Munro, 1988, pp. 392 – 393; Spufford, 1988, pp. 289 – 318). Самите девалвации намират поддръжници сред нашите и дори сред обикновени войници в столицата, но най-вече сред някои градски слоеве. Три от общо четирите обезценявания на акчето в тази епоха са извършени от нововъзкачили се на престола султани (Ратук, 1997, p. 356). Въпросните финансови операции може би са провеждани от султаните именно за спечелване благоволенията на тези заинтересувани от подобна политика кръгове (Ратук, 1997, pp. 356 – 357).

В следващите редове ще направим опит да представим накратко европейските монети, засвидетелствани в единични и колективни находки от днешната територия на България. Подробно те са описани вече няколко пъти (Krastev, 2015, pp. 161 – 232; 2019, pp. 165 – 197; 2022, pp. 143 – 264).

Монети на Белгийската конфедерация (Нидерландия)

През 1477 г. земите край устието на река Рейн попадат под властта на Хабсбургите, а при Карл V към тях са присъединени на няколко етапа още шест провинции. Общо седемнадесетте субекта са причислени към Свещената Римска империя. През 1572 г. на север избухва първото въстание, а второто през 1576 обхваща цялата страна. Едва през 1609 г. Испания признава новата държава, а международно признание Нидерландия придобила през 1648 г. Държавата, която официално се наричала Белгийска конфедерация, се състояла от седем протестантски провинции, а останалите девет католически останали под испанска власт и формирали Испанска Нидерландия.

Търговията на нидерландците с Османската империя в началото е тясно свързана с политиката, понеже още през 60-те години на XVI в. става ясно, че северните провинции ще се окажат сред най-големите врагове на Испания. Везирът и капудан-паша Халил паша осъзнал, че политическите връзки с холандците могат да предизвикат още по-голяма военна актив-

30 По всяка вероятност тебризки дирхам с тегло 3,072 г (вж.: Ратук, 1995, p. 954; Ратук, 1997, p. 355).

ност спрямо испанците. Именно по тази причина на Съединените провинции е предоставена капитулация (*ахднаме*) (Fahoghi, 1994, p. 522). Т.е. тук се действало въз основа на принципа врагът на моя враг е мой приятел. По същата причина са издавани капитулации и на други потенциални съюзници, като Франция и Англия.

Политическата преценка на османската власт се оказала не съвсем адекватна, защото холандците преследвали свои лични цели и твърде рядко се съобразявали с турските политически и икономически интереси. Но веднъж завоювали си позиции в империята, много трудно можело да бъдат изместени. Още повече че с холандската търговия били обвързани редица богати османски територии, като Египет, Сирия и Палестина. От османска гледна точка, икономиката на държавата била устроена така, че винаги да има в изобилие и излишък стоки от първа необходимост, които са местно производство. Чуждите търговци доставяли най-вече стоки на лукса, но в най-голяма степен били заети с транзитна търговия. Голяма част от източната керванна търговия е контролирана от самите османци (Braudel, 1979, pp. 410 – 415), а търговците са поданици на султана – предимно арменци, евреи и араби. Техните печалби били вероятно много по-големи от тези на чуждите търговци – през XVII в. предимно венецианци и холандци.

В Нидерландия са в обращение различни видове талери. По-голямата част от тях се срещат рядко в българските земи. Сред тях е т.нар. рийксталер (рийксдаалдер – нидерландското название на германския райхсталер). Тези монети са предназначени за циркулация в самата Нидерландия и само инцидентно напускат нейната територия, въпреки че са познати (Gerasimov, 1964, p. 216, #10, Tab. II, 3). Монетосеченето на Нидерландия се характеризира със значителна децентрализация и наличието на многобройни типове и номинали. Монети били сечени във и от името на почти всички провинции. Освен централното монетосечене съществуват и провинциални емисии, както и такива на различни градове. Друг характерен факт е отсичането на монети от името на свещените римски императори в някои нидерландски градове, като Зволе, Кампен и Давентер. В тях се сечат и монети от типове и номинали, характерни за Нидерландия, но не и за германските земи. Емисиите за Свещената Римска империя на споменатите градове са еднотипни и с еднакъв номинал (флорини или гулдени от 28 стуйвера) с тези, сечени в германския град Емден (главния град на Източна Фризия) и херцогството Олденбург-Делменхорст.

На територията на съвременна България най-често се срещат талерите с изобразен на реверса изправен разярен лъв – това е гербът на Белгийската конфедерация (*Нидерландия*). Именно по тази причина те са наричани лъовенталери (на нидерландски „лъовендаалдери“), т.е. „лъвски талери“. Тези монети се появяват още през 1575 г. (Davenport, 1977, p. 297) и бързо се разпространяват в цяла Европа (Clain-Stefanelli, Clain-Stefanelli, 1978, p. 284) и Средиземноморието. Те придобиват широка популярност в почти цяла Европа, Мала Азия, Леванта, Америка, Цейлон и Австралия. Според редица изследователи през втората половина на XVII в. лъовенталерите се превръщат в основна валута във външната търговия на Османската империя (Hasluck, 1921, pp. 51 – 52), а други считат, че те са сечени най-вече заради търговията с Османската империя (Cool, Ariel, 2002, pp. 109 – 110).

Лъовенталерите имат изобразен на аверса рицар, прав, наляво, с глава извита надясно, който е подпрял ръката си на щит, на който е изобразен държавният герб или този на провинцията. На реверса най-често е представен изправен на задните си крака разярен лъв в

ход наляво, а околовръст е надписът CONFIDENS DNO NON MOVETVR, т.е. латинската сентенция „Confidens Domino non movetur“ („Вярата в Бог е неизменна“). Реверсният надпис е: MO(NETA) ARG(ENTEA) PRO(VINCIARUM) CONFOE(DERATUM) BELG(ICARUM)... (т.е. „Сребърна монета на провинцията от Белгийската конфедерация...“) и следва името на провинцията.

От територията на днешна България са познати лъовенталери от следните субекти на Белгийската конфедерация: провинциите Холандия, Зеландия, Фризия, Западна Фризия, Оверийсел, Утрехт и Гелдерланд, градовете Зволе, Кампен, Давентер.

Лъовенталерите, сечени в провинция Холандия, са два различни типа в хронологичен план. От 1576 до 1605 г. те имат надпис на аверса MO·NO·ARG·ORDIN·HOL (Delmonte, 1967, #831), а от 1606 г. – MO·ARG·PRO·CON·FOE·BELG·HOL или различни негови разновидности (Delmonte, 1967, #832). Последният тип остава непроменен до 1697 г., когато спира сеченето на лъовенталери в провинцията.

Лъовенталерите, отсечени в провинция Фризия, спадат към два хронологически типа. По-ранният се сече между 1591 и 1603 (Delmonte, 1967, #850) и е с реверсен надпис MO·ARG·PRO·CON·FOE·BEL·FR или негови варианти (Delmonte, 1967, #852).

Западна Фризия (или Фрисландия) не е провинция в истинския смисъл на думата, а се явява регион в провинция Холандия, заемайки нейната северна част, но с правото да сече монети. От името на провинцията се секат значителни количества монети и това е една от причините монетите ѝ да са едни от най-широко застъпените. Лъовенталерите най-често имат на реверса надпис MO·ARG·PRO·CON·FOE·BELG·WEST (или WESTF) (Delmonte, 1967, #836). Макар и изключително рядко, се срещат и монети от ½ лъовенталер.

В българските земи под османска власт са разпространени не само лъовенталери, а и други номинали, като рийксталера от находката от с. Дъбравино, Варненско, отсечен през 1596 г. (Mirchev, 1970, рр. 205 – 206, #18).

Сред най-интересните западнофризийски монети са провинциалните лъовенталери, при които върху щита на аверса е изобразен гербът на провинция Фризия (понеже де юре Западна Фризия не е провинция) – два полегнали един под друг лъва, наляво (Delmonte, 1967, #833). При част от монетите надписът на реверса всъщност е девизът на провинцията (Delmonte, 1967, #834).

След Нидерландското въстание по-голямата част от територията на Херцогство Гелдерн става част от Белгийската конфедерация, докато останалата част остава в Испанска Нидерландия. Териториите на бившето херцогство са разделени и до днес между Нидерландия, Белгия и Германия. Сеченето на лъовенталери в провинция Гелдерланд започва през 1589 г. и до 1602 г. те имат аверсен надпис MO·NO·ORDI·GEL·VA·HOL (Delmonte, 1967, #824). След кратко прекъсване сеченето на лъовенталери в провинцията е подновено през 1606 г., но новите монети имат различен надпис: MO·ARG·PRO·CON·FOE·BELG·GEL (Delmonte, 1967, #825). Монетите на тази провинция са едни от най-разпространените по българските земи.

Лъовенталерите, сечени в провинция Оверийсел, между 1585 и 1602 имат на аверса надпис MO·NO·ORD·TRS·ISL·VALOR·HOL, а след 1606 г. MO·ARG·PRO·CON·FOE·BELG·TRAN (Delmonte, 1967, #856). Последната дума е съкратената форма на името на провинцията на латински език: Transisulania.

Провинция Зеландия заема най-югозападната част на републиката. До 1648 г. тя обхваща

само острови, докато континенталната част остава под испанска власт. Арендсталерът (*арендсдаалдерът*) в провинция Зеландия бил сечен само през 1602, 1618 и 1619 г. (Delmonte, 1967, #1071). Названието на монетата означава „талер с орел“. На гърдите му има щит, а върху него е представен гербът на провинция Зеландия. От територията на България са известни само две такива монети: арендсталери от 60 гроота (30 стуйвера), отсечени през 1602 и 1618 г., и двете в съкровището от София (Gerasimov, 1964, p. 216, #1,2, Tab. II, 4).

Льовенталерите, сечени в провинция Зеландия, имат на реверсанагпис: MO·ARG·PRO·CON·FOE·BELG·ZEL, а в днешните български земи се откриват и ½ льовенталери (Delmonte, 1967, #876).

Льовенталерите на провинция Утрехт са сред най-разпространените нидерландски монети в българските земи под османска власт. Льовенталерите, сечени в тази провинция между 1589 и 1603, имат на аверса нагпис: MO·NO·ORDI·TRAI·VA·HOL (Delmonte, 1967, #841), а от 1606 до 1646: MO·ARG·PRO·CON·FOE·BELG·TRA (или TRAI) (Delmonte, 1967, #843), като последните букви са съкращение на латинското име на град Утрехт – Traiectum.

От провинция Утрехт произхожда и единственият известен досега от територията на днешна България златен нидерландски дукам, който се отнася към периода на голямата криза в Османската империя (1585 – 1648). Той е част от съкровището от с. Градец, Вудинско, и е отсечен през 1597 г. (Filipova, Shiderov, 1989, p. 34, #19).

Първоначално надписът върху льовенталерите на град Кампен е MO·AR·CIVI·IM·P·BELG·CAMPEN (или CAMPE) (Delmonte, 1967, #862). Характерен момент е, че при този тип монети рицарят често е с глава, обърната наляво, а не надясно, както е при останалите льовенталери. Върху градските льовенталери надписът е различен: MO·N·ARG·R·P·IMP·CAMP·VA·HOL (Delmonte, 1967, #861).

Льовенталерите на град Давент се срещат по-рядко в българските земи под османска власт (Delmonte, 1967, #858) в сравнение с льовенталерите на другите нидерландски провинции и свободни градове.

Зволе е сред най-богатите търговски градове в Европа в края на XVI и през XVII в., а монетосеченето му е разнообразно. Най-широко разпространение на Балканите под османска власт получават льовенталерите на града. Върху част от тях са изобразени провинциалният герб и латинска сентенция, характерна само за монетите на Зволе: Da расет, Domine, in diebus nostris („Донеси мир, Господи, на нашето време“, перифразирано от библейския Псалм 122). С тази сентенция са сечени няколко типа льовенталери с доста различия в изображенията (Delmonte, 1967, #865, 866, 866a, 866b).

Монети на Кралство Испания

Големите политически промени на Пиренейския полуостров започват след женитбата между престолонаследниците на Кастилия (*Изабела*) и Арагон (*Фернандо*) през 1479 г., поставили началото на Испания. Политическата карта на полуострова окончателно се оформила със завладяването на Гранада през 1492 г. и присъединяването на част от Навара през 1512 г. Фернандо и Изабела провели мащабна финансова реформа. Към това трябва да се добавят и значителните постъпления на сребро от колониалните владения в Америките, Африка, Азия и Океания.

От огромно значение за икономическото и политическото издигане на испанската монархия изиграва завоюването на огромни територии на двата американски континента, с богатите им сребърни и в по-малка степен златни мини.

Нужно е специално задълбочено изследване на испанските монети, циркулирали по българските земи в края на XVI и през целия XVII в. (тяхната циркулация продължава и през XVIII и XIX в.). Определено те заемат едно от централните места сред останалите едри сребърни монети. Широкото им разпространение според нас все още не е достатъчно добре обяснено. За сравнение само ще припомним пълната липса на португалски и английски монети по нашите земи през въпросните векове.

Испанските монети с номинал 8 реала, еквивалентни по тегло и сребърно съдържание на талерите, са едни от най-често срещаните. Обикновено те са лошо отсечени, надписите върху тях почти не се четат. Тези монети обаче се отличават с високото си сребърно съдържание от 970/1000 (Gerasimov, 1964, р. 213) и това е една от причините да са сред най-разпространените и най-предпочитани монети сред населението в империята. Въпреки неправилните си размери, често пъти достигащи дори до комични форми, те имат константно тегло и сребърно съдържание, което спечелило и впоследствие запазило доверието в тях. Дори и след намаляването на сребърното им съдържание през 1642 г. доверието в тях останало високо.

Испански монети, сечени по времето преди разразяването на кризата в Османската империя, се срещат по българските земи инцидентно, като например монетите от 4 реала на Фернандо Арагонски и Изабела Кастилска (1474 – 1516) (Gerasimov, 1964, pp. 213 – 214, #1).

Испанските монети съставляват значителна част от някои съкровища. Например в това от София те са 90, т.е. около $\frac{1}{3}$ от всички западноевропейски монети (Gerasimov, 1964, pp. 213 – 214).

Всички испански монети имат едни и същи изображения и аналогични надписи. На аверса са изобразявани гербовете на основните съставни части на испанската монархия: кралствата Кастилия (замък с три кули) и Леон (изправен на задните си крака лъв в ход наляво). На реверса е изобразен големият испански герб: хералдически щит, разделен на по-малки полета и включващ субектите на монархията: кралствата Кастилия, Леон, Арагон, Двете Сицилии и графствата Фландрия, Тирол, Брабант и Бургундия. В по-малък щит е представен гербът на Португалия, която между 1580 и 1640 г. е част от Испания.

Монети на Реч Посполита

Сред най-често срещаните чужди монети в българските земи под османска власт са монетите на Реч Посполита. Много често те погрешно са наричани полски. Трябва да се има предвид, че отделните субекти на тази монархия сечат различни монети. Засвидетелствани са екземпляри, сечени за всички обособени части на тази голяма държава: Кралство Полша, Великото Литовско княжество, град Рига, Херцогство Курландия и Семигалия и град Данциг (*Гданск*). Що се отнася до номиналите, най-разпространени са четвъртталерите (*орти*) и монетите от 3 гроша (*тройки*). Почти всички те са основно на двамата владетели – Стефан Батори (1576 – 1586) и Сигизмунд III Ваза (1587 – 1632). Те получават толкова ши-

роко разпространение, че присъстват в колективни находки чак до XIX век (Krastev, 2012, pp. 423 – 443).

На аверса на трояките е поставен образ на владетеля с почти еднакви надписи, които слабо се различават при различните монетарници. Изображенията и надписите на реверса също са близки – личният герб на владетеля, заобиколен от гербовете на Полша (*орел*) и Литва (рицар, вдигнал над главата си меч).

Монетите на Кралство Полша съставляват по-голямата част от монетите на Реч Посполита, срещащи се на територията на нашата страна. Върху реверсите на тройните грошове (т.нар. трояки) стои надписът REG·POLONIÆ, т.е. REGNI POLONIÆ – „[монета] на Кралство Полша“, или различни негови варианти. Четвъртталерите са с изцяло изработка и прецизно оформление и са отсечени в монетарницата на град Бидгощ (Koricki, 2007, p. 166). Известните от българските земи монети покриват тесен хронологичен диапазон, съвпадащ с периода на интензивно монетосечение след 1580 г. и с времето на екземплярите с висока сребърна проба (844/1000), а след намаляването на сребърното съдържание в трояките през 1618 г. потокът към Балканите на тези монети почти секва.

Великото Литовско княжество е вторият основен субект на Реч Посполита. При сключването на Люблинската уния през 1569 г. Литва е задължена да предаде на Полша значителна част от териториите си, които не са населени с литовци (без Беларус). Така значителна част от Украйна, включително и град Киев, е предадена на Полша.

При трояките на Реч Посполита, сечени за Литва, надписът най-често е M·D·LIT. т.е. MAGNI DVCATVS LITVANIÆ – „[монета] на Великото Литовско княжество“ (Klimek, 2001, pp. 30 – 43), или негови разновидности.

Монетите, откривани в България, са отсечени в монетарницата на град Вилно (*Вилнюс*) – столицата на великото княжество и единствена монетарница в обширните му територии. При монетите на крал Стефан Батори е поставен родовият му герб: три разположени един под друг вълчи зъба в коронован щит, а при Сигизмунд III гербът се променя, понеже той е представител на друга фамилия – Ваза³¹.

Част от монетите на Реч Посполита, които се откриват на днешната територия на България, са сечени в град Рига, като всички те са с номинал три гроша. Имат почти същото оформление като останалите трояки, сечени за Полша и Литва, но са с герба на Рига – крепостна порта с две кули, а над нея – два ключа, символизиращи ключовете на града. Надписът върху реверса завършва с CIVI RIGE, т.е. „град Рига“ (Koricki, 2007, p. 270).

В рамките на Реч Посполита град Данциг сече собствени монети с изображението и титулатурата на полските крале. За разлика от останалите монети, сечени в основните субекти Полша и Литва, които се различават помежду си почти само по надписите, тези на Данциг притежават редица отличителни белези. Върху реверса е изобразен гербът на града, а не този на Реч Посполита, а реверсният надпис (с някои редки изключения) е един и същ: MONETA CIVIT GEDANENSIS, т.е. „Монета на град Данциг“.

От днешните български земи до този момент са известни монети на град Данциг само от един номинал – орт или ¼ талер (Koricki, 2007, p. 282), въпреки че там са сечени най-раз-

31 Стефан Батори е унгарец от Трансилвания, а Сигизмунд III – швед.

нообразни типове и номинали. Те напълно липсват по османските балкански пазари, а причините за това не са известни.

В българските земи под османска власт монети на Курландия и Семизалия се срещат рядко. Общото оформление на монетното поле при трояките на херцогството не се отличава съществено от другите монети на Реч Посполита от този номинал. Но при детайлите се наблюдават различия – върху аверса на монетите е представен херцогът, а не полско-литовският владетел, докато реверсът е традиционен и оформлението им е идентично с това на останалите трояки. До този момент от България са известни единствено помени от управлението на херцог Вилхелм фон Кетлер (1596 – 1616) (Koricki, 1995, p. 178).

Монети на Свещената Римска империя и нейните субекти

През Късното европейско средновековие германските земи са разпокъсани на множество държави. Всички те са поставени под скиптъра на свещения римски император, който след края на XV в. най-често е австрийският владетел, резидиращ във Виена. От края на XV до средата на XVII в. като субекти на монархията се числят около 350 т.нар. „имперски чиновци“, групирани в три категории: имперски светски васали (херцоzi, графове, барони и дори дребни рицари); имперски църковни йерарси (архиепископи, епископи и други църковни прелати); имперски и свободни градове (на пряко подчинение на императора), които през 1521 г. са 85 на брой. Но първо място сред владетелите заемат курфюрстите (*електорите*), които имали право да изберат и дори да сменят германския крал.

В областта на монетното дело отделните субекти секаят собствени монети. Най-често върху тях са изобразени владетелят (или владетелите) със съответната титулатура, както и най-различни държавни гербове. Много често един владетел бил едновременно управник на няколко държави, за което носел и съответната титулатура. Например ерцхерцогът на Горна Австрия традиционно е също така херцог на Бургундия и граф на Тирол. Монетосеченето на Свещената Римска империя представлява изключително обширен и сложен дял от европейската нумизматика. Многобройните ѝ субекти секаят монети, които често заемат половината от каталозите на световните монети (Thern, 2008, pp. 30 – 143; 277 – 891).

В германските земи се секаят големи количества сребърни талери, част от които навлизат в монетната циркулация на Османската империя. Почти всички останали номинали, с изключение на талеровите подразделения ($\frac{1}{2}$ и $\frac{1}{4}$ талери), се срещат рядко на Балканите. Редки са и нископробните сребърни денари, сечени предимно в Унгария, като стойността им е ниска и един талер се разменял за 93 (Vinaver, 1970, pp. 81 – 82, 156), а едно акче за 2 – 2,5 денара (Penchev, 2011 p. 151).

Сред по-широко разпространените монети на Балканите са райхсталерите на император Рудолф II (1576 – 1612), сечени в различни монетарници. Широко разпространение по-късно получават и райхсталерите на Фердинанд II (1619 – 1637).

Често в по-старите публикации всички монети на Свещената Римска империя са наричани австрийски. По-удачно е те да бъдат разграничавани от тези на Ерцхерцогство Австрия. Причините за това са няколко, като сред най-важните са проследяването на паричните потоци, техният интензитет, хронологията им и т.н. Това е необходимо и от гледна точка на избягване на обърквания, каквито много често има предимно в по-старите публикации,

като обявяването за австрийски на монети с изображения или титулатура на владетели от Хабсбургската династия, но сечени в най-различни субекти на тази обширна монархия. Сред най-типичните примери за това са сребърните флорини от 28 стуйвера, сечени в градове като Зволе, Кампен и Давентер на територията на Нидерландия. Друга обичайна грешка, свързана с тези монети, е обявяването им за талери (за сравнение лъовенталерите са равни на 48 стуйвера).

Монети на Ерихерцогство Австрия

Владенията на австрийските Хабсбурги в средата на XVI в. представляват сложна конфигурация. Собствено австрийските земи се състоят от Ерихерцогство Австрия (в различни периоди разделена на Горна със столица Линц и Долна със столица Виена), херцогствата Щирия, Каринтия и Карниола, графството Тирол, отделни територии по Адриатическото крайбрежие (Аквилея, Триест и част от Истрия), както и във вътрешността на германските земи (в Швабия, Брисгау и Форарлберг).

През втората половина на XVI и първата половина на XVII век широко разпространение по османските пазари имат монети от различни сребърни номинали (10 кройцера, $\frac{1}{4}$ талер, $\frac{1}{2}$ талер, талер) на Ерихерцогство Австрия. По-ранните монети на ерихерцогството (преди средата на XVI в.) се срещат рядко на територията на Османската империя, като например в съкровището от София има 5 райхсталера на ерихерцог Фердинанд I (1521 – 1527) (Gerasimov, 1964, р. 218, #1–2a-v, Tab. II–10). Широко разпространение в Османската империя получават монетите на Фердинанд II (1564 – 1595), който не бива да се бърка с императора на Свещената Римска империя със същото име (1619 – 1637). Всички негови монети, независимо от монетарниците, в които са отсечени, са почти идентични, с леко разминаване в надписите. Най-разпространени са монетите, отсечени в Хал – градче, разположено недалеч от тиролската столица Инсбрук.

Монетите на ерихерцог Максимилиан III (1612 – 1618) имат и допълнение в титулатурата, породена от факта, че той е едновременно и велик магистър на Тевтонския орден. Неговите талери понякога са неправилно определяни като монети на свещения римски император Максимилиан II (1563 – 1576) (Gerasimov, 1964, pp. 218 – 219). Райхсталер на Албрехт VII и Изабел, които управляват само няколко месеца през 1619 г., е известен от съкровището от София (Министерски съвет).

Сред по-често срещаните през първата половина на XVII в. са монетите на Леополд V (1619 – 1632) (Tonev, 1989, р. 329, #17). Те не бива да се бъркат с тези на император Леополд I (Thern, 2008, р. 42). Всъщност двамата владетели, въпреки че имат роднинска връзка, са представители на два отделни клона на Хабсбургската династия. Талерите на Леополд V имат почти същото оформление като монетите от 10 кройцера, но са много по-слабо разпространени на територията на днешна България.

Монети на Херцогство Бранденбург

По българските земи под османска власт се срещат бранденбургски монети най-често на Георг Вилхелм (1619 – 1640). Всички известни до този момент монети на херцогството

са четвъртталери, сечени в Кьонигсберг. Най-често в колективните находки се откриват само по няколко екземпляра. Циркулацията на тези монети вероятно е свързана с разпространението на монетите на Реч Посполита, като цяло, понеже почти всички бранденбургски монети, произхождащи от територията на днешна България, са сечени на територията на васалната на Полша Прусия. Освен това тези монети се срещат почти винаги заедно в находките.

Сребърни флорини от 28 стуйвера на градовете Емден, Кампен, Давентер и Зволе

Град Емден се намира в северозападната част на днешна Германия в графство Източна Фризия, на самата граница с Нидерландия. През 1595 г. е признат за свободен град в рамките на Свещената Римска империя. Като свободен град той притежава и правото да сече собствени монети. В българските земи под османска власт монетите на града получават широко разпространение, въпреки че е известен само един техен номинал – флорин от 28 шубера (около $\frac{2}{3}$ от талера). Тези монети са изработени от недоброкачествено сребро с проба 673/1000. Те са еднотипни с монетите от същия номинал (28 шубера), сечени в градовете Кампен, Давентер и Зволе, както и в херцогството Олденбург-Делменхорст – всички широко застъпени в днешните български земи. До този момент не са известни други номинали, въпреки че градът сече големи количества сребърни талери, златни дукати и др. (Davenport, 1974, #5252 – 5253).

Град Кампен е разположен в нидерландската провинция Оверийсел. Въпреки че Съединените провинции са самостоятелна държава от 1572 г., до Вестфалския мирен договор от 1648 г. териториите ѝ номинално са част от Свещената Римска империя. Въпреки собственото си нидерландско монетосечене, в някои градове се сечат монети от името на свещените римски императори, носещи титулатурата им и имперския орел. Така се появяват кампенските сребърни флорини от 28 шубера, които имат аналогично оформление с останалите монети от този номинал, сечени в други градове (Емден, Давентер, Зволе) и държави (Олденбург-Делменхорст). Те намират добър прием и широко разпространение в днешните български земи под османска власт.

И град Давентер (дн. Девентер) също се намира в нидерландската провинция Оверийсел. През XVI – XVII в. градът сече собствени монети. Те се срещат относително често по османските пазари и всички са флорини от 28 стуйвера. На лицето е изобразен коронован двуглав орел, на гърдите на който има кълбо с кръст с числото 28, изписано в него.

Зволе е един от най-богатите търговски градове в Нидерландия. Той сече собствени монети през XVII в., като в българските земи са разпространени флорините от 28 стуйвера. Познати са и лъовенталери на Зволе, Кампен и Давентер.

Монети на Херцогство Олденбург-Делменхорст

Монетите на това херцогство, разпространени в българските земи под османска власт са единствено сребърни флорини от 28 шубера (често наричани неправилно в публикациите талери). Известни са само монети на последния владетел Антон Пюнтер (1603 – 1667), преди преминаването на херцогството под датско управление. Счита се, че монетите от

28 щубера (28 стуйвера, 28 болонини и т.н.) на различни гържавни формирования са сечени специално за търговията с Леванта. При флорините на херцогството се наблюдават многобройни типове, породени от големите тиражи на монетните емисии. Всички те имат близко оформление, но значително се различават по надписите.

Монети на Република Дубровник (Рагуза)

Дубровнишките монети се срещат сравнително често в находките, но в малки количества и от дребни сребърни номинали, най-вече грош и 3 гроша. Монетите от един грош се секат между 1626 и 1698 г., имат на аверса Исус Христос, а на реверса им е закрилникът на града – свети Блазиус (Власий, Влас) в характерна мандорла (представена върху монетите като зрънчесто бадемовидно поле) и надпис S BLASIVS – RAGVSI. Монетите от три гроша могат да се възприемат като имитации на полските трояки, които получили голяма популярност сред балканското население. Тези монети също са с изображение на св. Влас и се секат между 1627 и 1692 г. Едни от най-интересните монети на Дубровнишката република са нейните талери. Първоначално те имат изобразен отново закрилника на града и са наричани талери на св. Блазиус, а по-късно ректор-талер заради изображението на управителя на републиката (*ректор*). Но тези монети получават по-широко разпространение през XVIII в.

Монети на Кралство Унгария

Унгарски монети се срещат в българските земи още от първите десетилетия след падането на страната под османска власт. Те са свързани не толкова с търговските отношения между двете страни, колкото с военни събития, като похода на крал Владислав Варненчик от 1444 г. (Mitev, 2013, pp. 141 – 142). Инцидентно унгарски монети се срещат и през следващите векове, както личи от някои непубликувани екземпляри, съхранявани в нашите музеи. Тяхното количество обаче не е голямо. Те са сред много малкото дребни по размер сребърни чужди монети, които навлизат по османските пазари. По-разпространени сред унгарските монети от XVI – XVII в. са талерите от управлението на Фердинанд I и Максимилиан II.

Унгарски монети се срещат в колективните находки от територията на днешна България. Най-голямата им концентрация без да са упоменати по владетели и номинали, се наблюдава в района на Великотърновско. Най-много унгарски монети (83 броя) в колективни находки се съдържат в съкровището от Самоковско (Haritonov, 1998, p. 302, #355).

Монети на Франция, Лотарингия, Оранж и Монако

Френските монети се срещат относително рядко по османските пазари през XV – XVII в., ако ги сравним с разпространението на монетите на други европейски страни. Срещат се и монети, сечени от различни феодални гържавици на територията на Франция. Една от най-известните френски сребърни монети е франкът. Счита се, че той се появява към края на XIV в. с надпис FRANCORVM REX. Едва при крал Луи XIV (1643 – 1715), поради провежданата от него политика на протекционизъм, се наложило количеството на отсичаните монети да бъде повишено неколкостранно. Именно от времето на този владетел започва и

по-масовото навлизане на френските монети на османска територия. Най-често се срещат по-дребните сребърни монети от 5 су (1/12 екю), еквивалентни на широко разпространените полски монети от 3 гроша, и по-рядко други номинали, като например франкове. Френските монети в колективни находки от епохата се срещат рядко, а по-широкото им разпространение е свързано с монетосеченето на крал Луи XIV. Френски монети от по-големи номинали от периода XVI – първата половина на XVII в. се срещат инцидентно.

На аверса на франковете са представени владетелят и съответният надпис около върхът с титлата крал на Франция и Навара, а единствено при Анри III е добавено и крал на Полша. Въпреки че той е полски крал само една година (1573 – 1574), той я използва и след това. На реверса е изобразен орнамент, включващ първата буква на името на владетеля (на латински език) (например H от Henricus, L от Ludovicus) и надпис *Sit nomen Domini benedictum* („Да бъде благословено името Господне“). Монетите от един и от половин франк продължават да се сечат и при следващите крале – Анри IV и Луи XIII, но най-разпространената на Балканите френска монета, особено от времето на Луи XIII и Луи XIV, е с номинал 1/12 екю (5 су). Тези монети са сечени в голям брой монетарници и сред тях се наблюдават редица варианти.

Във Франция първоначално 12 монети от 5 су са равни на едно златно екю, или на 8 испански реала. Но в Османската империя тяхната стойност е завишена и в Леванта една испанска сребърна монета от 8 реала се равнявала на 8 монети от 5 су (Hasluck, 1921, p. 56). Голямата популярност на френските монети от 5 су по османските пазари (най-вече в Леванта) предизвиква сеченето на многобройни имитации. Те се сечат в различни владения във Франция (Домбес, Оранж, Монако и др.) и Италия (Генуа, Лоано и т.н.). Пласирани са и в Османската империя (Hasluck, 1921, pp. 65 – 71). Съществува мнение, че сеченето на непълноценни монети е разпространено повсеместно в Европа, като твърде скоро редица дребни феодални владетели започват да пренасят тези непълноценни монети до османските пристанища, където били обменяни срещу пълноценни (Kindleberger, 1991, p. 158). От друга страна, изключително слабото разпространение на монетите на споменатите по-горе държавици на територията на империята показва, че те не намират добър прием, или най-малкото, не са били трезорирани.

Освен френските на територията на Османската империя се срещат и монети на различни френски феодални владения. Най-обичайни са монетите на Херцогство Лотарингия, най-характерни сред които са сребърните тествони, сечени в Нанси и Бадонвил (Баденвайлер, Бадонвиле). Те са с теглото приблизително на $\frac{1}{3}$ талер. Най-често се срещат тествоните на двама лотарингски владетели: Анри II (1608 – 1624) и Шарл IV (1625 – 1634). На аверса им е изобразен владетелят, а на реверса е гербът на херцогството. Сред по-любопитните монети са тествоните на Карл IV и Никол (1625), които са изобразени заедно.

Княжество Оранж се намира в южната част на Франция, непосредствено до Авиньон (тогава папско владение). То успява да запази своята самостоятелност чак до 1673 г. Монетите му се срещат, макар и рядко, и по българските земи. Най-разпространени са тествоните на княз Фредерик-Хендрик (освен с холандската транскрипция на името си той е познат и с френската Фредерик-Анри и немската Фридрих-Хенрих), който е едновременно и щатхалтер на Нидерландия в периода 1625 – 1647.

Най-много монети на Оранж (5 бр.) се съдържат в съкровището от с. Тръстиково, Бурга-

ска област. Те са на двама владетели: това са споменатият Фредерик-Хендрик и Вилем-Хендрик (1672 – 1702) (Кагаутов, 2000, рр. 80 – 81). Последният е едновременно и щатхалтер на Нидерландия под името Вилем Орански, както и крал на Англия, Шотландия и Ирландия под името Уилям III (1689 – 1702). Познати са и монети от 1/12 екю на този владетел.

Монетите на Княжество Монако се срещат много рядко по нашите земи, като са познати от съкровището от с. Ръждавица, Кюстендилско (Топев, 1989, рр. 326 – 327, #7 – 8) на Оноре II (1604 – 1662). От днешните български земи са известни и още няколко монети на княжеството, почти всички от Западна България.

Монети на Република Венеция

Една от най-важните италиански държави, чиито монети се срещат масово в империята, е Република Венеция. Широко разпространение получават нейните сребърни и златни монети. Венецианските дукати са сред най-широко застъпените златни монети по нашите земи, както и в цялата Османска империя чак до края на венецианската държава. Те са натрупвани в съкровищата и укривани. С разразяването на кризата в Османската империя след 1585 г. количеството на венецианските златни дукати нараства още повече. Сред по-често срещаните монети са тези на дожите Алвизе Мочениго (1570 – 1577), Николо да Понте (1578 – 1585), Антонио Приули (1618 – 1623) и др.

Сред разпространените на територията на Османската империя венециански монети преобладават предимно едри номинали. Въпреки че не получават масово разпространение, се срещат и сребърните дукати, но разпространението им е слабо, а количеството им – ограничено. Сред по-дребните сребърни номинали до този момент е известен само един тестон.

Монети на други държави на Апенинския полуостров

В периода на голямата криза в Османската империя редовно циркулират монети на редица държави от Апенинския полуостров. Но постепенно с течение на времето, намаляването на сухоземната и разрастването на презокеанската търговия със страните от Изтока ролята на италианските държави постепенно намалява. Намаляването на керванната търговия засегнало сериозно Република Венеция.

В Неаполитанското кралство конфликтите между краля и благородниците били честни и в крайна сметка довели до испанската окупация от 1503 г., а властта се осъществявала от вицекраля, който бил назначаван от испанския крал. Монетите на Неаполитанското кралство се срещат много рядко в монетната циркулация на българските земи. В съкровището от село Ръждавица, Кюстендилско (Топев, 1989, р. 329, #18), се съдържа монета с номинал гросо (*карлино*), тип V на испанския крал Фелипе II (1554 – 1598), който бил едновременно и крал на Неапол.

Сред сравнително по-разпространените монети са тосканските талери и други сребърни номинали, отсечени в монетарниците на Флоренция и Пиза. Най-често се срещат монетите на двама велики херцози: Фердинандо (*Фердинанд*) I (1587 – 1608) и Козимо II (1608 – 1621). И двамата владетели са изобразени с характерна лъчиста корона с пет шипа. По същия

начин е представен и Фердинанд II (1621 – 1670), а върху реверса на монетите му е изписана латинската библейска сентенция *Soli Deo honor et gloria* („Слава и чест за единствения Бог“).

Херцогство Модена е разположено в най-южните гранични владения на Свещената Римска империя с Папската държава. Монетите му се срещат много рядко в българските земи. Например в съкровището от София е засвидетелстван само един екземпляр от управлението на херцог Франческо I (1629 – 1658) (Gerasimov, 1964, р. 217, #1) – сребърна монета от 18 болонини.

Херцогство Урбино през 1508 г. преминава под управлението на папската фамилия Дела Ровере, а през 1625 г. земите му са присъединени към Папската държава. Монетите и на това италианско херцогство се срещат много рядко в България. Досега са обнародвани само три. Монетата в съкровището от с. Ръждавица, Кюстендилско, е на последния владетел Франческо Мария II дела Ровере (1574 – 1621; 1623 – 1625) и е с номинал 2 седичини (32 кватрини).

Монетите на Папската държава се срещат рядко в българските земи и са от по-дребни сребърни номинали, например монетата паоло, с тегло около 3,00 г се съдържа в съкровището от с. Ръждавица, Кюстендилско (Топев, 1989, рр. 327, 333, #9) на папа Сикст V (1585 – 1590).

Сред най-редките монети на територията на днешна България са папските монети, сечени в Авиньон (тогава папско владение), като са публикувани само няколко екземпляра. В съкровището от София се съдържа монета от ½ франк от времето на кардинал Сципионе Боргезе Кафарели – папски легат в Авиньон между 1609 и 1618 г. (Gerasimov, 1964, р. 213, #6, Tab. I, 4). Втората монета е в съкровището от село Тръстиково, Бургаска област (Карайотов 2013) и е отсечена при кардинал Флавио Куджи – легат на папа Александър VII (1655 – 1677), по всяка вероятност луиджино.

Монети на Архиепископство Залибург

Архиепископство Залибург се намира на територията на днешна Австрия, а през Късното средновековие е едно от най-важните и най-обширни църковни владения в Европа. Талерите и другите сребърни номинали на архиепископството се срещат рядко в България. В няколко колективни находки има малък брой залибургски монети. Например в съкровището от София (Министерски съвет) се съдържа монета на архиепископ Парис, отсечена през 1623 г. (Gerasimov, 1964, р. 220, #17, Tab. III, 7).

Освен сребърни монети от територията на днешна България произхождат и златни. Например в съкровището от Несебър, съставено предимно от накити, се съдържа изключително рядка залибургска златна монета от 5 дуката с тегло 17,88 г (Chimbuleva, 1969, рр. 12 – 13, Pic. 4) от управлението на Ернст фон Байерн (1540 – 1554), който е едновременно и баварски херцог. От същия архиепископ е известен и талер от 1553 г., както и такъв на Михаел фон Кюенбург (1554 – 1560) от 1558 г. В ИМ „Искра“ Казанлък се съхранява монета от ½ талер на Йохан Яков (1560 – 1586).

Монети на Конфедерация Швейцария

Швейцарските талери се срещат само инцидентно в земите ни под османска власт през XVI – XVII в. До този момент са идентифицирани само два екземпляра – един на град Цюрих

и друг на кантоните Ури, Швиц и Унтервалден. От територията на днешна България е публикувана една монета на град Цюрих, открита в землището на село Габровница, Монтанско (Penchev, 2011, р. 148, #31; Penchev, 2013, pp. 8 – 9). Втората швейцарска монета е райхсталер, отсечен през 1561 г. от трите най-стари кантона, поставили началото на държавата през 1291 г. – Ури, Швиц и Унтервалден (Davenport, 1977, #8765).

Монети на Испанска Нидерландия

След обявяването на независимостта на Съединените провинции (Белгийската конфедерация, Нидерландия) в северната част на испанските владения, южната част (територията на днешна Белгия) остава под испанска власт и се нарича Испанска Нидерландия. Монетите ѝ се срещат относително рядко в днешните български земи. В колективни находки до този момент са известни само две монети – по една в съкровищата от Пешаково, Видинско, и от Поморие, както и една единична находка от Добрич. Монетите на Испанска Нидерландия имат много характерно изображение – голям бургундски кръст, образуван от кръстосването на два скиптъра.

Рядко срещани европейски монети на територията на днешна България

Сред монетите, произхождащи от територията на днешна България, са известни такива на цяла редица държави и територии. Най-често те са представени с един или няколко екземпляра и очевидно, не са играели значителна роля в паричната циркулация по нашите земи под османска власт. Но все пак, трябва да се споменат, най-малкото за да бъдат проследени паричният поток и връзките на нашите земи с различни територии. Освен това част от тези монети са емблематични за европейската монетна циркулация през онази епоха. Така например на територията на Чехия (или Бохемия, както е наричана на латински език) са разработени големи сребърни рудници и там са сечени значителни количества монети. Страната е наследник на силни традиции още от времето на келтите. Една от най-известните сребърни монети от Късното средновековие – талерът – е наречен така по името на град Йоахимстал (т.е. „Долината на свети Йоахим“), където има богати сребърни рудници. До този момент от територията на днешна България са документирани само няколко монети, сечени от Хабсбургите в Чехия (Gerasimov, 1964, р. 219, # 6; Penchev, 2011, р. 143).

Монетите на Маркграфство Бранденбург-Франкония се срещат изключително рядко в българските земи – известна е само една монета. Тя е райхсталер, отсечен през 1549 г. в град Ерланген при първото управление на Албрехт II (1548 – 1550) (Davenport, 1977, #8969).

От територията на днешна България е известна само една монета на Херцогство Вюртемберг – талер от XVI в. Повече данни не са известни (Naritonov, 1998, р. 237, #46).

Монетите на Херцогство Саксония са сред най-високохудожествените на своето време. Повечето от тях имат изобразен върху реверса герба на страната, който заема голяма част от монетното поле. Изящното им оформление и стабилното им сребърно съдържание вероятно са сред причините за широкото им разпространение извън територията на херцогството. Това са едни от най-ранните европейски талерови монети, разпространени

на територията на днешна България – отсечени през 40-те години на XVI в. Обаче не може да се каже със сигурност дали тези монети са попаднали на Балканите преди кризата от 1585 г.

От територията на нашата страна до този момент са публикувани само няколко монети на Херцогство Саксония, но констатирахме, че в музеите има и непубликувани екземпляри. Сред най-красивите са талерите на Август I (1553 – 1586), Кристиан I (1586 – 1591). Сред най-любопитните монети са райхсталерите от съвместното управление на Кристиан II, Йохан Георг I и Август (1591 – 1611) (Davenport, 1977, #9820). Тези монети били наричани от населението талери на тримата братя (Drei-Brüder-Taler) (Наритонов, 1998, р. 165). Саксонските монети имат сравнително слабо разпространение в българските земи под османска власт. Откриват се в съкровищата рядко, като са известни и единични екземпляри.

Монетите на Херцогство Саксония-Ваймар (Ернестинска линия) са много редки за нашите земи. В съкровището от София (Министерски съвет) се съдържа монета с номинал $\frac{1}{2}$ талер на двамата братя Фридрих Вилхелм I фон Алтенбург (1573 – 1602) и Йохан III фон Ваймар (1573 – 1605) (Gerasimov, 1964, р. 221, #1, Tab. IV, 3).

Херцогство Мекленбург-Шверин е разположено в северните части на германските земи, край южните брегове на Балтийско море. То е сред най-големите германски държави през XVI – XVII в. с богато монетосечене. Монетите му обаче са много слабо разпространени в България под османска власт и се срещат само инцидентно. Досега е документирана само една монета – талер на Йохан Албрехт I (1556 – 1576) от неописан тип.

Херцогство Тешин (Чешин на полски език) се намира в най-южните части на областта Силезия. Монетите му се срещат много рядко, като са публикувани само няколко монети (Топев, 1989, pp. 329 – 330, #20). Монетата е отсечена през 1597 г. и е с номинал 3 гроша. Тя принадлежи на управлението на херцог Адам Вацлав (или Венцеслав) (1579 – 1617).

Мансфелд всъщност са няколко малки по територия държавици в Тюрингия, управлявани от фамилия с множество разклонения. Въпреки скромната му територия тук са сечени значителни количества монети, което е обусловено от големите находища на мед и сребро. Владетелите на Мансфелд са представители на един от най-старите династични родове в Германия, чието начало е поставено още през 973 г. Въпреки че монетите на Мансфелд са широко разпространени сред германските държавици, те се срещат рядко в Османската империя. В съкровището от София се съдържа една монета на Графство Мансфелд (старша линия), неправилно определена като саксонска (Gerasimov, 1964, р. 221, #2) – $\frac{1}{2}$ талер, отсечен през 1579 г. по време на съвместното управление на петима графове: Йохан Георг, Петер Ернст, Йохан Албрехт, Йохан Хойер и Бруно.

Графство Мансфелд-Шраплау (средна линия) възниква след 1486 г., а от днешните ни земи е описана една монета – талер от 1602 г., отсечен в Айсleben от Хайнрих II (1595 – 1602) (Davenport, 1974, #6972).

Княжество Брауншвайк-Люнебург-Целе е разположено южно от Холщайн (тогава датско владение). В това малко държавно формирование са сечени монети, които получават широко разпространение далеч извън границите на княжеството. От България е известна само една монета на княз Кристиан I (1611 – 1633) (Gerasimov, 1964, р. 221, #3, Tab. IV, 2; срвн.: Davenport, 1974, #6464 – 6473), отсечена през 1625 г.

Град Кауфбойрен е разположен в южната част на Бавария, а при управлението на импе-

ратор Карл V тук се секат големи количества талери (Davenport, 1977, #9351), познати от България, макар да се срещат рядко. Редки са и талерите на град Нюрнберг, съдържащи се в някои находки (Gerasimov, 1964, p. 220, #12).

Монетите на Русия от периода XVI – XVII в. са слабо представени в единичните и колективните находки. Едно е ясно – количеството на тези монети е много ограничено. Почти всички произхождат от земите край Бургаския залив. Известни са две колективни находки, съдържащи само руски монети: от с. Емона, Бургаска област, съставена от 11 сребърни копейки на царете Иван IV Грозни (1533 – 1584) и Борис Годунов (1598 – 1605), и от с. Горно Ябълково, община Средец, съставена също от 11 сребърни копейки, част от които са от XVII в. Освен в съкровища, съставени само от руски монети, последните се откриват, макар и много рядко, и в смесени находки. Така например в съкровището от Ахтопол се съдържа и една руска копейка с тегло 0,55 г (Klasnikov, 2013, p. 144). Масираното навлизане в циркулацията на руските монети се отнася към XVIII в., и то към втората му половина.

В монетната циркулация на днешните български земи по-често се срещат трансилванските дребни сребърни номинали, които освен това са и слабо разпространени. Трансилванска монета на княз Ищван (Стефан) Бочкай (1605 – 1606) се съдържа в съкровището от София (Gerasimov, 1964, pp. 223 – 224). Във фонда на ИМ „Искра“ – Казанлък, се съхраняват две непубликувани трансилвански монети от три гроша от управлението на княз Габор Батори (1608 – 1613). Трансилвански грош на Габор Бетлен (1613 – 1629), отсечен през 1625 г., е открит на Провадийската крепост (Lazarov, 2001, pp. 38 – 39).

До този момент е известна само една монета на Кралство Дания с номинал марка в съкровището от с. Пешаково, Видинско. Тези монети, въпреки че са красиво и прецизно изработени, са с относително ниска сребърна проба от 593/1000 и трудно могат да се конкурират по османските балкански пазари с другите високопробни европейски номинали.

45. Белгийска конфедерация, провинция Фризия (Фрисландия),
льовенталер, 1612 г., 27,02 г, 41,3 мм

46. Белгийска конфедерация, град Кампен,
льовенталер, 1648 г., 27,09 г, 41,3 мм

47. Белгийска конфедерация, град Зволе,
льовенталер, 1642 г., 26,77 г, 42,1 мм

48. Кралство Испания, Фелипе IV (1621–1665), 8 реала,
отсечени в гр. Мексико, 27,61 г, 39 мм

49. Реч Посполита (Кралство Полша), Сигизмунд III
Ваза (1587 – 1632),
1/4 талер, 1623 г., Бидгощ, 6,27 г

50. Реч Посполита (град Рига),
Стефан Батори (1576 – 1586),
3 гроша, 1586 г., 2,26 г, 20,4 мм

51. Свещена Римска империя, Фердинанд II (1619–1637), райхсталер, отсечен в Грац, 43 мм

52. Ерицхерцогство Австрия, Максимилиан III (1612 – 1618), райхсталер, отсечен в Хал, 42 мм

53. Херцогство Бранденбург, Георг Вилхелм (1619–1640), ¼ талер, отсечен в Кьонигсберг, 29,9 мм

54. Белгийска конфедерация, град Давентер, Матиас I (1612–1619), флорин от 28 стуйвера, 1618 г., 19,71 г, 38,4 мм

55. Дубровнишка република,
3 гроша, 1,21 г, 20,5 г

56. Кралство Франция, Анри III (1574 – 1589), франк,
1590 г., Монпелие, 5,35 г, 29,5 мм

57. Княжество Оранж, Вилем III (1650 – 1702),
1/12 екю, 1661 г., 2,23 г, 20,5 мм

58. Велико херцогство Тоскана (Етрурия), Фердинандо I де Медичи (1587 – 1609),
талер, 1607 г., Пиза, 26,95 г, 40 мм

59. Архиепископство Залцбург, Йохан Яков
(1560 – 1586), ½ райхсталер, 1564 г., 13,34 г

60. Испанска Нидерландия, Фелипе IV (1621 – 1665), патагон, отсечен в Антверпен през 1627 г, 42 мм

61. Свободен град Кауфбойрен, Карл V (1519–1556),
райхсталер, 1547 г., 28,41 г, 40 мм

62. Княжество Трансилвания, Габор Батори (1608 – 1613),
3 гроша, 1609 г., 1,90 г, 20 мм

4. Метално съдържание на монетите през XV – XVII век

Метално съдържание на османските монети

През XV – XVII в. османското акче намалява значително теглото си, но липсва единодушие сред изследователите дали това засяга и сребърното му съдържание. Дълго време се е наложила необоснованата хипотеза, че заедно с намаляване на теглото акчето намалява и сребърното си съдържание (обобщение на някои мнения у: Pfeiffer-Taş, Schindel, 2013, pp. 10 – 11, п. 31, 32). Така например Нури Пере отбелязва, че при султан Ахмед I (1603 – 1617) сребърното съдържание на акчето е намалено на 80%, без да прилага доказателства за това (Pere, 1968, p. 13). На същото мнение е Антон Шендлингер, който смята, че акчето намалява и теглото, и чистотата си (Schaendlinger, 1973, p. 57). Уилям Холбъртън (с псевдоним Джем Султан) добавя, че именно обезценяването на основната османска парична единица довежда до бунта на еничарите от април 1589 г. (Sultan, 1977, p. 125). Слободан Сречкович е на по-различно мнение и без изрично да посочва намаляването на сребърното съдържание, споменава за увеличаване на количеството на девалвирали акчета при султан Мехмед III (1595 – 1603) (Srećković, 2007, p. 24). Шефкет Памук отбелязва, че сребърното съдържание на акчето е намалено с цели 44% около 1600 г. (Памук, 2000, p. 135), като малко по-голу заявява, че след девалвацията от 1585 – 1586 г. към среброто започнало да се добавя неизвестно количество мед (Памук, 2000, p. 136), но без да посочва източници. Хаим Гербер дори твърди, че намаляването на сребърното съдържание на акчето е толкова драстично, че то вече почти не съдържа

сребро (*“contained almost no silver at all”*) (Gerber, 1982, pp. 308 – 324). Никой от горепосочените изследователи не се аргументира с конкретен нумизматичен или изворов материал.

Други изследователи не са така категорични. Любен Беров посочва, че средната сребърна проба на акчето през XVI в. е 850/1000 (Беров, 1976, р. 49), като добавя, че е възможна и по-висока, базирайки се на документи, свидетелстващи, че през 1536 г. към монетното сребро се добавяли само 5 грама мед на 100 грама сребро минус 1/13 фурда и т.нар. „право на майсторите“, т.е. примесът от мед е около 5,75%, а номиналната проба сребро е 94,3% (Беров, 1976, р. 48, п. 51). Беров обаче не се съмнява в намаляването на сребърното съдържание на акчето, въпреки че сред позоваванията му няма нито едно с конкретен характер. На базата на Нури Пере, който също не посочва никакви източници за твърдението си (Пере, 1968, р. 13), Беров счита, че пробата на монетното сребро непрекъснато намалява, и посочва, че по времето на Мехмед II през 1444 г. то е 85%, при Ахмед I (1603 – 1617) – 80%, при Мурад IV през 1623 – 75%, и при Мехмед IV през 1648 г. – 50% (Беров, 1976, р. 49).

Трябва да се отчете и фактът, че Любен Беров не е нумизмат, не използва монетен материал, а се позовава на публикации, част от които много остарели (като труда на Диаманди Ихчиев от 1911 г.). Така той често достига до изводи, които не намират нумизматично потвърждение, като например за османски монети, сечени във Вудин и Кюстендил, за сечене на монети от частни сарафи в София, за това, че монети от азиатската част на империята се срещат много рядко на Балканите и обратно и т.н. (Беров, 1976, pp. 37 – 38, заб. 2). Както е добре известно, до този момент монети, сечени през османската епоха във Вудин и Кюстендил, не са документирани. В трудовете на Слободан Сречкович (поредицата *Akches*) се споменава за следните монетарници от днешните български земи: София, Филибе, Нийбулу, Прувади, като във всички случаи става въпрос за доста оскъдна монетна продукция и за насищане на пазара с подобни монети не може да става и дума. Не отговаря на истината и твърдението, че монети от азиатската част на империята се срещат рядко в българските земи. Напротив – такива, дело на азиатски монетарници (Бруса, Енџорие, Мосул, Багдад, Дъмъшк, Коня и др.), са засвидетелствани в цяла редица находки. От друга страна, в съкровището от Бечин (Югоизточна Мала Азия) има немалко акчета, отсечени в София, Филибе и други балкански монетарници. И други изследователи се подвеждат от остарялата литература, която използват. Владимир Пенчев на няколко места отбелязва, че: през 1584 г. *„чистотата на среброто... била влошена“* (Penchev, 2017, р. 234), от 1607 г. чистотата на сребърната сплав на акчетата е около 80% (Penchev, 2017, р. 235); отделни емисии след 1622 г. до края на XVIII в. се секат от нискокачествено сребро (Penchev, 2017, р. 235) и т.н.

Сред малкото примери с конкретно изследване на нумизматичен материал е акче на Мурад III (1574 – 1595) със сребърно съдържание от 79%, което някои автори дават за пример за добре известното (според тях) намаляване на чистотата на акчето (Hüsch, Poniatowski, Wilski, 1998, р. 12, Tab. 2). През последните години бяха публикувани конкретни изследвания на металното съдържание на редица монети, в това число и такива, характерни за българските земи под османска власт през XV – XVII в. Така например изследване на монета на Мехмед III (1595 – 1603) дава резултат от 95% сребро и авторите са на мнение, че съществена промяна в съдържанието на сребро не се наблюдава дори и през втората половина на XVII в. (Kabaklarlı, Erüreten, 2007, pp. 128 – 136). Изследването на османски монети на султаните Мурад III (1574 – 1595), Мехмед III (1595 – 1603) и Ахмед I (1603 – 1617) от съкровището от Бечин

(сечени в няколко монетарници) доказват, че драстично намаляване на сребърното съдържание на акчето не се наблюдава (Pfeiffer-Taş, Schindel, 2013, p. 674). Анализираният при това изследване екземпляр показват, че най-ниските показатели са над 85% сребро, което съставлява повече от 96% от изследваните монети. От отчетените в таблицата 392 монети само при 2 броя процентът е 85%, при други два е 86%, а 87% е при един екземпляр (Schindel, Pfeiffer-Taş, 2010, p. 378, Tab. II.261; Pfeiffer-Taş, Schindel, 2013, p. 674, Tab. 5). Сред изследваните монети обаче има такива, съдържащи цели 97% (19 бр.), 98% (4 бр.) и дори 99% (при 1 бр.) сребро (Pfeiffer-Taş, Schindel, 2013, p. 674). Най-често срещаното сребърно съдържание при акчетата на султан Мурад III е между 93 и 96%, като най-голямо е количеството на монетите, съдържащи 95% сребро. При Мехмед III най-много са екземплярите между 93 и 96%, но тук количеството на тези, съдържащи 94%, е много по-голямо (Pfeiffer-Taş, Schindel, 2013, p. 674), т.е. монетите с по-ниско сребърно съдържание са в рамките на 1%. При изследваните акчета на Ахмед I най-голям е броят на тези, съдържащи 93% сребро, като най-много са тези между 92 и 95%, но е по-значителен дялът на съдържащите 97% (Pfeiffer-Taş, Schindel, 2013, p. 674). Сред резултатите от това мащабно изследване на акчета от края на XVI и началото на XVII в. е и констатацията, че по-малко от 85% сребро е отчетено всъщност най-вече при т.нар. от авторите „варвариизати“: 5 от 85 изследвани монети на Мурад III, 8 от 183 на Мехмед III и 5 от 142 на Ахмед I. При останалите 392 монети, 237, или около 60%, имат сребърно съдържание между 94 и 97%. С по-намалено тегло се оказват екземпляри, отсечени при Ахмед I в монетарницата на Едрене, но и те съставляват по-малко от 1% от общия брой изследвани екземпляри на този султан (Rodrigues, Schreiner, 2010, p. 534, Tab. III.92; Schindel, Pfeiffer-Taş, 2010, p. 380; Pfeiffer-Taş, Schindel, 2013, p. 675).

Николаус Шиндел и Шуле Пфайфер-Таш на базата на анализите достигат до извода, че поне до 1615 г. (предполагамата година на трезорирането на находката от Бечин) не се наблюдава понижение на сребърното съдържание на османските акчета, сечени практически в почти всички работещи тогава монетарници, а регистрираните отклонения са нормални за епохата и за тогавашната технология на монетосечене в Османската империя и широко разпространеното мнение за намаляването на сребърното съдържание на акчето не отговаря на истината (Pfeiffer-Taş, Schindel, 2013, pp. 675 – 676).

Шуле Пфайфер-Таш и Николаус Шиндел на базата на изследванията на сребърното съдържание достигат и до друг важен извод – че рацито между златото и среброто фактически е 1:13, а не както счита Шефкет Памук 1:11,8 (срвн.: Pfeiffer-Taş, Schindel, 2013, p. 676; Ратук, 2000, p. 136, Tab. 8.2), т.е. съотношение на златния османски султан към 120 акчета е напълно резонно (Pfeiffer-Taş, Schindel, 2013, p. 676). В съкровището от Бечин се съдържат и 1153 екземпляра, определени като „варвариизати“ и 301 фурета, но трябва да се има предвид, че общият брой на монетите в това съкровище е 48 849 монети (Schindel, Pfeiffer-Taş, 2010, pp. 343 – 349, 350 – 354; Pfeiffer-Taş, Schindel, 2013, pp. 676 – 677).

Метално съдържание на европейските монети

Обезценяване на монетни единици, разбира се не е характерно само за Османската империя. Този процес се наблюдава в редица европейски страни през XV – XVII в. Резултатите показват обаче, че в Османската империя то е най-значително в цяла Европа. При сравнява-

не на десетилетието 1530 – 1539 с периода 1610 – 1614, приемайки първия за коефициент 100, се наблюдават следните резултати: най-слабо е обезценяването в Испания (98,03), а в дъното на таблицата с най-значителна загуба на стойност е османското акче (44,19) (Spooner, 1968, р. 29, Tab. 2). Но сравнени с някои от европейските монети от подобен калибър, османските акчета от този период всъщност показват много по-голяма стабилност по отношение на сребърното съдържание и почти само талерите имат постоянна висока проба.

Анализ на металното съдържание на трансилвански талер на Сигизмунд Батори, отсечен през 1593 г., показва съдържание на следните метали: сребро – 96,47%, мед – 3,00%, олово – 0,48%, бисмут – 0,04%, желязо – 0,001%, злато – 0,001%, никел – 0,001% (Tătaru, 2013 – 2014, р. 157, #22). При многогълните трансилвански монети от един и два талера положението е приблизително същото, което не е учудващо, понеже са сечени по същия стандарт: сребро – 94,08 и 94,58%, мед – 4,89 и 4,43%, олово – 0,97 и 0,34%, желязо – 0,06 и 0,40% (Tătaru, 2013 – 2014, р. 157, #28, 29). Но трансилвански грош от 1612 г. с тегло от 1,20 г показва доста по-различна картина: сребро – 42,16%, мед – 56,72%, олово – 0,63%, цинк – 0,19%, антимон – 0,31%, желязо – 0,001%, злато – 0,001%, никел – 0,001%, бисмут – 0,001% (Tătaru, 2013 – 2014, р. 148, 157, #23). При други екземпляри съдържанието на мед не е чак толкова фрапиращо, но също е много високо – между 38,96 и 53,45%, докато сребърното съдържание се колебае между 45,90 и 60,23% (Tătaru, 2013 – 2014, р. 157, #24-27). В широки граници се колебае и сребърното съдържание при унгарските денари. Изследванията на монети на крал Лайош I (1373 – 1382) показват стойности между 63,89 и 91,77% сребро и между 6,77 и 33,81% мед (Tătaru, 2013 – 2014, р. 157: #30 – 40). При тези монети съдържанието на олово е по-високо от всички останали изследвани сребърни монети – между 0,99 и 3,77%. По-високо от обичайното е и съдържанието на злато – между 0,06 до цели 0,53% (Tătaru, 2013 – 2014, р. 157: #30 – 40), докато при почти всички останали изследвани монети съдържанието на злато е на границата на статистическата грешка – 0,001%. При една от монетите разминаването е по-значително, но тя е с неизвестни знаци на монетарите и е определена като „незаконна, нелегална“. Но дори и тук отклонението не е фрапиращо и монетата съдържа повече злато от обичайното за денарите, а металното ѝ съдържание е следното: сребро – 54,93%, мед – 43,11%, олово – 1,24%, злато – 0,53%, цинк – 0,18% (Tătaru, 2013 – 2014, #38). При следващите владетели среброто се увеличава или намалява. Например при кралица Мария (1386 – 1395) то е 90,08% (Tătaru, 2013 – 2014, #41); при Сигизмунд Люксембургски (1390 – 1427) – между 84,83 и 86,93% (Tătaru, 2013 – 2014, #42 – 45); при Матяш Корвин (1479 – 1485) – 92,40% (Tătaru, 2013 – 2014, #46). От този момент нататък очевидно унгарските денари са сечени от метал, добит от друг рудник, понеже останалите регистрирани при анализа метали се различават съществено, а съдържанието на злато се понижава до 0,001% (Tătaru, 2013 – 2014, #46). Започва и понижение на сребърното съдържание, като при крал Владислав II (1500 – 1502) то е между 71,12 и 78,87% (Tătaru, 2013 – 2014, #47 – 48), а при Лайош II (1517 – 1526) – 68,80% (Tătaru, 2013 – 2014, #49). Тази тенденция се запазва и по време на хабсбургската власт, когато сребърното съдържание на денара се понижава до 63,02% през 1528 г. при Фердинанд I (1556 – 1564), а намалява и теглото на монетата до 0,50 г (Tătaru, 2013 – 2014, р. 153, 157, #50).

Трябва да се отбележи и още един факт. Недоброто познаване на отделните монетни номинали довежда изследователите до неверни изводи. Така например Елена Грозданова твърди, че при сключване на втори или трети брак се заплаща значително по-малка църков-

на такса, и счита, че съществува стимулиране или поне улесняване на вторите и третите бракове (Grozdanova, 1989, p. 660). Тя цитира следното свидетелство на саксонския пътешественик Георг фон Найчиц, преминал през нашите земи през 1631 г.: „ако един християнин се ожени за първи път, трябва да даде 30 аспри... ожени ли се втори път и вземе мома, плаща 12 сребърни крони, а ако вземе вдовица – 6 сребърни крони“ (Grozdanova, 1989, p. 660). Очевидно авторката смесва „аспри“ (т.е. акчета) и „крони“ – по всяка вероятност талери, но объркването ѝ е само частично и малко по-долу тя привежда други много по-реални данни за размера на тези суми (Grozdanova, 1989, p. 660).

Не ни е известно до този момент да има конкретни изследвания на металното съдържание на европейски монети, произхождащи от територията на днешна България. Но такава има например на нидерландски лъовенталери от други страни, а тези монети са сред най-разпространените в нашите земи през XVI – XVII в., а и по-късно. През 2017 г. е публикувано мащабно изследване (Gentelli, 2017) на 399 сребърни монети (основно нидерландски), произхождащи от потънали през XVII и първите години на XVIII в. край западните брегове на Австралия нидерландски кораби, сред чиито останки са извадени няколко сандъка със сребърни монети. Значителна част от тези няколко хиляди монети са публикувани (Wilson, 1977, pp. 293 – 339). Важното в случая е, че част от тях принадлежат към типове, добре познати и широко разпространени по територията на днешна България – лъовенталери от различни провинции и градове, рийксталери, арендсталери и др. Именно по тази причина тези изследвания на монетния материал са от изключителна важност. Изследването показва, че съвпадението по метално съдържание при повечето от подложените на анализ сребърни монети е почти 99%, но са регистрирани и съществени различия (Gentelli, 2017, p. 130). Възможно е те да се дължат не само на различни източници на метала, но и на смесването на метали, добити от различни рудници. Към подобен извод насочва изследване на изотопите на оловото при сребърни монети от различни епохи, което позволява да се обединят източници на метал, най-общо с европейски произход (при средновековните европейски монети, като цяло) и с американски произход (предимно при испански монети от XVI – XVII в.) (Gentelli, 2017, pp. 132 – 135, Fig. 5.11, 5.12).

Сред изследваните монети се оказва, че при испанските, сечени както в самата Испания, така и в монетарници в Испанска Америка (*Перу*), се наблюдава почти пълно припокриване на металното им съдържание. Подобно, макар и не толкова голямо, се наблюдава и при сребърните нидерландски рийксталери и германски райхсталери, както и при други монети. Разлики в металното съдържание все пак са регистрирани, но те са относително слаби. При монетите, сечени в германските земи, се наблюдава по-високо съдържание на бисмут и натрий; при монетите от Нова Испания – по-високо съдържание на телур; тези, сечени в монетарниците в Испания и Перу, се характеризират с високото си съдържание на барий (Gentelli, 2017, pp. 119 – 120, Fig. 5.3, 5.4).

По отношение на металното си съдържание по-силно се отличават 132-те изследвани испански монети, сечени в Испания, Перу (монетарниците Лима, Потоси и Санта Фе) и Нова Испания (градовете Мексико и Гватемала). Монетите от Нова Испания се отличават с високо съдържание на телур, бисмут и паладий в сравнение с тези от Испания и Перу. От друга страна, тези от Испания са с по-високо съдържание на платина, хром и молибден. Монетите от Перу са с относително по-високо съдържание на елементи като барий,

калай, индий и антимон. Характерен момент е, че и при монетите, сечени в европейската част на Испания и в Нова Испания, се наблюдава сравнително по-високо съдържание на злато (Gentelli, 2017, pp. 120 – 121, Fig. 5.4). Среброто, използвано за сечене на монети в монетарницата на град Гватемала, се отличава от това на град Мексико с по-високото си съдържание на итрий (Gentelli, 2017, pp. 123 – 124, Fig. 5.7). Монетите, отсечени в испанското вицекралство Перу, също се отличават една от друга – тези, сечени в Лима, са с относително по-високо съдържание на елементи като берил и рений, докато при тези от Потоси се наблюдава по-голямо количество на нобий. Монетите, сечени в Санта Фе, се отличават най-съществено с относително по-високото си съдържание на металите злато, калций, кобалт, стронций, натрий, желязо и магнезий (Gentelli, 2017, pp. 126 – 127, Fig. 5.8). Сред изследваните 105 монети, сечени в Испания, са представени монетарниците в Магрид, Севиля, Сеговия и Кадиз. Анализът показва, че монетите от Кадиз и в по-малка степен от Магрид се характеризират с по-високо съдържание на платина и антимон, за разлика от останалите монети, сечени на други места в Испания. Монетите, сечени в Сеговия, се отличават с високото си съдържание на индий, а тези в Севиля – с ниобий, алуминий, стронций и хром (Gentelli, 2017, pp. 127 – 128, Fig. 5.9).

Още по-интересни са резултатите от изследването на 33 нидерландски монети (почти всички лъовенталери), които произхождат от различни провинции: Холандия, Гелдерланд, Утрехт, Западна Фризия и Зеландия. Изследването показва, че между тях има различия, вероятно дължащи се на различни източници на сребърната руда. Например при монетите, сечени в провинция Холандия, се наблюдава относително високо съдържание на живак, докато тези, сечени в Зеландия се характеризират с по-високо съдържание на магнезий и никел. Особено се отличават монетите на Гелдерланд с по-високото си съдържание на алуминий и рубидий (Gentelli, 2017, pp. 122 – 123).

От германските монети са изследвани 20 екземпляра, отсечени в свободните градове Любек и Нюрнберг, както и в Саксония. Оказва се, че сребърната продукция на тези три монетарници се отличава една от друга. Монетите на Любек са с по-високо съдържание на олово и злато в сравнение с тези на останалите изследвани германски екземпляри, както и с наличието на рубидий и платина. От друга страна, саксонските монети са с относително по-високо съдържание на селен, а нюрнбергските – на телур (Gentelli, 2017, pp. 128 – 130, Fig. 5.10).

Макар и за отделните сребърни монети да не са приведени данни за процентното съдържание на метали, то са дадени осреднени стойности, а именно: 94,9% сребро, 4,9% мед, 0,1% олово и 0,1% злато (Gentelli, 2017, p. 140, Tab. 5.3).

На друг тип изследване са подложени разядени монети, останки от такива или заготовки без монетен печат. Резултатите са следните: 97,0%, 93,6%, 96,6%, 95,39%, 93,86% сребро и 2,77%, 5,72%, 2,08%, 4,81%, 6,62% мед (Gentelli, 2017, p. 165, Tab. 6.1, 6.2, 6.3, 6.6). Изследванията позволяват със значителна доза вероятност да се изяснят източниците на сребро при различните корабокруширали кораби. Оказва се, че независимо че и трите кораба, които са нидерландски и са пътували от нидерландско пристанище до столицата на Нидерландска Индия – Батавия, са пренасяли сребърни монети с различен източник на метала (Gentelli, 2017, pp. 207 – 208).

5. Стойност и разменен курс на европейските монети в Османската империя през XV – XVII век

Съотношение между акчето и златните монети

Въз основа на османски извори и на сведения на чужди пътешественици може приблизително да се възстанови картината на различията между официалните и пазарните курсове през XV – XVII в. Между 1579 и 1583 г. официалният курс на златния султанî и райхсталера остава непроменен, съответно 60 и 40 акчета (Pfeiffer-Taş, 2010, р. 87, Tab. 1.2), а пазарните курсове се движат между 65 и 75 акчета за султанî и 50 – 55 акчета за райхсталер. През 1585 г. настъпва сериозна промяна и официалните курсове са вече съответно 108 и 63 акчета; от 1588 до 1617 г. те са вече почти неизменно 120 акчета за султанî и 70 – 80 акчета за райхсталер (Pfeiffer-Taş, 2010, р. 87, tab. 1.2).

Пазарният е доста по-динамичен и златната монета е със стойност най-често между 160 и 220 акчета (но достига 250 през 1600 г. в Анкара), а на райхсталера – 80 – 110 (но достига 150 – 160 акчета през 1600 г. отново в Анкара) (Pfeiffer-Taş, 2010, р. 87, Tab. 1.2). Съществуват и две сведения на венециански дипломатически представители за относително постоянен курс на акчето спрямо златните монети. Така например Антонио Ерицо през 1557 г. свидетелства, че един товар се равнява на 100 000 аспри или 2000 венециански златни дуката (Dimitrov, 1994, р. 42), т.е. един дукат е равен на 50 акчета (Naritonov, 1998, р. 168; Naritonov, 2018, р. 354). Няколко години по-късно от доклада на Даниели Барбариго (Dimitrov, 1994, р. 56) става ясно, че през 1564 г. един дукат се равнява вече на 60 акчета (при някои от изчисленията на венецианския посланик очевидно са допуснати грешки).

В периода между 1618 и около 1650 г., когато са проведени девалвационни реформи, според официалните разпореждания от 100 дирхама сребро се насичат 1000 акчета с номинално тегло от 0,31 г. През този период практически няма промяна в курса на основната османска парична единица, но въпреки това разменните курсове непрекъснато се променят. Но в приведената от Шефкет Памук таблица (Pamuk, 2000, р. 136, Tab. 8.2) на редица места очевидно се смесват официалните и пазарните курсове. От приведените данни става ясно, че между 1584 г. и 1669 г. от 100 дирхама сребро се отсичат вече не 450, а цели 1400 акчета, а теглото спада от 0,68 г на 0,23 г (Pamuk, 2000, р. 136, Tab. 8.2). Но също така личи, че стойността на акчето спрямо златната османска монета пада, без да има обективни основания за това. От приведените в таблицата данни се вижда, че от 150 акчета за златен султанî през 1618 г. се достигат стойности от 300 акчета през 1640 г., без да има изменение на теглото и сребърното съдържание на акчето. Единствено за периода 1669 – 1689 г. при номинални 1400 акчета от 100 дирхама, т.е. 0,23 г, разменният курс остава без промяна – 270 акчета за златен султанî (Pamuk, 2000, р. 136, Tab. 8.2).

Характерен момент според мен е намаляване на доверието и в османската златна монетна единица. Най-често се смята, че доверието в златния султанî е високо и той не е бил negliжиран, но на базата на данните, приведени от Шефкет Памук, може да се заключи, че венецианският златен дукат се е котира по-високо от златната османска монета, въпреки че имат еднакво тегло и златно съдържание (Pamuk, 2000, р. 136, Tab. 8.2; р. 144, Tab. 8.3). Така например през 1618 г. и двете златни монети са с еднаква стойност спрямо

акчето – 150, а след 1669 г. златният султани е с неизменен курс от 270 акчета, докато дука-
тът непрекъснато увеличава своя: 1672 г. – 300 акчета, а до 1698 г. – между 300 и 400 (Ратик,
2000 р. 144, Tab. 8.3).

Стойност на райхсталера

До отсичането на първите османски едри сребърни монети през 1687 г. само европейски-
те талери били наричани „грошове“. По всичко личи, че с названието „кямил грош“, което
се превежда като „пълнен, пълноценен грош“, е бил наричан райхсталерът, въпреки че Хрис-
то Харитонов посочва, че не е много ясно каква точно монета е наричана с този термин
(Haritонов, 1998, р. 97). Владимир Пенчев напълно основателно и логично смята, че става
въпрос именно за „хабсбургските имперски талери“ (Penchev, 2017, pp. 235, 236). Ние също не
се съмняваме, че с този термин се визира именно райхсталерът, още повече че в документи,
например касаещи събиране на данъци, ясно личи, че това е най-високостойността чужда
сребърна монета (Grozdanova, 2001, pp. 251 – 253, #114; pp. 253 – 254, #115).

През първата половина на XVI в. стойността на райхсталера се повишава бавно спрямо
акчето, а причина за това е девалвацията на последното. От писмени извори може да се
възстанови приблизителната последователност на тези промени. В немската „Хроника
на турските султани“ е отбелязано, че около 1530 – 1540 г. един „германски талер“ се рав-
нявал на 36 акчета (Рапова, 1980, р. 202). Ханс Дерншвам отбелязва, че на 2 август 1553 г. в
град Смедерево той и придружаващите го лица разменят талерите срещу 37 аспри единия
(Dernschwam, 1970, р. 22). През 1574 г. един талер се разменя вече за „40 аспри“, както свиде-
телства французинът Пиер Лескалоние (Tsvetkova, 1975, р. 158), а тази стойност се спомен-
ава и за годините след средата на XVI в. и в „Хроника на турските султани“: „останала
стойността на талера дълго време постоянно на 40 аспри“ (Рапова, 1980, р. 202).

Сред най-подробните чужди извори е немската „Хроника на турските султани“ от
1590 г., в която се съдържат много данни за употребяваните в Османската империя монети
(Рапова, 1980, pp. 201 – 205). В нея се посочват конкретни данни за разменния курс на различни
европейски монети спрямо османските акчета (наричани в нея „асперлини“). Така например
се посочва, че един „германски талер“ (т.е. райхсталер) е равен на 36 акчета около 1530 –
1540 г. (Рапова, 1980, pp. 201 – 202). Също така в Хрониката се съдържа сведение, че един злат-
тен „султанин гулден“ (т.е. османски султани) е равен на венецианския дукат и „се оценявал
по това време на 50 асперлини или един и половина германски талера“ (Рапова, 1980, р. 202).
Това сведение е изключително важно и чрез него могат да се обяснят редица различия в кур-
совеите на отделните номинали и, че те произтичат от факта, че в Османската империя
златните монети се ценят повече, отколкото в Западна Европа. В това съчинение се съ-
държат и сведения за инфлацията, девалвацията на акчето и промените в стойността на
талера и се отбелязва, че по-късно един талер се равнявал на 40 акчета, а златният дукат
– на 60, а непосредствено преди отпътуването на автора от Истанбул талерът станал
80 акчета (Рапова, 1980, р. 202). Авторът дава и изключително ценни сведения за курса на ев-
ропейските талери в различните османски територии. Той обяснява тези различия (според
това, което са му казали на място) с войната с Персия. В Истанбул венецианския дукат се
разменял за 90 акчета и вече не бил равен на османската златна монета, която била с някол-

ко акчета по-евтина (Рапова, 1980, р. 202). Авторът привежда сведения и за стойността на други европейски монети, циркулиращи в Османската империя, отбелязвайки, че 60 кройцера са равни на 50 акчета (Рапова, 1980, р. 202). Освен за Балканите в Хрониката се дават сведения и за други османски територии (Сирия, Египет), като се споменава, че един германски талер е фактически равностойностен на испанската монета от 8 реала, понеже и двете в Триполи (в тогавашна Османска Сирия) се разменят за 45 медини, докато венецианският дукал бил равен на цели 73 и дори 75 медини (Рапова, 1980, р. 204).

Важни данни могат да се извлекат и от запазените еврейски писмени извори, от които може да се извлече и информация за промените в стойността на османското акче, както и за други монети, които са обрщение по онова време. В тях се коментират например въпроси като: обезценяването на акчето, повишаването на обменните курсове на монетата „гросус“ (очевидно райхсталерът) и др. В документите се посочва също така и наличието на фалшиви акчета и на орязани монети. Отразени са също така и споровете между търговците, във връзка с обезценяването на основната османска монета (Рапауотов, 1989, pp. 36 – 37).

Характерно е, че най-високите стойности са на границата между XVI и XVII в. Не е изключено именно около 1600 г. да се е създала своеобразна паника сред част от населението, или по-скоро сред търговци и сарафи поради официалната промяна на параметрите на акчето – теглото му било намалено на 0,32 г, независимо че сребърното му съдържание остава почти непроменено. И понеже последното е практически почти равно на това на райхсталера, то официалният курс от 70 – 80 акчета се явява занижен спрямо действителното съотношение между двете монети, докато пък пазарният е доста завишен. Така при съотношение от 80 акчета с номинално тегло от 0,32 г за райхсталер се получава, че той трябва да тежи 25,6 г, което е по-ниско от реалното му тегло. От друга страна, разменният неофициален курс още повече се отдалечава от действителното състояние и съотношение от 110 и дори 150 акчета през 1600 г. е всъщност една твърде завишена стойност. В първия случай райхсталерът би трябвало да тежи цели 35,2 г, а във втория – напълно нереалните 48 г! Възможните обяснения за подобна ситуация (ако не става въпрос за някаква неволна грешка) са по всяка вероятност свързани с огромно търсене на талери или силно спаднало доверие в нестабилната османска парична единица. Официалните курсове обаче са много по-близки, макар и слабо занижени, до реалното съотношение между тегло и сребърно съдържание на акчето спрямо райхсталера. Но вероятно пълното недоверие в акчето е подтиквало хората да обменят дори и при недотам изгодни курсове османските монети за европейски, опасявайки се от нови девалвации.

Множество сведения за стойността на различни монети се съдържат в сметководната книга на дубровнишкия търговец Бенедето Марино ди Рести (1555 – 1611), който през 1578 г. пристига в София, където живее дълги години и извършва търговски операции с редица селища на Балканския полуостров, но най-вече по българските земи. Сметководната му книга съдържа данни за периода 1590 – 1605 г. и в нея се съдържат имената на около 600 човека, сред които и много българи, с които той имал търговски взаимоотношения. Тази книга свидетелства, че през 1599 – 1602 г. райхсталерът е равен на 100 – 110 акчета (Ретгов, 2006). Книгата съдържа сведения за крупни търговски сделки с българи от различни краища на страната. Отбелязано е, че двама души от Оряховица и Мъглиж трябва да заплатят за

купени от тях биволски и говежди кожи общо 75 500 акчета (Petrov, 2006, pp. 506, 564, 566) – значителна за времето си сума.

От българските изследователи през последните години най-обстоятелен е Владимир Пенчев (Penchev, 2017, pp. 201 – 260). С тези писмени извори трябва много да се внимава. Например според известие в *„една османска историческа летопис за времето на султан Селим I (1512 – 1520)“* излиза, че „саде грошът“ струвал 35 акчета (Penchev, 2017, p. 235, който цитира Ihschiev, 1911, p. 156, но не става ясно откъде Ихчиев е почерпил сведенията). Отбелязаният „саде грош“ без съмнение е нидерландският лъовенталер, а не райхсталера. Още повече че названието „саде грош“ не означава „обикновен грош“, а произлиза от арабската дума „еседи“ (асади, асад), т.е. лъв. Но първите лъовенталери са отсечени чак през 1575 г. и по времето на султан Селим I (1512 – 1520) няма как да се споменава за тях. От публикациите не става ясно дали и къде е публикуван текстът на въпросната хроника, така че на този етап нищо повече не може да се каже. Възможно е и друго обяснение (ако сведенията в хрониката са достоверни) – става въпрос за райхсталерите, понеже курс от 35 акчета около 1512 – 1520 г. е напълно реален. Това се потвърждава от сведенията на германската *„Хроника на турските султани“*, в която се казва, че около 1530 – 1540 г. германският талер се равнява на 36 аспри (Rapova, 1980, p. 202; Penchev, 2017, p. 235).

Разликата между официалния и пазарния курс на райхсталерите тогава вероятно не е значителна, ако изобщо има такава, но на базата на съществуващите данни категоричен извод не би могъл да се направи. Очевидно преди кризата от 1585 г. покачването на курса на райхсталера е плавно и общо взето слабо – по около едно акче на десетилетие (и дори повече). Това проличава от сведенията в дневника на Ханс Дерншвам за пътуването му до Истанбул през 1553 – 1555 г., който отбелязва, че в Смедерево през 1553 г. *„разменихме талерите срещу 37 аспри“* (Dernschwam, 1970, p. 22, вж. също: Penchev, 2017, p. 235). Пиер Лескалопи свидетелства, че през 1574 г. талерите *„струват 40 аспри“* (Tsvetkova, 1975, p. 158; Penchev, 2017, p. 235). Такава е била и стойността им не само тогава, както може да се съди от известията в споменатата анонимна германска хроника от 1590 г., където е отбелязано, че *„останала стойността на талера дълго време постоянно на 40 аспри“* (Rapova, 1980, p. 202; Penchev, 2017, p. 235).

След разразяването на кризата след 1585 г. повишението вече е много по-значително. В *„Хроника на турските султани“* се казва, че един *„германски райхсталер от 72 кройцера“* е равен на 60 аспри, а няколко години след това *„един талер стана 80 аспри“* (Rapova, 1980, p. 202; Penchev, 2017, p. 235). От сметководната книга на Бенедето Марино ди Рести става ясно, че през 1599 – 1602 г. райхсталерът е равен на 100 – 110 акчета (Petrov, 2006; Penchev, 2017, p. 236). Възможно е именно тогава да са въведени от османските власти занижени официални курсове, които се използват например при заплащане на данъци и такси (Vinaver, 1970, p. 66; Penchev, 2017, p. 236). Този курс около 1600 г. е 80 акчета за райхсталер (Vinaver, 1970, p. 66; Penchev, 2017, p. 236), който е доста по-нисък от пазарния с около 20 акчета. Разбира се, по този начин в османската хазна, както и у различни длъжностни лица, влизали напълно законно и официално значителни средства.

Османската държава се стреми да поддържа по-нисък от пазарния курс на райхсталера и през следващите десетилетия. Според някои изследователи почти през целия XVII в. властите чрез различни разпоредби се стремят да поддържат официален курс около 80 акчета за райхсталер (Mantran, 1962, p. 244; Penchev, 2017, p. 236) и дори още по-нисък. Така например

във ферман от 1617 г. се казва, че при събиране на данъците „кямил грошът“ трябва да се приравнява на 78 акчета (Penchev, 2017, р. 236). Очевидно тази мярка не е сработила и властта твърде скоро била принудена да повиши малко курса, понеже във ферман от 1620 г., отнасящ се за територията на Македония, курсът на райхсталера е вече 80 акчета (Vinaver, 1970, р. 147; Penchev, 2017, р. 236). В документи от 1656 г., визиращи събиране на данъци, отново официалният курс е 78 акчета за „кямил грош“ (Grozdanova, 2001, pp. 252, 254).

При опита да разграничим наличните до момента данни от различно естество за изменението в официалните и пазарните курсове на райхсталера спрямо акчето, достигнахме до следните изводи. Райхсталерите навлизат доста бързо на територията на Османската империя и в това отношение ситуацията е аналогична на тази в християнската част на Европа. Може да се предположи, че преди кризата от 1585 г. няма съществени различия (или няма изобщо) между официален и разменен курс. Едва ли може да има съмнение, че това се дължи на относително стабилното по това време акче. Покачването е слабо и се равнява приблизително на по-малко от едно акче на десетилетие – от 35 през 1520 г. до 40 през 1574 г. След 1585 г. курсът се покачва рязко и през 1590 г. достига 80 акчета за райхсталер. Именно на това равнище османската власт се опитва да задържи официалния курс през следващите няколко десетилетия, въпреки девалвацията на акчето. Това е излязло в ущърб на данъкоплатците, притежаващи талери и предпочитащи да плащат налозите си в чужди монети. Към тази категория могат да се причислят най-вече търговците, но също така и най-разнообразни производители, продаващи продукция на чуждия пазар, или такива, които пласират стоката си на европейски търговци, посещаващи Османската империя. Властта задържа официалния курс на райхсталера на 80 акчета, без да се съобразява със скачането на пазарния. През 1617 г. дори се опитва да намали фиксирания курс на 78 акчета – мярка, която в крайна сметка очевидно се оказва неуспешна, и три години след това, през 1620 г., той отново е върнат на 80 акчета. Данни за същия курс са известни и от 1627 и 1641 г., но не е известно докога администрацията използва тези стойности.

Пазарните курсове са по-динамични от официалните, въпреки че се наблюдава тенденция на изменение и в двете посоки. Официалният курс от 80 акчета за райхсталер през 1590 и 1600 г. контрастира с пазарния от 100 – 110, засвидетелстван през 1599 г. За 1627 г. са известни данни за непроменен официален курс от 80 акчета, докато пазарният се движи между 113 и 130 акчета в периода 1622 – 1664 г. Наблюдава се и друга, напълно логична тенденция – на различни места в Османската империя курсът не е еднакъв. Най-много данни за съхранени за 1622 г., когато в София райхсталерът е със стойност от 113 акчета, в Нови пазар е 130, а в Истанбул – 120. По-високи стойности са засвидетелствани за 70-те – 80-те години на XVII в., когато курсът достига 140 – 180 акчета. Съхранени са данни и за по-ниски пазарни курсове със стойности от 100 – 110 акчета през 1630, 1634, 1644 и 1650 г. (Penchev, 2017, р. 236). Тези различия вероятно са свързани с периоди на по-засилено и по-слабо търсене и предлагане или с временно успокояване на икономическата обстановка поради относителна стабилизация на акчето при султаните Мурад IV (1623 – 1640) и Ибрахим I (1640 – 1648).

Стойност на испанските 8-реалови монети

Испанските 8-реалови монети навлизат масово по османските пазари относително къс-

но в сравнение с райхсталерите и лъовенталерите. По-широкото им разпространение е през първите десетилетия на XVII в. (Vinaver, 1970, p. 150; Penchev, 2017, pp. 239 – 240). В Османската империя тези монети са известни с названието „риял гуруш“ (Ратук, 2000, p. 105, n. 58, p. 144, Tab. 8.3) или пиастр (Vinaver, 1970, p. 142; Penchev, 2017, p. 239). Владимир Пенчев счита, че първото споменаване на думата „реал“ е през 1592 г. в сметководната книга на Бенедето Марино ди Рести (Penchev, 2017, p. 240; Petrov, 2006, p. 20).

Разлики между официалните и пазарните курсове се наблюдават и при 8-реаловите монети, въпреки че в някои от изворите се дават еднакви стойности на техния курс спрямо акчето и райхсталера. Коментираната малко по-горе немска анонимна хроника и сметководната книга на Бенедето ди Рести индиректно свидетелстват, че испанските 8-реалови монети имат същата стойност като райхсталерите, и то не само в Османската империя, а и на други места, например в Дубровник. В книгата на Ди Рести се съдържа следното сведение за 1592 г.: „талери и реали по 36 [дубровнишки] гроша единия“ (Petrov, 2006, p. 20). Други дубровнишки търговци в сведения за 30-те – 50-те години на XVII в. споменават за „талери или реали“, както и за „талери, т.е. реали“ (Vinaver, 1970, p. 151; Penchev, 2017, p. 240).

Други извори свидетелстват пък за различен, макар и близък курс. Във френско известие за официалния курс в Османската империя се посочва, че през 1657 г. „*кесарският австрийски реал струвал по 82 аспри, а испанският реал – по 80 аспри*“ (Vinaver, 1970, p. 150, n. 71; Penchev, 2017, p. 240). Същият официален курс от 80 акчета за испанска 8-реалова монета посочва и френският пътешественик Жувен д'Рошфор за 1676 г. (Vinaver, 1970, p. 161; Penchev, 2017, p. 240). През същата година в Истанбул испанската монета от 8 реала се разменя вече за 125 акчета (Vinaver, 1970, pp. 154, 160, 162; Penchev, 2017, p. 240), при курс от 120 през 1664 г. (Vinaver, 1970, p. 154; Penchev, 2017, p. 240). В първия случай става въпрос за официален, а в другите за пазарен курс.

В някои писмени известия се срещат и допълнителни уточнения. През 1670 г. в Истанбул сред чуждите сребърни монети най-често се срещали „*холандските арслани*“ и „*пиастрите*“, като „*севилските*“ и „*мексиканските пиастри*“ стрували с около 10% по-скъпо в сравнение с лъовенталерите, които по това време се оценявали на 90 – 100 акчета (Vinaver, 1970, p. 160; Penchev, 2017, p. 240).

Шефкет Памук невинаги прави разлика между официални и пазарни курсове, което предизвиква объркване и невярна представа за непрекъсната промяна нагоре или надолу, като не става ясно какви данни е използвал. При сравняването на цифрите в различните графи може да се предположи, че до 1585 г. курсът е относително стабилен и се движи между 40 – 50 акчета. През 1588 г. той вече е 80, т.е. колкото и на райхсталера. Ако са достоверни стойностите за 1512 г., то испанските 8 реала са били по-високо оценявани от райхсталерите. През 1588 г. официалният курс, изглежда, е еднакъв с този на имперските талери – 80 акчета. Османските власти се опитват да задържат курса на 80 акчета и през 1651 г. под страх от смъртно наказание те разпореждат реалите да не се разменят за повече от 80 акчета (Vinaver, 1970, p. 161; Penchev, 2017, p. 240).

В същото време, пазарните курсове най-често се движат между 100 и 130 акчета за периода 1618 – 1683 г., но са засвидетелствани и значително по-високи, като например 120 – 150 за 1622 г. и 170 – 320 за 1624 г. И при испанските 8-реалови монети разликите между официален и пазарен курс се появяват след кризата от 1585 г. Италианският икономист

Монтанари (1633 – 1687) около 1680 г. свидетелства, че в Османската империя доминират испанските реалти (Vinaver, 1970, р. 164; Penchev, 2017, р. 240), за което има и други известия за доминиране на „пиастри“ и „леони“ (Vinaver, 1970, р. 264; Penchev, 2017, р. 240).

Стойност на нидерландския лъовенталер

Различният курс на лъовенталера спрямо райхсталера е напълно закономерен. Райхсталерът в Нидерландия се равнява на 60 стуйвера, а лъовенталерът – на 48. Подобно е съотношението (с незначително отклонение) и при официалния курс в Османската империя, където стойността на лъовенталера е 60 срещу 82 акчета за райхсталер. Официалният курс на лъовенталера по-късно е променен от 60 акчета (Ihchiev, 1911, р. 151; Penchev, 2017, р. 241) на 80, при 90 акчета за райхсталер през 1656 г. (Vinaver, 1970, р. 153; Penchev, 2017, р. 241). През 1670 г. в Истанбул нидерландският лъовенталер се разменя за 90 – 100 акчета (Vinaver, 1970, pp. 154, 160, 162; Penchev, 2017, р. 240). В балканските земи под османска власт пазарната стойност на лъовенталерите се движи през годините, както следва: 1673 – 120 акчета; 1679 – 175; 1681 – 180; 1685 – 190 акчета (Vinaver, 1970, р. 162; Penchev, 2017, р. 241). В края на XVII в. един венециански златен дука̀т е равен на 2,5 лъовенталера (Vinaver, 1970, р. 264; Penchev, 2017, р. 241). Курсът се запазил почти непроменен и в началото на XVIII в. е между 90 и 120 акчета за лъовенталер (Vinaver, 1970, р. 265; Penchev, 2017, р. 241).

В литературата се срещат и обърквания, особено в по-старите публикации. Диаманди Ихчиев, повторен от Любен Беров, посочва, че курсът на стария български грош с образ на лъв през 1392 г. е бил 40 акчета (Ihchiev, 1911, р. 156; Berov, 1976, р. 38, п. 3). Интересно защо това абсурдно твърдение (да не говорим, че не става ясно какъв е този грош с образ на лъв от 1392 г., т.е. от последните години на средновековна България) е оставено без анализ, още повече че Беров посочва, че теглото на българските грошове най-често е максимум 1,65 г (Berov, 1976, р. 38, п. 3). Какво теоретично тегло би трябвало да има акчето при посоченото съотношение 1:40! Очевидно тук става въпрос за сериозно объркване и Ихчиев всъщност визира не някакъв митичен български грош с лъв, а нидерландския лъовенталер, посочвайки курса му от края на XVI в. спрямо османското акче. Малко по-долу у Беров объркването е пълно и трудно може да се каже какви точно конкретни монети визира авторът (Berov, 1976, р. 38, п. 4).

В османска историческа хроника, отнасяща се за времето на султан Селим I (1512 – 1520), се споменава, че един „саде грош“ (по-правилно е да се нарича „еседи/еседъ грош“ или „еседи/еседъ куруш“) е равен на 35 акчета (Ihchiev, 1911, р. 156). По всичко изглежда, че „еседи грош“ и „саде грош“ са две означения на една и съща монета, позната и като „арсланлъ куруш“, т.е. без съмнение нидерландския лъовенталер. В тезкере от 1626 – 1628, отнасящо се за събиране на данък в град Трабзон (Мала Азия), се споменава, че един „еседи грош“ е равен на 68 акчета, докато един „камил грош“ е 78, при стойност на алтъна от 118 акчета (Darling, 1996, р. 187). Съвсем същите стойности има и в документи за събиране на данъци от 1656 г. (Grozdanova, 2001, pp. 252, 254). В документ от 1654 г. виждаме следните стойности: еседи грош от 70 акчета и ялънда куруш е 80 (Belin, 1999, pp. 119 – 120, п. 7), но за съжаление, идентифицирането на местните народни названия на някои монети невинаги е надеждно. Обаче едва ли може да има съмнение, че „еседи гуруш“ е именно лъовенталерът, както правилно отбелязва Влади-

мир Пенчев (Penchev, 2017, р. 241), позовавайки се на сигурни известия в султанска разпорежба от 1721 г. до управителя на София, в която се описват курсовете на различни монети, познати в Османската империя, сред които е „еседи или арслани гуруш“ (Ihchiev, 1911, р. 206; Penchev, 2017, р. 241). Този документ свидетелства, че и през 1721 г. лъовенталерът е сред най-разпространените и широко използвани чужди сребърни монети в Османската империя, въпреки че сеченето му е прекратено още към края на XVII в., а за последен път се появява в провинция Западна Фризия през 1713 г. (Verkade, 1848, #66.4; Delmonte, 1967, #836).

В някои данъчни документи събраните суми в акчета са преизчислени в лъовенталери („еседи грошове“). Така например в опис на постъпленията от данъка джизие от вакъфска рая в района на Пловдив от 1686 – 1687 г. се посочва, че са събрани 11 237 773 акчета, която сума е пресметната като 9364 $\frac{1}{2}$ „еседи гроша“ и 33 пари (Grozdanova, 2001, р. 417, #199). Това показва, че официалният курс тогава е 120 акчета за лъовенталер. Документът свидетелства също така и за официално преизчисление на данъка в чужди сребърни монети (лъовенталери). Нидерландските лъовенталери са сред най-предпочитаните монети от българите (наричани са „левове“) през XVII в. Пътешественикът Джовани Беноля, преминал през нашите земи през 1682 – 1683 г., отбелязва, че между Белград и София се забавил, понеже българските каруцари поискали да им се заплати не с какво да е, а само с точно определени монети – „холандски левчета“, „золоте“ и „паран“ (Yonov, 1986, pp. 174 – 175).

Стойност на сребърните флорини (гулдени) от 28 щубера (стуйвера)

Монетите, наречени от Джовани Беноля в пасажа малко по-горе „золоте“, са западноевропейските сребърни флорини или гулдени от 28 стуйвера (*щубера*), известни от изворите като „iselotte“ (Vinaver, 1970, р. 154; Penchev, 2017, pp. 241 – 242). Тяхната стойност е приблизително равна на $\frac{3}{4}$ от лъовенталера, както личи от анализа на теглото и сребърното им съдържание и както основателно считат някои изследователи (Vinaver, 1970, pp. 160, 267; Penchev, 2017, р. 242). Първоначално официалната стойност на флорините, поне около средата на XVII в., е 38 акчета, както личи от два данъчни документа от 1656 г. (Grozdanova, 2001, pp. 252, 254). Според други изследователи официалният им курс през голяма част от XVII в. е около 60 акчета, а пазарният – около 70 – 80 (Vinaver, 1970, pp. 154 – 155, 161, 164; Penchev, 2017, р. 242).

Шефкет Памук отбелязва, че монетата „исолете“ е полска и е равнозначна на златата (авторът използва турското название на златата, която всъщност по онова време все още не се е появила като действителна монета) (Pamuk, 2000, р. 144, Tab. 8.3). Вероятно той се е объркал от съществуващата през XVIII в. османска сребърна монета золота, но нейният курс по никакъв начин не би могъл да се свърже с посочените в таблицата стойности за посочените години. Освен това полските монети от този период са почти изключително от два номинала – 3 гроша и $\frac{1}{4}$ талер.

6. Фалшиви монети в българските земи през XV – XVII век

От българските земи под османска власт са известни фалшиви монети (тогавашни фалшификати) на циркулирали през XV – XVII в. османски и европейски екземпляри. Отговорът на въпроса къде и от кого са сечени тези неофициални монети, е дискуссионен.

Краят на XVI и началото на XVII в. е време, когато се появяват многобройни „неофициални“ акчета. Изследователите най-често ги приемат за тогавашни фалшификати, като първата засвидетелствана такава монета е още от времето на султан Баязид I (1389 – 1402) – с размера и теглото на нормално акче, но с ядро от мед и тънко сребърно покритие (Srećković, 1999, p. 41, Type A 1/I). Известни са и други фалшиви акчета (Schindel, 2007, pp. 100, 107, #158; Schindel, 2011b, pp. 443, 446, #60).

Известни са и екземпляри, за които трудно може да се каже дали са фалшиви, или се касе за нещо друго. В Бечинското съкровище (Западна Мала Азия) се съдържат 1153 монети, които са определени от австрийския нумизмат Николаус Шиндел като „варваризирани акчета“, и макар че сред тях се срещат 301 фурета, най-често тези монети имат сребърно съдържание като официалните акчета (Schindel, 2011a, p. 18). Известни са обаче и цели монетни съкровища, изцяло съставени от фалшиви акчета. Върху едно от тях, с отбелязана монетарницата на град София, е отпечатана абсурдната година 0 от Хиджра! Освен това самата монета е комбинация между аверсен и реверсен печат на два различни типа акчета (Schindel, 2011a, p. 19, #6). Шиндел предполага, че най-вероятно тези фалшиви акчета са сечени на територията на днешна България, и по-точно във или в околностите на София (Schindel, 2011a, p. 19). На базата на някои колективни находки (Vilcu, 2005, pp. 191 – 202) и единични екземпляри (Srećković, 1999, pp. 38 – 40), произхождащи от Балканите, Шиндел счита, че и на други места в Румелия са били изработвани фалшиви акчета (Schindel, 2011a, p. 19). Това се потвърждава и от други находки.

Игор Лазаренко открива находка от отливки и калъпи за лее на фалшиви европейски сребърни монети. Предметите произхождат от землището на с. Старо Оряхово (Варненска област) и са открити случайно. Съхраняват се в нумизматичния фонд на РИМ – Варна (Lazarenko, 2020, p. 177). Както калъпите, така и отливките, са изработени от сплав, в която преобладава оловото. Лазаренко предполага, че негативните отпечатъци върху оловните калъпи са получени чрез притискане на истински монети върху по-мекото олово (Lazarenko, 2020, pp. 181 – 182). Тези предмети за нашите земи са изключително редки, не се срещат често и самите фалшификати. От територията на днешна Украйна са известни много повече подобни калъпи от глина и метал, изработени по подобен метод, както вероятно и тънки сребърни пластинки за фалшиви монети (Bojko-Gagarin, 2017, pp. 119 – 120, 205, 333, 343 – 344; Bojko-Gagarin, 2017, pp. 6 – 7). Лазаренко правилно отбелязва, че получените по този начин изображения са много по-качествени в сравнение с ново гравиране (Lazarenko, 2020, p. 182). Въз основа на датирането на оригиналните монети, за направата на фалшификати на които са предназначени калъпите, може да се заключи, че те са изработени най-рано през 1623 г. (Lazarenko, 2020, pp. 182 – 183). Подобна датировка имат и други подобни находки извън България (Bojko-Gagarin, 2017, pp. 6 – 7).

Данните за фалшиви монети от периода XV – XVII в. от територията на днешна България са оскъдни. Но в музеите със сигурност се съхраняват и непубликувани екземпляри. Сред откритите са: имитация на сребърна испанска монета от XVI в. (Dzhambov, 1990, pp. 129 – 132); имитативна или фалшива монета от типа на нидерландските льовенталери от 1660 г. (Krastev, 2015, p. 87); златен венециански дукат с прекалено ниско тегло от 2,28 г вместо 3,50 г (Krastev, 2015, p. 87); 2 фалшиви монети от 3 гроша на Реч Посполита от края на

XVI и нач. на XVII в. (Mitev, Georgiev, 2017a, p. 600); фалшив саксонски талер от XVI в. (Mitev, Georgiev, 2017b, pp. 146 – 148).

Повечето фалшиви монети са изработени с ядро от неблагороден метал (най-често мед) и тънко покритие от благороден (сребро или злато), както и с покритие, имитиращо благороден метал (Lazarenko, 2020, p. 184). При повечето монети това покритие е опадало, като например при два непубликувани екземпляра испански монети от 4 реала (едната от 1597 г., на другата годината не се чете), съхранявани в ИМ „Искра“ – Казанлък (инв. ном. 1620, 3704). Съществуват данни за наличието на монети, изцяло изработени от неблагороден метал (най-често калай с примеси), наподобяващ по цвят сребро. Такава монета (*непубликувана*) се съхранява във фонда на ИМ „Искра“ – Казанлък, но тя е от XVIII в. – испанска 8-реалова монета от 1793 г. със знака на монетарницата на Мексико, изработена от бяла лесно чуплива метална сплав (вероятно калаена) (ИН 3762). От Румъния (територията на бившето Княжество Молдова) е известно фалшиво акче от второто управление на султан Мехмед II (1451 – 1481) с годината 875 от Хиджра (Ciulavu, 2011 – 2012, p. 43, #6).

Лазаренко поставя и се опитва да отговори и на друг много важен въпрос: кой, къде и с каква цел е изработвал тези калъпи и фалшиви монети (Lazarenko, 2020, p. 184). Един от теоретичните варианти е те да са били изработвани в османските монетарници – например от несъвестни служители. Подобно предположение се натъква на цяла редица аргументи против: сравнително добрия контрол в монетарниците; значителните различия в технологията на отсичане на османските и фалшификатите на европейските монети и т.н. Съществува и друго предположение – че тези фалшификати са изработвани от европейци, пребиваващи на територията на Османската империя (Dzhambov, 1990, p. 132, n. 4; Mitev, Georgiev, 2017b, p. 147; Lazarenko, 2020, p. 184).

Лазаренко също така посочва, че откриването на калъпите и отливките във Варненско може би не е случайно, понеже именно Варна се сочи като място на производство на фалшиви капачета за териак в началото на XVII в. Той отбелязва също така, че монетовидните отливки от Старо Оряхово и оловните капачета за териак са сходни и очевидно са произвеждани по еднотипна или подобна технология (Lazarenko, 2020, p. 185). Митев и Георгиев, анализирайки фалшивия саксонски талер от с. Добриня (общ. Провадия), допускат два възможни варианта за постъпването на монетата в нашите земи: чрез търговия или произведена на място от чужденци (Mitev, Georgiev, 2017b, p. 147). Индиректно двамата изследователи посочват, че през османската епоха именно в гр. Провадия се намира една от най-значителните дубровнишки колонии, и без изрично да го заявяват, очевидно считат, че производството на фалшивата саксонска монета е свързано именно с дубровничани. Характерен момент е, че и другите две фалшиви монети (по-скоро имитации или варвариизати), публикувани от двамата автори (отново на сребърни монети, но този път на Реч Посполита) произхождат от същото с. Добриня (Mitev, Georgiev, 2017a, pp. 600, 603, #8, 9; Mitev, Georgiev, 2017b, p. 147).

Фалшифицирането на монети в българските земи под османска власт продължава и през следващите векове. Именно на такива монети е посветена първата статия по тази тематика на изтъкнатия шуменски нумизмат д-р Васил Хараланов – унгарски монети от 6 кройцера от 40-те години на XIX в. (Haralanov, 1976, pp. 31 – 35).

7. Европейски монети в българските земи през XVIII – XIX век (до 1878 г.)

След въвеждането и постепенното утвърждаване на османския куруш по пазарите, циркулацията на европейски монети не престава, въпреки че количеството им намалява значително в сравнение с предходния период. Картината на монетната циркулация обаче е вече коренно различна. Това е свързано с увеличаване количеството на османските сребърни монети от среден и едър номинал и с процеси в самите европейски страни.

Европейските сребърни монети, разглеждани в цялостност, широко разпространени в края на XVI и през XVII в. по територията на българските земи под османска власт, намаляват като количество. Променя се и съставът им по отношение на представените номинали и държави. Докато в предходните векове основната маса е съставена най-вече от сребърни едри и средни номинали и неголямо количество златни монети, използвани предимно при големите търговски операции, то в началото на XVIII в. се наблюдават съвсем други процеси. Причините за това са свързани и с монетосеченето в някои европейски страни, като засягат монети, широко пласирани в Османската империя. Така например в края на XVII и първите години на XVIII в. е прекратено сеченето на нидерландските лъовенталери. Действително, те продължават да се срещат в територията на съвременна България, но количеството им постоянно намалява. Ранните османски куруши в началото били наричани „еседи куруш“, т.е. лъвски куруш, което вероятно е свързано с по-старото название на нидерландските лъовенталери, като и стандартите им са близки. Вероятно това е предизвикало объркване и названието скоро било изоставено (Ратук, 2000, р. 160, п. 6). След намаляването на сребърното съдържание на сребърните монети от 3 гроша на Реч Посполита през 40-те години на XVII в. количеството на тези монети намалява значително, въпреки че те не изчезват напълно, понеже ги откриваме и в колективни находки чак до XIX в. (Krastev, 2012, pp. 423 – 443). Те обаче вече почти не играят никаква роля по пазарите на Османската империя в началото на XVIII в. Единствено испанските сребърни монети запазват своята роля и през периода XVIII – XIX в.

Сред причините за намаляване количествата на европейските монети е и сеченето на едри и средни по размер османски сребърни монети, които постепенно запълват „паричната празнина“, характерна за предходните векове. Така през 20-те години на XVIII в. османските монети куруш (*grosh*), злата и 20 пара били използвани за по-големи и средни транзакции, а тези от 1, 5 и 10 пара – при ежедневните разплащания (Schaendlinger, 1973, pp. 115 – 119; Sultan, 1977, pp. 213 – 239). По това време акчето вече се е превърнало в съвсем дребна монета, равно е на 1/3 от парата, оказва се с твърде ниска стойност дори и за ежедневни дребни разплащания и ролята му е поета от монетата пара (Ратук, 2000, р. 161). Например през първите десетилетия на XVIII в. дневната заплата на строителен работник в Истанбул е около 8 пара или 25 акчета (Ратук, 2000, р. 161, п. 10). Количеството на новите медни османски монети, отсечени вече по машинен метод, също се увеличава, въпреки че почти през целия XVIII в. силно доминират сребърните монети. Количеството на златните монети в обращение (османски и чужди) до началото на XIX в. също не е голямо. Османският златен султан е изоставен и е заменен с други златни монети през първите десетилетия на XVIII в. Стандартът им, близък до този на венецианския дукат, остава. През следващите десетилетия на XVIII в. до началото на XIX в. разнообразието сред османските златни монети е голямо (Krastev, 2017a, pp. 79 – 89).

63. Австрийска империя, Мария Терезия (1740 – 1780),
талер, 1759 г., 27,93 г, 40,4 мм

64. Кралство Испания, Карлос III (претендент:
1705 – 1714), 2 реала, 1710 г., 4,82 г, 26 мм

65. Белгийска конфедерация, провинция
Холандия, дукат,
1770 г., 3,47 г, 21,9 мм

66. Дубровнишка република, ректорски талер, 1768 г., 28,11 г, 41,4 мм

67. Кралство Сардиния, Карло Феличе
(1821 – 1831),
20 лири, 1828 г., 6,40 г, 21 мм

68. Френска империя, Наполеон III
(1852–1870),
20 франка, 1865 г., 6,42 г, 21 мм

69. Полша (под руска власт), Николай
II (1825–1855), 30 копейки / 2 злоти,
1835 г., 6,16 г

70. Мексиканска република, 8
реала, 1848 г., 27,03 г, 38,9 мм

Без да се впускаме в подробности, не можем да не направим кратък преглед на европейските монети, които се срещат в българските земи под османска власт през XVIII – XIX в. (до 1878 г.). Сред златните чужди монети по османските балкански пазари се наблюдава голямо разнообразие. През XVIII в. венецианските дукати остават сред най-разпространените и най-търсените монети, като това се запазва до края на съществуването на Венецианската република през 1797 г. Количеството на тези монети е значително и те се откриват в колективните находки и като единични екземпляри (Krastev, Ibrishimova-Petrova, 2015, pp. 101 – 117).

Сред другите златни монети, които се срещат в относително по-големи количества са нидерландските дукати, които присъстват в колективни находки или като единични екземпляри през XVIII и през първите десетилетия на XIX в. Златните дукати на австрийските Хабсбурги оформят картината на най-често срещаните монети от злато по това време.

През този период най-често срещани сред чуждите сребърни екземпляри са тези, които може да се обединят в голямата група на монетите на австрийските Хабсбурги, сечени в различни субекти на държавата: Ерцхерцогство Австрия, кралствата Чехия и Унгария и т.н. Най-големи количества талери и други номинали постъпват по нашите земи от времето на Мария Терезия (1740 – 1780). Показателен е и фактът, че нейните талери с отбелязана върху тях годината 1780 се секат дълго след смъртта ѝ в цяла редица монетарници. Разпространение получават и други по-дребни австрийски номинали от сребро и мед, като особено популярни са нископробните монети от 20 кройцера, наричани от населението „цванци“. Срещат се и монети от 3, 6, 10, 15 и т.н. кройцера, сечени в най-разнообразни монетарници на тази голяма държава.

Сред разпространените през този период монети са и различните испански номинали, сечени в редица монетарници в самата Испания и нейните колонии. Срещат се в по-малки количества също така и медни, сребърни и златни монети на италиански и германски държавици, както и на САЩ. Продължава и циркулацията на дубровнишките монети, но вече от големи сребърни номинали, като например различни видове талери (Krastev, 2016a, pp. 147 – 158).

Картината значително се променя през XIX в., когато по-масово навлизат френските златни монети, особено 20-франковите екземпляри на Наполеон III (1852 – 1870), станали известни с народното название „наполеони“. Наред с тях се срещат и цяла редица златни европейски монети, които, макар и да не получават широко разпространение, присъстват по пазарите на Османската империя. Сред тях са най-вече руските златни 5, 10 и 20 рубли, немските 10 и 20 марки, британските соверейни (лири, паунди) и $\frac{1}{2}$ соверейни и т.н.

Циркулацията на европейските сребърни монети през XIX в. също се променя значително, като отново водеща позиция имат австрийските и други хабсбургски монети от злато, сребро и мед. Като цяло сравнително често се срещат монети на редица държави, като справка в музейните фондове на няколко наши музея показва наличието на монети на няколко десетки държави, като: Гърция, Сърбия, Дания, Швеция, Полша под руска власт (Krastev, 2016b, pp. 34 – 37), Китай, Френски Индокитай, Британска Източна Африка, Южноафриканската република (държава на бурите), латиноамерикански държави, като Гватемала, Аржентина, Мексико и редица други. Срещат се дори монети на самостоятелни организации,

като например на Британската Източноиндийска компания (Krastev, 2017b, pp. 76 – 78) или частни издания, като например сечените в Лондон за нуждите на британски търговци монети за султаната Малака. Освобождението на България през 1878 г. заварва една изключително пъстра картина на монетната циркулация.

8. Колективни находки с монети от XV – XIX век от територията на България

8.1. Колективни монетни находки от XV – XVII век

Завладяването на България от османците, наред с промените в различни сфери, довело и до коренна промяна в монетната циркулация. Това е време на мащабна, доста бърза, но не и светкавична промяна в монетната циркулация на територията на днешна България. Количеството на османските сребърни и медни монети нараства значително, но стари български монети продължават да циркулират, както става ясно от няколко колективни находки. Подобно е положението и с някои чужди християнски (предимно византийски, влашки, молдовски и др.) и мюсюлмански (най-вече татарски и на тюркските малоазийски бейлици) монети. Докога циркулират тези номинали, характерни за монетната циркулация преди османското завоевание, е много трудно да се определи категорично на базата на известните до този момент находки. От друга страна, османски монети циркулират и преди османското завоевание на Балканите, и то не само във вече завладените земи. Допреди няколко десетилетия се е смятало, че османските монети навлизат в циркулация едва след това. Изследването на колективните находки постепенно дава напълно различна картина, която продължава да се изяснява и до днес.

От територията на днешна България са известни голям брой колективни находки с монети от XV – XVII в. Понеже те съдържат сребърни и по-рядко златни монети, често са наричани и съкровища. Периодът на укриване при някои от тях напуска рамките на тези векове. Общият брой на находките е 275. Голяма част от тях са разпръснати и е съхранена единствено съвсем кратка информация в бюлетините за колективните находки и в други публикации. Повечето от тях са безвъзвратно загубени за науката.

От тези находки само съобщени или споменати в публикации са 170. Тази пределно кратка и много често непотвърдена информация е прецитирана многократно от по-късни изследователи. Частично публикуваните находки, понякога с описания, но най-често без снимки и данни за монетите, са 49 на брой. 20 са частично публикуваните находки със снимки и данни, но само за част от монетите, най-често само за европейските. Цялостно публикуваните съкровища, със снимки и данни за всички монети са 33 на брой в България и още 2 на румънски език, отнасящи се до находки, съхранени в техни музеи, но произхождащи от територията на нашата страна. Непубликувана е само 1 находка.

По отношение на съдбата на находките, най-много са тези, съхранени в музей, без обаче да е възможно да се определи дали това са изцяло, или частично съхранени находки. Броят им е 167 в български музеи, плюс още 3 находки, които по различно време са били откраднати. Още 2 находки са съхранени в музеи в Румъния. Съхранените в частни сбирки (изцяло или частично) към времето на публикуването им са 4. Още 4 са в неизвестност, вероятно също

съхранени в частни колекции, поне доколкото може да се заключи въз основа на запазената в публикациите информация за тях. Със сигурност разпръснати или унищожени (най-често изрично е посочено, че са претопени) са 56 находки, част от тях със златни монети. Неизвестна е съдбата на 39 колективни монетни находки. За повечето от тях изрично е посочено, че са разпръснати, „разграбени“ от иманяри, но е напълно възможно впоследствие те да са попаднали в частни сбирки. Възможно е, разбира се, и да са разпръснати, особено османските акчета, за които е по-трудно да се намери добър пазар, освен златните, които често са били претопявани за направа на накити.

Важната информация, която може да бъде почерпена от колективните монетни находки, е свързана не само с чисто нумизматични изводи, а и с такива, свързани с икономическата, политическата, военната, търговската и т.н. дейности. Колективните монетни находки от периода началото на XV – края на XVII в. са обобщавани напълно или частично няколко пъти само през последните години (Teodosiev, 2017; Krastev, 2019, pp. 199 – 295; Krastev, 2022, pp. 7 – 191).

Като периоди, при монетните съкровища могат да се обособят няколко доста ясно различими в хронологично и типологично отношение етапа. Въпреки че рязко различима граница между тях е почти невъзможно да бъде поставена, различията в състава, големината и разпределението на находките в повечето случаи са доловими. В това отношение в периода XV – XVII в. се забелязват следните тенденции при укриването на колективните монетни находки.

1. Първи период. В нумизматично отношение не е възможно на този етап на изследванията да се открие периодът между завладяването на Търново и Видин и началото на междуособиците след битката при Анкара, т.е. 1395/1396 – 1402/1403 г. Към този период все пак почти със сигурност може да се отнесе само една находка – съкровището от с. Вресово (общ. Айтош, обл. Бургас), открито през 1935 г. и съдържащо най-малко 310 едри византийски сребърни монети (*ставратони*) и за което се счита, че е укрито скоро след или около 1396 г. (Penchev, 2024, pp. 95 – 97). Сигурно е обаче, че през този доста кратък в нумизматично отношение период се извършват сериозни промени в паричните потоци и монетната циркулация в източната част на Балканите. Това е времето на много бързо (макар и не пълно) изчезване на монетите на загиналата вече България и началото на сериозно доминиране на османските сребърни акчета и медни манъри.

2. Втори период. Находките с монети от времето на гражданската война в Османската империя (1402 – 1413), от управлението Мехмед I като султан (1413 – 1421) до периода на походите на Владислав Варненчик през 1443 – 1444 г., притежават редица характерни особености. През този период продължават да циркулират масово монети на по-стари османски владетели, като Мурад I (1362 – 1389) и Баязид I (1389 – 1402), и в ограничени количества византийски монети на последните императори от династията на Палеолозите, влашки сребърни монети на Мирча I (1386 – 1394; 1397 – 1418), както и български от царете Иван Александър (1331 – 1371), Иван Срацимир (1356 – 1396) и Иван Шишман (1371 – 1395). Много е трудно да се определи със сигурност докога те са в циркулация, но определено присъстват в находки от 20-те – 30-те години на XV в., като например в голямата находка от Плевен („Затвора“), открита през 2018 г. Тя съдържа няколко хиляди сребърни монети с общо тегло 8,345 kg, почти всички османски акчета, но сред тях и сребърни български грошове на цар

Иван Шишман (Krastev & col., 2023, pp. 17 – 31). Находките с монети от тези години притежават и други специфики. Някои от тях съдържат, наред с османските, и други ислямски монети, например на тюркски бейлици от Мала Азия (например на бейлика Караман), като пример за това е голямото съкровище от с. Маломир (общ. Ямбол), открито през 1935 г. (Penchev, 2006, pp. 239 – 258). Още няколко относително големи находки могат да се отнесат към този период: съкровището от с. Лъка (общ. Поморие, обл. Бургас) (Krastev, 2014, pp. 486 – 510), гр. Никопол (обл. Плевен) (Krastev, 2020, pp. 17 – 30), с. Нисово (общ. Иваново, обл. Русе) (Velikov, 2024, pp. 362 – 378). Колективните и единичните находки с ранни османски монети са обобщени в обширната студия на Лъчезар Лазаров, издадена след смъртта му (Lazarov, 2021, pp. 25 – 120). Други две съкровища, които вероятно са заровени по време на кръстоносните походи от 40-те години на XV век, са съставени от татаро-генуезки аспри на гр. Кафа (Lazarov, 2004d, pp. 374 – 375; Vilcu, 2006, pp. 165 – 196). Находките от този период съдържат почти изцяло сребърни монети – османски и чужди. Изключение от това правило е само едно от съкровищата от Никопол, в което се съдържа само една-единствена златна монета.

3. Трети период. Началото на този продължителен период се свързва най-общо с времето на първото управление на султан Мехмед II (1444 – 1446) и второто управление на султан Мурад II (1446 – 1451). Той се характеризира с масирана експанзия на османските монети и тук могат да бъдат открити два подпериода, свързани с времето преди и след началото на османското златно монетосечене през 1477 г. Краят му е също добре открит, въпреки че и тук промените продължават с години и не може да се говори за акт, а по-скоро за процес. Едно е сигурно – началото на голямата икономическа, фискална и т.н. криза от 1585 г. има много дълбоки последици и отражение и по отношение на монетната циркулация. По време на този трети период обаче се наблюдава относителна стабилност на османската монетна система и колективните находки от този доста продължителен период често са съставени единствено от османски монети, особено тези, съдържащи сребърни, а чуждите са предимно златни венециански дукати. Освен това количеството на находките и монетите в тях намалява, което по всяка вероятност е свързано с относителната стабилност в икономическо, военно и политическо отношение. Това не означава, че количеството на парите намалява, а че не е имало нужда те да бъдат укривани вследствие на опасности от личен или военен характер. Като пример за характерна находка от това време бихме посочили тази от с. Оброчище (общ. Балчик, обл. Добрич), която съдържа 3 златни: 2 на Сюлейман I (1520 – 1566) и 1 венециански дукат на дожа Франческо Вениер (1554 – 1556); 44 сребърни монети, от които 43 османски на Сюлейман I (1520 – 1566) и силно изтрита руска копейка, вероятно сечена преди Иван III (1462 – 1505) (Teodosiev, 2017, p. 219).

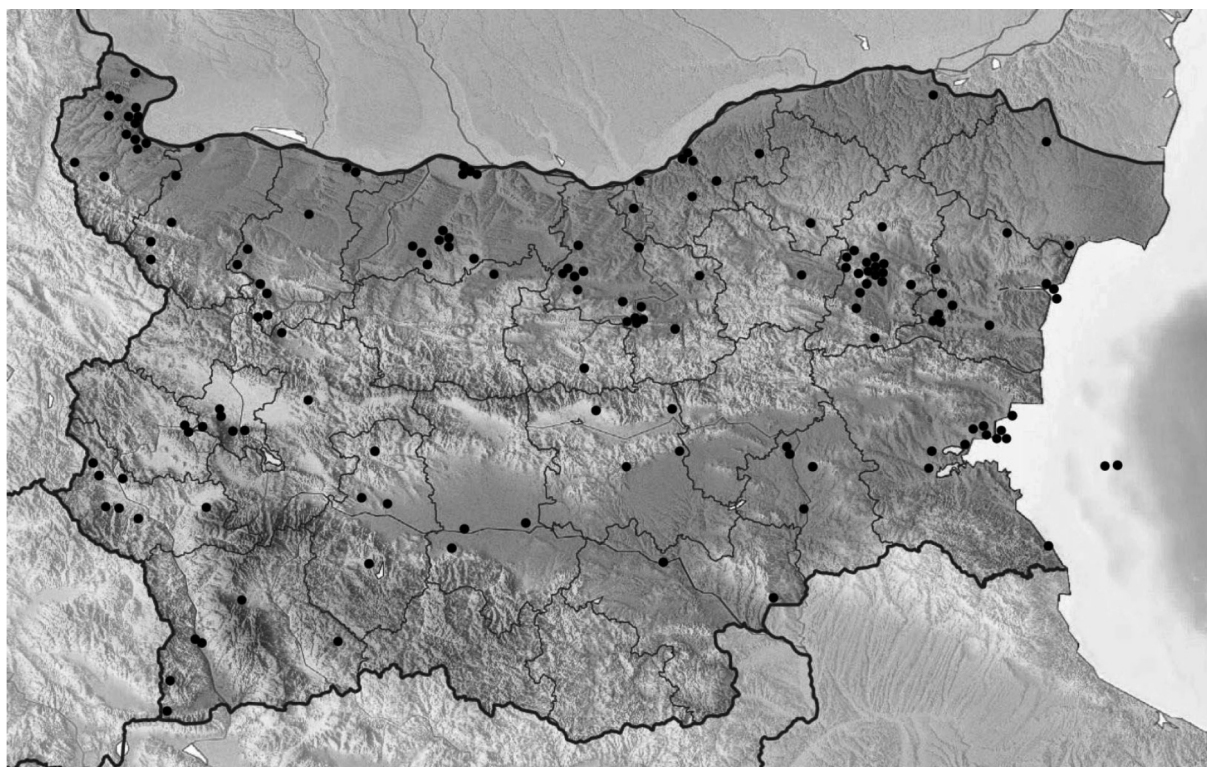
4. Четвъртият период се характеризира със значително количество колективни монетни находки. Той обхваща времето от началото на голямата криза през 1585 г. до въвеждането и утвърждаването на новата едра сребърна османска монета куруш и свързаните с нея реформи през последното десетилетие на XVII в. Това е период на политическа, икономическа, фискална и т.н. криза, характеризиращ се с цяла редица особености, които вече са проучени по отношение на монетната циркулация в българските земи под османска власт (Krastev, 2015). Всъщност от този период са по-голямата част от съкровищата. Често те съдържат стотици и хиляди монети – османски и европейски. Находките са най-вече със

сребърни монети, а тези, съставени или съдържащи златни монети, са единици. Само няколко са и колективните находки с медни монети. Последното е обяснимо, имайки предвид, че се трезорират предимно по-високостойностни парични знаци, факт, характерен за почти всички епохи. Известни са находки, в които не се съдържа нито една османска монета. За съжаление, много малка част от съкровищата са изцяло публикувани. По отношение на монетната циркулация, периодът се характеризира със силна девалвация на сребърното акче, почти пълно изчезване на медните мангъри, масирано навлизане на европейски сребърни и златни монети, възможност за плащане на държавни данъци и такси с чужди монети и т.н. Сред по-важните находки са тези от София („Министерски съвет“), бившето с. Биримирци (днес квартал „Бенковски“ на София), с. Ръждавица (общ. Кюстендил), с. Дъбравино (общ. Долен чифлик, обл. Варна), гр. Белица (обл. Благоевград), с. Енина (общ. Казанлък, обл. Стара Загора) и гр. Ахтопол (обл. Бургас) (по-подробно вж.; Krastev, 2022, pp. 7 – 10, 11 – 13, 15 – 18, 52 – 56, 58 – 59, 113, 117 – 122). Информация за състава на тези находки е дадена в таблица № 1.

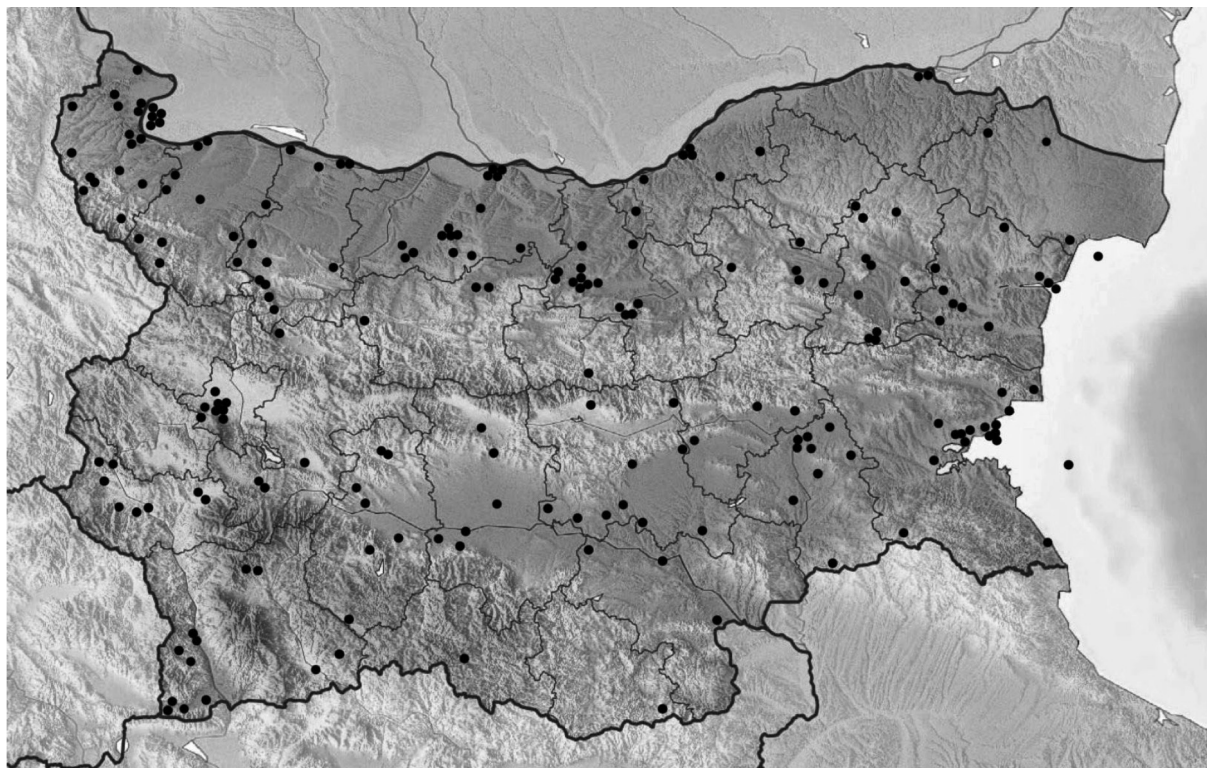
ТАБЛИЦА № 1. Сравнение на състава на колективните монетни находки от София (Министерски съвет), бившето с. Биримирци (днес квартал „Бенковски“ на София), с. Ръждавица (общ. Кюстендил), с. Дъбравино (общ. Долен Чифлик, обл. Варна), гр. Белица (обл. Благоевград), с. Енина (общ. Казанлък, обл. Стара Загора) и гр. Ахтопол (обл. Бургас)

Държава	Находки	София	Биримирци	Ръждавица	Дъбравино	Белица	Енина	Ахтопол	Общо
Османска империя		4320	-	2	880	-	2607	340	8149
Кралство Франция		9	540	3	1	-	-	-	553
Реч Посполита		171	38	4	190	-	2	34	439
Белгийска конфедерация		22	15	4	188	25	-	27	281
Кралство Испания		90	-	1	93	-	-	13	197
Дубровнишка република		10	-	4	12	-	25	8	59
Ерцхерцогство Австрия		15	-	2	27	-	-	13	57
Град Емден		-	-	-	-	28	-	-	28
Свещена Римска империя		7	1	-	9	-	-	6	23
Херц. Олденбург-Делменхорст		-	-	-	-	20	-	-	20
Херцогство Бранденбург		7	3	-	8	-	-	2	20
Град Зволе		-	-	-	-	17	-	-	17
Велико херцогство Тоскана		4	-	-	5	-	-	5	14
Град Кампен		-	-	-	-	9	-	-	9
Херцогство Лотарингия		2	1	-	2	-	-	-	5

Република Венеция	3	-	2	-	-	-	-	5
Княжество Трансилвания	1	-	-	3	-	-	-	4
Папска държава	1	-	1	1	-	-	1	4
Херцогство Модена	3	-	-	-	-	-	-	3
Град Давентер	1	-	-	-	2	-	-	3
Княжество Монако	-	-	2	-	-	-	-	2
Княжество Домбес	-	-	2	-	-	-	-	2
Кралство Дания	1	-	-	1	-	-	-	2
Херцогство Саксония	1	-	-	1	-	-	-	2
Херцогство Урбино	-	-	1	-	-	-	1	2
Графство Тешин	-	-	1	1	-	-	-	2
Кралство Унгария	-	-	-	-	-	1	-	1
Херцогство Курландия	-	-	-	1	-	-	-	1
Неаполитанско кралство	-	-	1	-	-	-	-	1
Графство Мансфелд	1	-	-	-	-	-	-	1
Маркгр. Бранденбург-Байройт	-	-	-	1	-	-	-	1
Княжество Оранж	1	-	-	-	-	-	-	1
Архиепископство Залцбург	1	-	-	-	-	-	-	1
Град Нюрнберг	1	-	-	-	-	-	-	1
Руско царство	-	-	-	-	-	-	1	1
Кримско ханство	-	-	-	-	-	-	1	1
Общо	4669	597	31	1451	101	2635	452	9936

Карта 1. Колективни находки, съдържащи османски монети от XV – XVII в.

Карта 2. Колективни находки, съдържащи европейски монети от XV – XVII в.

8.2. Колективни монетни находки от XVIII – XIX век

В по-късни времена в съкровищата често се срещат австрийски, нидерландски, дубровнишки, венециански, унгарски, руски и др. емисии. Сред екземплярите от този период присъстват и т.нар. „жетони“, които също са се използвали като разплащателно средство. В българските земи най-често се срещат образците от Нюрнберг. Османските и европейските монети от XVIII – XIX век често са били продупчвани и използвани като накит. Все още в домовете на част от населението в България се пазят подобни екземпляри. Понякога именно като такъв атрибут те са били загубвани и по-сетне откривани. Най-вероятно подобен е случаят с едно малко съкровище от златни монети от Турската баня в Добрич (Mitev, forth coming). Други пък са следствие на военните сражения, които се водят по българските земи през този период, и се свързват най-вече с Руско-турските войни (Teodosiev, 2017, pp. 79; 212). Някои от находките са били преки свидетели на събитията и се откриват в масови или единични гробове, останали от тези епизоди (Hubenov, Mitev, 2019, pp. 269 – 288). Трети пък са укривани, за да се опазят от най-обикновени разбойници и бандити (Mitev, Georgiev, 2017c, pp. 90 – 98). Четвърти могат да се свържат с българските въстания от този период (Teodosiev, 2017, pp. 106 – 107). Заравянето на съкровищата се е случвало при различни обстоятелства. Трябва да се отбележи, че повечето от машинно сечените монети не попадат под ударите на Закона за културното наследство на Република България, което респективно води до съхраняването на хиляди екземпляри в частни ръце. При всички положения, сред тях има и колективни находки, които все още не са станали достояние на научните среди.

Като цяло, данните от колективните находки кореспондират с откритите единични османски екземпляри от нашия географски ареал. Съкровищата, които съдържат емисии на първия османски султан, който безспорно отсича монети – Орхан, са малко на брой. Те са едва 3 – 4 и се локализируют в Североизточна България. Находките, съдържащи екземпляри от следващия владетел – Мурад I, се увеличават, но географският им ареал на разпространение е отново предимно същият. Баязидовите монети масово присъстват в българските земи и се откриват в цялата страна. От може би най-трудните години за империята – 1402 – 1413, най-многобройните емисии са на емир Сюлейман, докато тези на братята му Муса и Мустафа са редки образци. Странният факт, че екземплярите на Мехмед Челеби, който по-късно става султан Мехмед I, са по-малко от тези на Сюлейман, е засвидетелстван и в коментирания тук вид паметници. Вече от времето на Мурад II насетне, та чак до Освобождението на България емисиите на османските султани са изключително разпространени по българските земи. Все още има екземпляри на двама владетели, които не са открити в съкровища – Джем султан и Мурад V, което е нещо нормално с оглед на краткото монетосечене на двамата султани. Но докато екземпляр от първия владетел, който е отсякъл много по-малко монети от втория, както бе съобщено по-горе, вече е публикуван, то все още не ни е известно да е регистриран образец на Мурад V, което най-вероятно говори за факта, че просто не са публикувани емисии на този султан.

Тепърва предстои да се публикуват единични и колективни находки от българските земи, които ще обогатяват видовото разнообразие на монетните емисии. Представените в настоящата разработка изводи ще бъдат потвърдени или оборени.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА:

- Ágoston, G., B. Masters. 2009. *Encyclopedia of the Ottoman Empire*. New York: Infobase Publishing.
- Bachvarov, V. 1981. The Sofia Mint and its coinage during the period of Ottoman rule. *Numismatics*, no. 3, pp. 32 – 40. [Бъчваров, И. 1981. Софийската монетарница и монетосеченето в нея през периода на Османското владичество. *Нумизматика*, № 3, с. 32 – 40].
- Bake-Gramon, Zh.-L. 2011. Apogee of the Ottoman Empire: events in 1512 – 1606. In: Mantran, R. (ed). *History of the Ottoman Empire*. Sofia: Riva, pp. 150 – 170. [Бак-Грамон, Ж.-Л. 2011. Апогей на Османската империя: събитията през 1512 – 1606. В: Мантран, Р. (ред.) *История на Османската империя*, София: Рива, с. 150 – 170].
- Balaschev, G. 1912. Sofia Mint (Zarb-hana) and two firmans from 1616 – 1617. *Past*, no. 7, pp. 217 – 226. [Баласчев, Г. 1912. Софийският монетен дом (зарб-хана) и два фермана от 1616 – 1617 год. *Минало*, № 7, с. 217 – 226].
- Barkan, Ö. 1975. The Price Revolution of the Sixteenth Century: A Turning Point in the Economic History of the Near East. *International Journal of Middle East Studies*, 6, pp. 3 – 28.
- Belin, M. 1999. *Osmanlı İmparatorluğu İktisadi Tarihi*. Istanbul, 1999.
- Berov, L. 1976. *The Price Movement in the Balkans in the 16th – 19th Centuries and the European Price Revolution*. Sofia: Bulgarian Academy of Sciences. [Беров, Л. *Движението на цените на Балканите през XVI – XIX в. и европейската революция на цените*. София: БАН].
- Bojko-Gagarin, A. 2017a. Odlewnicze formy podobki talara miasta Ulm z 1620 roku z Wolynia. *Przeład Numizmatyczny*, no. 3 (98), pp. 6 – 7.
- Bojko-Gagarin, A. 2017b. Counterfeiting in Central and Eastern Europe in the Middle Ages and Early Modern Times. Kiev: Ukrainська конфедерация журналістів. [Бойко-Гагарин, А. 2017b *Фальшивомонетничество в Центральной и Восточной Европе в эпоху Средневековья и раннего Нового времени*. Киев: Украинская конфедерация журналистов].
- Braudel, F. 1979. *Civilization and Capitalism, 15th – 18th Centuries*. Vol. III. *The Perspective of the World*. Berkeley – Los Angeles.
- Chimbuleva, Zh. 1969. Gold Treasure from Nesebar. *Museums and cultural monuments*, no. 4, pp. 11 – 15. [Чимбулева, Ж. Златно съкровище от Несебър. *Музеи и паметници на културата*, № 4, с. 11 – 15].
- Ciulavu, F. 2011 – 2012. Falsificări de monedă în Tara Românească și Moldova secolelor XIV – XV. *Buletinul Cercurilor Științifice Studentești*, Vol. 17 – 18, pp. 35 – 48.
- Clain-Stefanelli, V., E. Clain-Stefanelli. 1978. *Monnaies européennes et monnaies coloniales américaines entre 1450 et 1789*. Paris.
- Cool, R., D. Ariel. 2002. Coins from the Salvage Excavations at Meron. *Atiqot*, 43, 2002, pp. 109 – 114.
- Damalı, A. 2010a. *Osmanlı Sikkeleri Tarihi*. Vol. I. Istanbul: Nilufer Damalı Eğitim, Kultur ve Cevre Vakfı.
- Damalı, A. 2010b. *Osmanlı Sikkeleri Tarihi*. Vol. II. Istanbul: Nilufer Damalı Eğitim, Kultur ve Cevre Vakfı.
- Damalı, A. 2011a. *Osmanlı Sikkeleri Tarihi*. Vol. III. Istanbul: Nilufer Damalı Eğitim, Kultur ve Cevre Vakfı.
- Damalı, A. 2011b. *Osmanlı Sikkeleri Tarihi*. Vol. IV. Istanbul: Nilufer Damalı Eğitim, Kultur ve Cevre Vakfı.
- Damalı, A. 2012a. *Osmanlı Sikkeleri Tarihi*. Vol. V. Istanbul: Nilufer Damalı Eğitim, Kultur ve Cevre Vakfı.
- Damalı, A. 2012b. *Osmanlı Sikkeleri Tarihi*. Vol. VI. Istanbul: Nilufer Damalı Eğitim, Kultur ve Cevre Vakfı.
- Damalı, A. 2013. *Osmanlı Sikkeleri Tarihi*. Vol. VII. Istanbul: Nilufer Damalı Eğitim, Kultur ve Cevre Vakfı.

- Damalı, A. 2014a. *Osmanlı Sikkeleri Tarihi*. Vol. VIII. Istanbul: Nilufer Damalı Egitim, Kultur ve Cevre Vakfi.
- Damalı, A. 2014b. *Osmanlı Sikkeleri Tarihi*. Vol. IX. Istanbul: Nilufer Damalı Egitim, Kultur ve Cevre Vakfi.
- Darling, L. 1996. *Revenue-Raising and Legitimacy. Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire, 1560 – 1660*. Leiden.
- Davenport, J. 1974. *European crowns 1600 – 1700*. Frankfurt am Main: Hewitt Printing Corp.
- Davenport, J. 1977. *European crowns 1484 – 1600*. Frankfurt am Main: Numismatischer Verlag Schulden.
- Delmonte, A. 1967. *Benelux d'argent. De zilveren Benelux. Silver Benelux*. Amsterdam.
- Dernschwam, H. 1970. *Diary of his Journey to Constantinople in 1553 – 1555*. Sofia: Otechestven front. [Дерншвам, Х. 1970. Дневник на Пътуването му до Цариград през 1553 – 1555 г. София: Отечествен фронт].
- Dochev, K. 1994. *Coins and currency at Tarnovo (12th – 14th century)*. Veliko Tarnovo: F „Vital“ [Дочев, К. 1994. Монети и парично обръщение в Търново XII – XIV в. Велико Търново: Ф „Витал“].
- Dochev, K. 2009. *Catalogue of the Bulgarian Medieval coins of the 13th – 14th century. Types, variants, prices*. Veliko Tarnovo: Centrex. [Дочев, К. 2009. Каталог на българските средновековни монети XIII – XIV век. Типове, варианти, цени. Велико Търново: Центрекс].
- Dimitrov, B. 1994. *Venetian Documents for the Bulgarian History in 16th – 17th Centuries*. Sofia: Borina. [Димитров, Б. 1994. Венециански документи за българската история през XVI – XVII век. София: Борина].
- Dimitrov, S. 2015. *Sultan Mahmud II and the end of the Janissaries*. Sofia: Iztok – Zapad. [Димитров, С. 2015. Султан Махмуд II и краят на еничарите. София: Изток – Запад].
- Dimov, K. 2020. Coin Hoard with Ottoman Akce Coins of Mehmed II from the Settlement of Bruchma (Silistra Region). *Journal of Historical and Archaeological Research*, no. 3, pp. 92 – 98 [Димов, К. 2020. Колективна находка с акчета на Мехмед II от с. Бръчма, Силистренско. Журнал за исторически и археологически изследвания, № 3, с. 92 – 98].
- Dzhambov, I. 1990. A Rare Specimen – an Imitation of a Silver Spanish Coin from the 16th Century. *Proceedings of the Museums in Southern Bulgaria*. Vol. 16, pp. 129 – 132. [Джамбов, И. Рядък екземпляр – имитация на сребърна испанска монета от XVI в. Известия на музеите от Южна България. Т. 16, с. 129 – 132].
- Ehlert, R. 2013. *Umlaufgeld im Osmanischen Reich. Von den Anfängen bis Selim I*. Bd. 1, Heidelberg: self-published.
- Ehlert, R. 2021. *Umlaufgeld im Osmanischen Reich. Süleyman der Prächtige*. Bd. 2, Heidelberg: self-published.
- Erüreten, M. 1985. Yeni bir akçe darpyeri 'Prevadi'. *Türk Numismatik Derneği Yayınları*. Vol. 14, pp. 11 – 14.
- Faroghi, S. 1994. Crisis and Change, 1590 – 1699. In: Inalcik, H., D. Quataert (eds.). *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300 – 1914*. Cambridge, pp. 411 – 622.
- Filipova, F., P. Shiderov. 1989. Data on the Circulation of Ottoman and Western European Gold Coins in the Vidin Sanjak During the Period 16th – the First Half of the 19th Century. *Numismatics*, no. 4, pp. 30 – 35. [Филипова, Ф., П. Шидеров. Данни за циркулацията на османски и западноевропейски златни монети във Видинския санджак през периода XVI – първата половина на XIX век. Нумизматика, 4, с. 30 – 35].
- Freely, J. 2004. *Jem Sultan: The Adventures of a Captive Turkish Prince in Renaissance Europe*. London: Harper Collins.
- Galib, I. 1890. *Takvim-i Meskukat-i Osmaniyye*. Istanbul.
- Gentelli, L. 2017. *Analysis of 16th to 19th Century Silver Coins*. PhD Thesis. University of Western Australia.
- Georgieva, Ts., N. Genchev. 1999. *History of Bulgaria 15th – 19th century*. Sofia: Anubis. [Георгиева, Ц., Н. Генчев, 1999. История на България XV – XIX век. София: Анупис].

- Gerasimov, T. 1964. A Treasure of Silver Western European and Turkish Coins from 16th – 18th Century from Sofia. In: *Serdica. Archaeological Materials and Investigations*. Vol. I, pp. 211 – 229. [Герасимов, Т. Съкровище от сребърни западноевропейски и турски монети от XVI – XVIII в. от София. В: *Serdika. Археологически материали и проучвания*. Т. I, с. 211 – 229].
- Gerber, H. 1982. The Monetary System of the Ottoman Empire. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*. Vol. 25, pp. 308 – 324.
- Grozdanova, E. 1989. *The Bulgarian People in the 17th Century*. Sofia: Nauka i izkustvo. [Грозданова, Е. *Българската народност през XVII век*. София: Наука и изкуство].
- Grozdanova, E. 2001. *Turkish Sources for the Bulgarian History*. Vol. 8. Sofia. [Грозданова, Е. 2001. *Турски извори за българската история*. Т. 8. София].
- Günay I. 1986. Bulgaristan'daki Türk Darphaneleri ve Türk Madalyaları. *Rodoplar ve Uzantıları*. Vol. 3 – 4.
- Haralanov, V. 1976. Spices on Six-Kreuzer Coins of Franz Joseph I. *Numismatics*, no. 3, pp. 31 – 35. [Хараланов, В. Подпирки на шесткройцерови монети на Франц Йосиф I. *Нумизматика*, № 3, с. 31 – 35].
- Haritonov, H. 1998. *The Coins of Europe in Bulgaria (15th – 18th Century)*. Veliko Tarnovo: Abagar. [Харитонов, Х. *Монетите на Европа в България (XV – XVIII в.)*. Велико Търново: Абагар].
- Hasluck, F. 1921. The Levantine Coinage. *Numismatic Chronicle*, Vol. 1 (series 5), pp. 39 – 71.
- Hubenov, K., N. Mitev. 2019. Graves Objects from the Russo-Ottoman War 1828 – 1829, held by the Museum of National Revival in Varna. In: *History and Culture of Bulgaria and the Bulgarians (9th – 19th C.)*. Varna: Ongal, pp. 269 – 288. [Хубенов, К., Н. Митев. 2019. Гробни находки от Руско-османската война 1828 – 1829 г., съхранявани в Музея на Възраждането във Варна. В: *История и култура на България и българите (IX – XIX в.)*. Варна: Онгъл, с. 269 – 288].
- Hüsch, W., M. Poniatowski, H. Wilski. 1998. The Fineness of Ottoman Akches. *Oriental Numismatic Society Newsletter*, no. 155, pp. 11 – 13.
- Ihchiev, D. 1911. Materials on the Coinage in Turkey. *Proceedings of the Historical Society*, Vol. 3, pp. 75 – 207. [Ихчиев, Д. 1911. Материали за монетното дело в Турция. *Известия на историческото дружество*. Т. 3, с. 75 – 207].
- Inaldzhak, H. 2000. *The Era of Sultan Mehmed II the Conqueror (Research and Materials)*. Sofia: Amicitia. [Иналджък, Х. 2000. *Епохата на султан Мехмед 2 Завоевателя (Изследвания и материали)*. София: Amicitia].
- Inaldzhak, H. 2006. *The Ottoman Empire. The Classical Period 1300 – 1600*. Sofia: Amat-Ah. [Иналджък, Х. 2006. *Османската империя. Класическият период 1300 – 1600*. София: Ама-Ах].
- Kabaklarlı, N. 1998. *Mangır: Osmanlı imparatorluğu bakır paraları*. Istanbul: Uşaklılar.
- Kabaklarlı, N., M. Erüreten 2007. Ek-2. Osmanlı paralarında ölçü ve ayar/ Appendix II. The Unit of Measurement and Scales of Ottoman Coins. In: N. Kabaklarlı. *Mangır. Tire'de darbedilen osmanlı bakır paraları / Ottoman copper coins minted in Tira 1411 – 1516*. İstanbul: Uşak Belediyesi Kültür Hizmeti, pp. 128 – 136.
- Kalitsin, M. 2000. *Crown of the histories of Hodja Sadeddin*. Part 1. Veliko Tarnovo: Abagar. [Калицин, М. 2000. *Корона на историите на Ходжа Сагеддин*. Ч. 1. Велико Търново: Абагар].
- Karayotov, I. 2000. During the First Centuries of Slavery. In: Karayotov, I., P. Kiyashkina, K. Gospodinov. *Burgas – the Eternal Port*. Burgas, 2000, pp. 79 – 83. [Карайотов, И. През първите векове на робството. В: Карайотов, И., П. Кияшкина, К. Господинов. *Бургас – вечното пристанище*. Бургас, 2000, с. 79 – 83].
- Kindleberger, C. 1991. The Economic Crisis of 1619 to 1623. *Journal of Economic History*. Vol. 51, no. 1, pp. 149 – 175.
- Klasnakov, M. 2013. Lion-Thalers in a Collective Coin Finding from the Town of Ahtopol. *Numismatics, sphragistics and epigraphy*. Vol. 9, pp. 143 – 150. [Класнаков, М. „Льовенталери“ в колективна

- монетна находка от гр. Ахтопол. *Нумизматика, сфрагистика и епиграфика*. Т. 9, с. 143 – 150].
- Klimek, Z. 2001. *Ceny monet polskich (1506 – 1795)*. Gdansk.
- Kokkas, P. 2003. A Trial Akche of Sultan Ibrahim from Edirne. *Nomismata Khronika*. Vol. 22, pp. 79 – 82.
- Kopicki, E. 1995. *Ilustrowany skorowidz pienięszy polskich i z Polską związanych*. Warszawa.
- Kopicki, E. 2007. *Monety Zygmunta III Wazy*. Szczecin.
- Krastev, K. 2012. A Collective Coin Finding Hidden in the Middle of the 19th Century from the Fund of the Pomorie Museum of History. In: *From the Regional to the National. Jubilee Collection of Reports Dedicated to the 140th Anniversary of the Restoration of Independence of the Bulgarian Orthodox Church and the 135th Anniversary of the April Uprising of 1876*. Vol. V. Veliko Tarnovo, pp. 423 – 443. [Кръстев, К. 2012. Колективна монетна находка, укрита в средата на XIX в. от фонда на Историческия музей – Поморие. В: *От регионалното към националното. Юбилеен сборник, посветен на 140-годишнината от възстановяване самостоятелността на Българската православна църква и 135-годишнината на Априлското въстание от 1876 г.* Том V. Велико Търново, 2012, с. 423 – 443].
- Krastev, K. 2014. Collective Coin Finding from the End of the 14th and the Beginning of the 15th Century from the Village of Laka, Pomorie Municipality. In: *Bulgaria in the World Cultural Heritage. Materials from the Third National Conference on History, Archaeology and Cultural Tourism “Journey to Bulgaria”, 17 – 19.05.2012*. Shumen, 2014, pp. 486 – 510. [Кръстев, К. Колективна монетна находка от края на XIV и началото на XV в. от село Лъка, Община Поморие. В: *България в световното културно наследство. Материали от Третата национална конференция по история, археология и културен туризъм „Пътуване към България“, 17 – 19.05.2012*. Шумен, 2014, с. 486 – 510].
- Krastev, K. 2015. *Political and Economic Aspects of the Crisis in the Ottoman Empire in the Period 1585 – 1648 (Based on Numismatic Data)*. Shumen: Konstantin Preslavski University Publishing House. [Кръстев, К. *Политически и икономически аспекти на кризата в Османската империя в периода 1585 – 1648 г. (по нумизматични данни)*. Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“].
- Krastev, K. 2016a. Ragusa's Coins (16th – 18th Centuries) from the Collection of the Iskra Museum of History, Kazanlak. *Numismatics, Sphragistics and Epigraphy*. Vol. 12, pp. 147 – 158. [Кръстев, К. Дубровнишки монети (XVI – XVIII в.) от фонда на Исторически музей „Искра“ – Казанлък. *Нумизматика, сфрагистика и епиграфика*. Т. 12, с. 147 – 158].
- Krastev, 2016b. Coins of Poland Under Russian Rule from the Iskra Museum of History, Kazanlak. *Revers*, no. 1, pp. 34 – 37. [Кръстев, К. 2016b. Монети на Полша под руска власт от ИМ „Искра“ – Казанлък. *Реверс*, № 1, с. 34 – 37].
- Krastev, K. 2017a. Gold Ottoman Coins from the 18th – 20th Centuries from the Collection of the Iskra Museum of History – Kazanlak. *Journal of Historical and Archaeological Research*, no. 1, pp. 79 – 89. [Кръстев, К. 2017a. Златни османски монети от XVIII – XX век от фонда на Исторически музей „Искра“ – Казанлък. *Журнал за исторически и археологически изследвания*, № 1, с. 79 – 89].
- Krastev, K. 2017b. Coin of the East India Company from Kazanlak. *Journal of Historical and Archaeological Research*, no. 1, pp. 76 – 78. [Кръстев, К. 2017b. Монета на Източно-индийската компания от Казанлък. *Журнал за исторически и археологически изследвания*, № 1, с. 76 – 78].
- Krastev, K. 2019. *Dutch Silver Coins in the Bulgarian Lands (1576 – 1699)*. Shumen: Konstantin Preslavski University Publishing House. [Кръстев, К. 2019. *Нидерландски сребърни монети в българските земи (1576 – 1699)*. Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“].
- Krastev, K. 2020. Once Again about the Coins in the Nikopol Treasure. *Revers*, no. 10, pp. 17 – 30.

- [Кръстев, К. 2020. Още веднъж за монетите в Никополското съкровище. *Реверс*, № 10, с. 17 – 30].
- Krastev, K. 2022. *Thaler Coins in the Bulgarian Lands in the 16th – 17th Centuries (Appendix)*. Shumen: Konstantin Preslavski University Publishing House. [Кръстев, К. 2022. *Талерови монети в българските земи през XVI – XVII век (Приложение)*. Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“].
- Krastev, K. & col. 2023. Krastev, K., V. Ivanov, V. Naydenov, T. Krasteva. Collective Coin Finding from the 14th – 15th Centuries from Pleven (“The Prison”) (Preliminary announcement). In: *Pleven Historical Readings, vol. II. Revolutions and Evolutions – Political, Economic, Technological, Cultural and Social Dimensions of “The Progress”. Collection of Reports from a Scientific Conference Organized by the Regional Historical Museum – Pleven and the Faculty of History of Sofia University “St. Kliment Ohridski”, November 11 – 12, 2022*. Pleven, pp. 17 – 31. [Кръстев, К., В. Иванов, В. Найденов, Т. Кръстева. 2023. Колективна монетна находка от XIV – XV в. от Плевен (Затвора) (предварително съобщение). В: *Плевенски исторически четения. Т. II. Революции и еволюции – политически, икономически, технологични, културни и социални измерения на „Прогреса“. Сборник с доклади от Научна конференция, организирана от Регионален исторически музей – Плевен и Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“, 11 – 12 ноември 2022 г.* Плевен, с. 17 – 31].
- Krastev, K., V. Ivanov. 2017. Part of a coin hoard from the 16th century from the village of Gorni Dabnik, Pleven region. *Numismatics, Sigillography and Epigraphy*. Vol. 12, pp. 243 – 256. [Кръстев, К., В. Иванов. 2017. Част от колективна находка от XVI в. от село Горни Дъбник, Плевенско. *Нумизматика, сфрагистика и епиграфика*. Т. 13, с. 243 – 256].
- Krastev, K., M. Ibrishimova-Petrova. 2015. Coins of the Republic of Venice (15th – 18th Centuries) from the Collection of the Iskra Museum of History, Kazanlak. *Numismatics, Sphragistics and Epigraphy*. Vol. 11, pp. 101 – 117. [Кръстев, К., М. Ибришимова-Петрова. 2015. Монети на Република Венеция (XV – XVIII в.) от фонда на Исторически музей „Искра“ – Казанлък. *Нумизматика, сфрагистика и епиграфика*. Т. 11, с. 101 – 117].
- Kuzov, H., N. Mitev. 2021. A Mangir of Sultan Murad I (?) (1362 – 1389) from archaeological research in the Madara National Historical and Archaeological Reserve. *Journal of Historical and Archaeological Research*, no. 2 – 3, pp. 93 – 97. [Кузов, Х., Н. Митев. 2021. Мангър на султан Мурад I (?) (1362 – 1389) от археологически проучвания в Националния историко-археологически резерват „Мадара“. *Журнал за исторически и археологически изследвания*, № 2 – 3, с. 93 – 97].
- Kuzov, H., N. Mitev. 2023. Ottoman coins from the archeological excavations in Varna (architectural and archaeological reserve Odessos – Varna). *Numismatics, Sigillography and Epigraphy*. Vol. 19, pp. 173 – 183. [Кузов, Х., Н. Митев. 2023. Османски монети от археологически разкопки в град Варна (Охранителната зона на Архитектурно-археологическия резерват „Одесос – Варна“). *Нумизматика, сфрагистика и епиграфика*. Т. 19, с. 173 – 183].
- Lazarenko, I. 2020. A Finding of Coin-Shaped Castings, Molds and Casting Metal – a Trace of the Production of Counterfeit or Unofficial Coins in the 17th Century in the Ottoman Empire. *Numismatics, sphragistics and epigraphy*. Vol. 16, pp. 177 – 192. [Лазаренко, И. 2020. Находка от монетовидни отливки, кальпи и метал за леење – следа от производство на фалшиви или неофициални монети през XVII в. в Османската империя. *Нумизматика, сфрагистика и епиграфика*. Т. 16, с. 177 – 192].
- Lazarov, L. 1992. A view at the coin circulation in today's Bulgarian lands in the 15th century (according to data from coin hoards). *Numismatics and sphragistics*, no. 1 – 2, pp. 33 – 51. [Лазаров, Л. 1992. Поглед върху монетната циркулация в днешните български земи през XV в. (според данните от колективните находки). *Нумизматика и сфрагистика*, № 1 – 2, с. 33 – 51].
- Lazarov, L. 2001. *Data on the Coin Circulation of the Provadia Fortress (Based on Materials from the Dal-*

- gorol Museum). Veliko Tarnovo: Faber. [Лазаров, Л. 2001. Данни за монетната циркулация на Провадийската крепост (по материали от Дългополския музей). Велико Търново: Фабер].
- Lazarov, L. 2004a. Coins of Musa Çelebi from Eastern Bulgaria. *Numismatic Research and Materials*. Part 5, 1999. Author's Series. Veliko Tarnovo: Faber, 2004, pp. 32 – 35. [Лазаров, Л. 2004а. Акчета на Муса Челеби от Източна България. *Нумизматични проучвания и материали*. Ч. 5, 1999 г. Авторска поредица. Велико Търново: Фабер, 2004, с. 32 – 35].
- Lazarov, L. 2004b. A treasure trove of Ottoman coins from the 17th century from the collection of the HM-Dalgopol. *Numismatic Research and Materials*. Part 5, 1999. Author's Series. Veliko Tarnovo: Faber, 2004, pp. 36 – 73. [Лазаров, Л. 2004b. Съкровище с османски акчета от XVII в. от колекцията на ИМ-Дългопол. *Нумизматични проучвания и материали*. Ч. 5, 1999 г. Авторска поредица. Велико Търново: Фабер, 2004, с. 36 – 73].
- Lazarov, L. 2004c. Part of the silver treasure with coins from the village of Tutrakantsi, region of Provadia. *Numismatic Research and Materials*. Part 5, 1999. Author's Series. Veliko Tarnovo: Faber, 2004, pp. 74 – 102. [Лазаров, Л., 2004c. Част от сребърното съкровище с монети от с. Тутраканци, Провадийско. *Нумизматични проучвания и материали*. Ч. 5, 1999 г. Авторска поредица. В. Търново: Фабер, 2004, с. 74 – 102].
- Lazarov, L. 2004d. Several coins of the Golden Horde from the collection of the Archaeological Museum – Varna. In: *Acta Musei Varnaensis, II. Numismatic and sphragistic contributions to the history of the Western Black Sea Coast*. Varna, 2004, pp. 374 – 375. [Лазаров, Л. 2004d. Няколко монети на Златната орда от фонда на Археологическия музей – Варна. В: *Acta Musei Varnaensis, II. Нумизматични и сфрагистични приноси към историята на Западното Черноморие*. Варна, 2004, с. 374 – 375].
- Lazarov, L. 2008a. Unpublished Juchid coins from the collection of the Varna Museum of Archaeology. In: *Acta Musei Varnaensis, VII – I. Numismatic, sphragistic and epigraphic contributions to the history of the Black Sea Coast*. Varna, 2008, pp. 403 – 422. [Лазаров, Л. 2008а. Непубликувани джучидски монети от фонда на Варненския археологически музей. В: *Acta Musei Varnaensis, VII – I. Нумизматични, сфрагистични и епиграфски приноси към историята на Черноморското крайбрежие*. Варна, 2008, с. 403 – 422].
- Lazarov, L. 2008b. A 16th century coin hoard from Bulgaria. Dobrich: AVE FACTA.
- Lazarov, L. 2021. Some Data on the Distribution of Early Ottoman Coins in Present-day Bulgarian Lands. *Bulletin du Musée National de Varna*. Vol. XLVIII (63), pp. 25 – 120. [Лазаров, Л. 2021. Някои данни за разпространението на ранните османски монети в днешните български земи. *Известия на Народния музей – Варна*. Т. XLVIII (63), с. 25 – 120].
- Mantran, R. 1962. *Istanbul dans la seconde moitié du XVII siècle*. Paris.
- Mantran, R. 2011. The Ottoman Empire in the 17th century: stabilization or decline. In: Mantran, R. (ed). *History of the Ottoman Empire*. Sofia: Riva, pp. 241 – 278. [Мантран, Р. 2011. Османската империя през XVII в.: стабилизация или упадък. В: Мантран, Р. (ред.). *История на Османската империя*. София: Рива, с. 241 – 278].
- Mirchev, M. 1970. A Treasure of Mediaeval Coins. *Bulletin du Musée National de Varna*. Vol. VI (XXI), pp. 203 – 218. [Мирчев, М. 1970. Едно съкровище от средновековни монети. *Известия на Народния музей – Варна*. Т. VI (XXI), с. 203 – 218].
- Mitev, N. 2013. Gold Gulden of Wladislaw Varnaensis (1440 – 1444) from the Region of Dobrich. *Numismatics, sphragistics and epigraphy*. Vol. IX, pp. 141 – 142. [Митев, Н. 2013. Златен гулден на Владислав III Варненчик (1440 – 1444) от Добричко. *Нумизматика, сфрагистика и епиграфика*. Т. IX, с. 141 – 142].
- Mitev, N. 2014a. Early Ottoman coins from Grozdyovo (Dolen Chiflik, Bulgaria). *Istorikii*. Vol. 7, pp. 87 – 95. [Митев, Н. 2014а. Ранни османски монети от с. Гроздьово, община Долен чифлик. *Историкии*. Т. 7, с. 87 – 95].

- Mitev, N. 2014b. Akche of Musa Çelebi (1411 – 1413) from the region of Plovdiv. *Journal of Historical and Archaeological Research*, no. 1 – 2, pp. 199 – 200. [Митев, Н. 2014b. Акче на Муса Челеби (1411 – 1413) от Пловдивско. *Журнал за исторически и археологически изследвания*, № 1 – 2, с. 199 – 200].
- Mitev, N. 2014c. Coin circulation in the medieval Bulgarian city at the end of the 14th – 15th centuries (based on data from Veliko Tarnovo, Ryahovets, Shumen, Cherven and Ovech). In: P. Georgiev et al. (eds.). 2014. *The city in the Bulgarian lands (based on archaeological data). Materials from the national scientific conference dedicated to the life and work of Assoc. Prof. Vera Antonova*. Shumen, October 31 – November 1, 2013. Shumen: RIM–Shumen, pp. 515 – 526. [Митев, Н. 2014c. Монетната циркулация в средновековния български град в края на XIV – XV век (по данни от Велико Търново, Ряховец, Шумен, Червен и Овеч). В: П. Георгиев и кол. (ред.). 2014c. *Градът в българските земи (по археологически данни). Материали от националната научна конференция, посветена на живота и делото на ст.н.с. Вера Антонова*. Шумен, 31 октомври – 1 ноември 2013 г. Шумен: РИМ – Шумен, с. 515 – 526].
- Mitev, N. 2020. *The Crusades of Vladislav Varnenchik from 1443 – 1444 (according to written and archaeological data)*. Shumen: Konstantin Preslavsky University Publishing House. [Митев, Н. 2020. *Кръстоносните походи на Владислав Варненчик от 1443 – 1444 година (по писмени и археологически данни)*. Шумен: Университетско издателство „Константин Преславски“].
- Mitev, N. 2022. Ottoman coins (15th – 17th century) from the depository of the Park-Museum of Military Friendship – 1444 in Varna. *Cronache di Archeologia*, no. 41, pp. 467 – 474.
- Mitev, N. 2023. An Akçe of Jem Sultan from the Depository of the Park-Museum of Military Friendship 1444. *American Journal of Numismatics*, no. 35, pp. 147 – 153.
- Mitev, N. 2024. A rare coin of Sultan Murad IV (1623 – 1640) struck in the mint of Provadia (Bulgaria). *The Ukrainian Numismatic Annual*. Issue 8, pp. 203 – 207.
- Mitev, N. forth coming. Gold coins from the 18th century, found in the Turkish Bath in the city of Dobrich. In: *Proceedings in honor of Prof. Plamen Pavlov* [Митев, Н. под печат. Златни монети от XVIII век, открити в Турската баня при град Добрич. В: *Сборник в чест на проф. Пламен Павлов*].
- Mitev, N., D. Georgiev. 2017a. Coins of the Polish-Lithuanian Commonwealth (16th – 18th Centuries) from the Collection of the Historical Museum in Provadia. *Dobrudzha*. Vol. 32, pp. 599 – 604. [Митев, Н., Д. Георгиев. 2017a. Монети на Жечпосполита (XVI – XVIII в.) от фонда на Историческия музей в Провадия. *Добруджа*. Т. 32, с. 599 – 604].
- Mitev, N., D. Georgiev. 2017b. Thaler Forgery of the Saxon Elector Augustus I (1567 – 1586) from the Area of the Village of Dobrina, Provadia Municipality. *Journal of Historical and Archaeological Research*, no. 2, pp. 146 – 148. [Митев, Н., Д. Георгиев. 2017b. Талеров фалшификат на саксонския курфюрст Август I (1567 – 1586) от района на с. Добриня, Провадийско. *Журнал за исторически и археологически изследвания*, № 2, с. 146 – 148].
- Mitev, Georgiev, 2017c. A coin hoard with ottoman coins from 19th century, found in village Royak, region of Provadya. *Journal of Historical and Archaeological Research*, no. 1, pp. 90 – 98. [Митев, Н., Д. Георгиев. 2017c. Колективна находка с османски монети от XIX век, открити в с. Рояк, Провадийско. *Журнал за исторически и археологически изследвания*, № 1, с. 90 – 98].
- Munro, J. 1988. Deflation and the Petty Coinage Problem in the Late-Medieval Economy: The Case of Flanders, 1334 – 1484. *Explorations in Economic History*. Vol. 25, pp. 387 – 423.
- Mushmov, N. 1926. *The coins and mints of Serdika*. Sofia: P. Glushkov. [Мушмов, Н. 1926. *Монетите и монетарниците на Сердика*. София: П. Глушков].
- Neshri, M. 1984. *Mirror of the World. History of the Ottoman Court*. Compilation and translation from Ottoman Turkish by M. Kalitzin. Sofia: Otechestven front. [Нешри, М. 1984. *Огледало на света. История на османския двор*. Съставителство и превод от османотурски език М.

- Калицин. София: Отечествон фронт].
- Pamuk, Ş. 1997. In the Absence of Domestic Currency: Debased European Coinage in the Seventeenth-Century Ottoman Empire. *Journal of Economic History*. Vol. 57, no. 2 (Jun., 1997), pp. 345 – 366.
- Pamuk, Ş. 2000. *A Monetary History of the Ottoman Empire*. Cambridge.
- Panayotov, N. 1989. Devaluation of the Ottoman Monetary System According to Jewish Sources from the 16th Century. *Numismatics*, no. 4, pp. 36 – 38. [Панайотов, Н. 1989. Девалвация на османската монетна система според еврейски извори от XVI в. *Нумизматика*, № 4, с. 36 – 38].
- Panova, S. 1980. On Some Types of Coins in the Ottoman Empire in the 16th Century. *Notices of the State Archives*. Vol. XXXIX, pp. 201 – 205. [Панова, С. 1980. За някои видове монети в Османската империя през XVI в. *Известия на държавните архиви*. Т. XXXIX, с. 201 – 205].
- Pavlov, P., I. Tyutyundzhiev. 1995. *The Bulgarians and the Ottoman Conquest (the end of 13th – mid. 15th Century)*. Veliko Tarnovo: Slovo. [Павлов, П., И. Тютюнджиев. 1995. *Българите и османското завоевание (краят на XIII – средата на XV в.)*. Велико Търново: Слово].
- Penchev, V. 2006. Collective Finding of Silver Medieval Coins (14th – 15th Centuries) From the Village of Malomir, Yambol Region. *Numismatics, sphragistics and epigraphy*. Vol. 3/1, pp. 239 – 258. [Пенчев, В. 2006. Колективна находка от сребърни средновековни монети (XIV – XV в.) от с. Маломир, Ямболско. *Нумизматика, сфрагистика и епиграфика*. Т. 3/1, с. 239 – 258].
- Penchev, V. 2011. Thaler Coins and their Subdivisions from 16th – early 17th Century from the Fund of the National Museum of History – Sofia. *Numismatics, sphragistics and epigraphy*. Vol. VII, pp. 143 – 156. [Пенчев, В. 2011. Талерови монети и техни подразделения от XVI – началото на XVII век от фонда на НИМ – София. *Нумизматика, сфрагистика и епиграфика*. Т. VII, с. 143 – 156].
- Penchev, V. 2013. Thaler of the Swiss City of Zurich from 16th Century from the Fund of the National Museum of History – Sofia. *Past*, no. 2, pp. 8 – 9. [Пенчев, В. 2013. Талер на швейцарския град Цюрих от XVI в. от фонда на НИМ – София. *Минало*, № 2, с. 8 – 9].
- Penchev, V. 2017. Thaler Coins and their Subdivisions from the 17th – first half of the 18th Century, from the Collection of the National Museum of History – Sofia. *Proceedings of the National History Museum*. Vol. 29, pp. 201 – 260. [Пенчев, В. 2017. Талерови монети и техни подразделения от XVII – първата половина на XVIII век, от фонда на НИМ – София. *Известия на Националния исторически музей*. Т. 29, с. 201 – 260].
- Penchev, V. 2024. *Treasure with Silver Byzantine Coins, Stavrata (Second Half of the 14th Century)*. Sofia: National Museum of History. [Пенчев, В. 2024. *Съкровище със сребърни византийски монети, ставратони (втората половина на XIV в.)*. София: Национален исторически музей].
- Pere, N. 1968. *Osmanlılarda madeni paralar*. İstanbul.
- Petrakiev, I. 2020. Hoard of Golden Western European and Ottoman coins from Veliko Tarnovo (18th – 19th centuries). *Numismatics, Sigillography and Epigraphic*. Vol. 16, pp. 197 – 208. [Петракиев, И. 2020. Колективна находка от златни западноевропейски и османски монети от Велико Търново (XVIII – XIX в.). *Нумизматика, сфрагистика и епиграфика*. Т. 16, с. 197 – 208].
- Petrov, P. 2006. *Benedetto Marino di Resti. Account Book (1590 – 1605)*. Vol. 2. Sofia. [Петров, П. 2006. *Бенедето Марино ди Рести. Сметководна книга (1590 – 1605)*. Т. 2. София].
- Pfeiffer-Taş, Ş. 2010. Zur Geldgeschichte im Osmanischen Reich in der Zeit von Selim I. Bis Ahmed I. In: R. Ünal, F. Krinzinger, M. Alram, Ş. Pfeiffer-Taş (eds.). *Der Münzschatz von Beçin*. Vol. I. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, pp. 70 – 116.
- Pfeiffer-Taş, Ş., N. Schindel. 2013. The Beçin Coin Hoard and Ottoman Monetary History in the Late 16th/Early 17th Century. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*. Vol. 56,

- pp. 653 – 671.
- Popov, T. 2025. *Studies on the Bulgarian medieval coinage with conclusions about the history*. Vol. II. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press. [Попов, Т. 2025. *Студии върху българското средновековно монетосечене с изводи за историята*. Т. II. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“].
- Radzhabli, A. 1997. *Numismatics of Azerbaijan. Essays on the History of Coinage and Money Circulation in Azerbaijan*. Баку. [Рагжабли, А. *Нумизматика Азербайджана. Очерки истории монетного дела и денежного обращения Азербайджана*. Баку].
- Rodrigues, M., M. Schreiner 2010. Non-Destructive Analysis of the Hoard of Beçin. In: Ünal, R., F. Krinzing, M. Alram, Ş. Pfeiffer-Taş (eds.). *Der Münzschatz von Beçin*. Vol. I. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, pp. 526 – 538.
- Roussev, I. 2021. *The Crimean War (1853 – 1856), Napoleon III's Atlas and the Bulgarian Lands*. Sofia: Zahariy Stoyanov. [Русев, И. 2021. *Кримската война (1853 – 1856), „Атласът на Наполеон III“ и българските земи*. София: Захарий Стоянов].
- Schaendlinger, A. 1973. *Osmanische Numismatik. Von den Anfängen des osmanischen Reiches bis zu seiner Auflösung 1922*. Braunschweig.
- Schindel, N. 2007. Ein osmanischer Akçeschatzfund aus dem frühen 17. Jhdt. *Numismatische Zeitschrift*. Vol. 115, pp. 93 – 110.
- Schindel, N. 2011a. Some Contemporary Forgeries of Akçes of the Ottoman Sultan Murad IV (1623 – 1640). *Journal of the Oriental Numismatic Society*. Vol. 208, pp. 18 – 19.
- Schindel, N. 2011b. Ein osmanisches Münzkonvolut aus dem 17. Jhdt. *Numismatische Zeitschrift*. Vol. 118, pp. 441 – 450.
- Schindel, N. 2014. The Earliest Ottoman Copper Coin? *Numismatic Circular*. Vol. 120/4, pp. 137 – 139.
- Schindel, N., Ş. Pfeiffer-Taş. 2010. Numismatischer Teil (Murad III. – Ahmed I.). In: Ünal, R., F. Krinzing, M. Alram, Ş. Pfeiffer-Taş (eds.). *Der Münzschatz von Beçin*. Vol. I. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, pp. 134 – 389.
- Spooner, F. 1968. The Economy of Europe 1559 – 1609. In: Wernham, R. (ed.). *Cambridge Modern History*. Vol. III. *The Counter-Reformation and Price Revolution 1559 – 1610*. Cambridge, pp. 14 – 43.
- Spufford, P. 1988. *Money and its use in Medieval Europe*. London.
- Srećković, S. 1999. *Akches. Volume I (Orhan Gazi – Murad II, 699 – 848 AH)*. Belgrade.
- Srećković S. 2002. *Ottoman Mints and Coins*. Belgrade.
- Srećković S. 2000. *Akches. Volume II (Mehmed II Fatih – Selim I Yavuz, 848 – 926 AH)*. Belgrade.
- Srećković S. 2003. *Akches. Volume III (Süleyman I Kanunî, 926 – 974 AH)*. Belgrade.
- Srećković S. 2005. *Akches. Volume IV (Selim II Sari – Murad III, 974 – 1003 AH)*. Belgrade.
- Srećković, S. 2007. *Akches. Volume V (Mehmed III – Mustafa I, 1003 – 1032 AH)*. Belgrade.
- Srećković S. 2009. *Akches. Volume VI (Murad IV – Ahmed III, 1032 – 1143 AH)*. Sremska Mitrovica.
- Steensgaard, N. 1974. *The Asian Trade Revolution of the Seventeenth Century: The East India Companies and the Decline of the Caravan Trade*. Chicago.
- Sultan, J. 1977. *Coins of the Ottoman Empire and the Turkish Republic. A Detailed Catalogue of the Jem Sultan Collection*. Vol. I, II. Thousand Oaks (CA).
- Tătaru, C. 2013 – 2014. Medieval and Modern Coins from a Private Collection. *Cercetări Numismatice*. Vol. XIX – XX, pp. 141 – 163.
- Tavernier, J. 1677. *A New Relation of the Inner-Port of the Grand Seignior's Seraglio*. London.
- Teodosiev, N. 2017. *Inventory of the coin hoards from Bulgaria*. Volume II. Sofia. [Теодосиев, Н. 2017. *Опис на колективните монетни находки от България*. Том II. София].
- Thern, R. 2008. *Standard Catalog of World Coins. Seventeenth Century, 1601 – 1700*. Iola (WI) (Krause Publications, 4th Edition).
- Tonev, A. 1989 A collective Finding of Western European Coins from the Excavations at the Site

- „Kaleto“ Near the Razhdavitsa Village. *Proceedings of the Historical Museum – Kyustendil*, no. 1, pp. 323 – 338. [Тонев, А. 1989. Колективна находка от западноевропейски монети от разконките на обект „Калето“ при с. Ръждавица. *Известия на Исторически музей – Кюстендил*, № 1, с. 323 – 338].
- Tsvetkova, B. 1975. *Foreign Travelogues for the Balkans. Vol. I. French Travelogues for the Balkans 15th – 18th c.* Sofia: Nauka i izkustvo. [Цветкова, Б. 1975. Чужди пътеписи за Балканите. Т. I. Френски пътеписи за Балканите XV – XVIII в. София: Наука и изкуство].
- Tsvetkova, B. 1979. *Memorable Battle of the Nations (The European Southeast and the Ottoman Conquest – the End of the 14th and the First Half of the 15th Century)*. Varna: “G. Bakalov”. [Цветкова, Б. 1979. Паметна битка на народите (Европейският югоизток и османското завоевание – края на XIV и първата половина на XV век). Варна: Г. Бакалов].
- Uslu, K., M. Özgözen, Ya. Büyüktuncay, G. Kayral, 2023. *Türkiye Cumhuriyeti ve Osmanlı İmparatorluğu Madeni ve Kağıt Paraları*. Istanbul: Imak Ofset Basım Yayın A.Ş.
- Velikov, I. 2024. A Medieval Coin Finding from the Village of Nisovo (Rousse Region) from the Collection of the Regional Historical Museum – Rousse. *Proceedings of the Regional Museum of History – Ruse*. Vol. XXVIII, pp. 362 – 378. [Великов, И. 2024. Средновековна монетна находка от с. Нисово (Русенско) от фонда на Регионален исторически музей – Русе. *Известия на Регионален исторически музей – Русе*. Т. XXVIII, с. 362 – 378].
- Velikov, I. 2024. Ottoman silver coin hoard from Military Building V in the Citadel of Medieval Cherven (14th century). *Studia Academica Šumenensia* Vol. 11/2, pp. 284 – 319.
- Verkade, P. 1848. *Muntboek* (Muntboek, bevattende de namen en afbeeldingen van munten, geslagen in de zeven voormalig vereenigde nederladsche provincien, sedert den vrede van gent tot op onzen tijd). Schiedam.
- Vilcu, A. 2006. Un trésor d’aspres de Caffa du XVe siècle decouvert en Bulgarie. *Annali dell’Istituto Italiano di Numismatica*. Vol. 52, pp. 165 – 196.
- Vinaver, V. 1970. *An Overview of the History of Coins in Yugoslav Lands (16th – 18th Century)*. Belgrade. [Винавер, В. 1970. Преглед историје новца у југословенским земљама (XVI – XVIII век). Београд.].
- Von Hammer, J. 1835. *Historie de l’Empire Ottoman*. Vol. I. Paris.
- Von Hammer, J. 1837. *Histoire de l’Empire Ottoman*. Vol. IX. Paris.
- Wilson, S. 1977. Coinage. In: J. Green (ed.). *The Loss of the Verenigde Jacht Vergulde Draeck, Western Australia 1656. An historical background and excavation report with an appendix on similar loss of the fluit Lastdrager*. Part I. BAR Supplementary Series 36(I). Oxford, pp. 293 – 339.
- Yanchev, Ya. 1993. A brief overview of Turkish coinage in the Bulgarian lands. *Numismatics and Epigraphy*, no. 1 – 4, pp. 97 – 102. [Янчев, Я. 1993. Кратък преглед на турското монетосечене в българските земи. *Нумизматика и сфрагистика*, № 1 – 4, с. 97 – 102].
- Yonov, M. 1986. *Foreign Travelogues About the Balkans. Vol. 6. German and Austrian Travelogues About the Balkans 17th – 18th Centuries*. Sofia: Nauka i iskustvo. [Йонов, М. 1986. Чужди пътеписи за Балканите. Т. 6. Немски и австрийски пътеписи за Балканите XVII – XVIII век. София: Наука и изкуство].
- Zhekov, G. 1995. Ottoman coins struck in mints on the territory of modern Bulgaria. *Numismatic Bulletin*, no. 5, pp. 3 – 6. [Жеков, Г. 1995. Османските монети, сечени в монетарници на територията на съвременна България. *Нумизматичен бюлетин*, № 5, с. 3 – 6].
- Zheкова, Zh. 2006. *Coins and coin circulation in Medieval Shumen*. Sofia: YUPI – TP. [Жекова, Ж. 2006. Монети и монетно обръщение в средновековния Шумен. София: ЮПИ – ТП].
- Zheкова, Zh. 2008. New coin hoards with Ottoman coins from Shumen region (XIV – XVII c.). *Proceedings of the Museum of History – Shumen*. Vol. 14, pp. 77 – 100. [Жекова, Ж. 2008. Новопостъпили колективни находки с османски монети от Шуменско (XIV – XVII в.). *Извес-*

тия на Историческия музей – Шумен. Т. 14, с. 77 – 100].
Zhekova, Zh. 2018. *Vasil Haralanov. A Life in Letters. The Letters of Dr. Vasil Haralanov to Prof. Todor Gerasimov*. Veliko Tarnovo: Faber. [Жекова, Ж. *Васил Хараланов. Един живот в писма. Писмата на д-р Васил Хараланов до проф. Тодор Герасимов*. В. Търново: Фабер].

Correspondence authors:

Krasimir Krastev, Professor, DSc.
Shumen University
Department of Humanities
115, Universitetska St.
9700 Shumen BULGARIA
Iskra Museum of History
Department of Numismatics
8, P. R. Slaveykov St.
6100 Kazanlak BULGARIA
E-mail: krusteff77@shu.bg
SCOPUS Researcher ID: 57652926300
Web of Science Researcher ID: F-3781-2018
<https://orcid.org/0009-0002-2390-9930>

Nevyan Mitev, PhD
Regional Museum of History – Dobrich
18, Dr. Konstantin Stoilov St.
9300 Dobrich BULGARIA
E-mail: nevyan_1986@abv.bg
Scopus Author ID: 58108666100
Web of Science ResearcherID: C-9130-2017
<https://orcid.org/0000-0002-7432-8207>